

KULTAA, SILKKIÄ JA ITÄMAIDEN KALLEUKSIA

Katariina Jagellonican puvut kirjallisissa lähteissä vuosina 1562-1563
ja dokumentteihin perustuva pukurekonstruktio

Nina Manninen

Pro gradu -tutkielma

Turun yliopisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Arkeologia

Helmikuu 2019

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Sisällysluettelo

Johdanto	3
1. Tutkimusmenetelmät	6
2. Dokumenttilähteet	10
3. Tutkimushistoria	12
4. Vaatteet yksilön sosioekonomisen aseman määrittäjänä	15
5. Yleistä 1500-luvun pukeutumisesta	16
6. Itäeurooppalainen ja puolalainen muoti ylhäisönaisen puvussa 1500-luvulla	17
7. Katariina Jagellonian liivihameet ja päällyshameet sekä niiden mallit ja materiaalit	19
7.1 Pukujen mallit	20
7.2 Puvut ja niiden materiaalit	21
7.2.1 Złotogłów	22
7.2.1.1 Złotogłów-liivihameet	23
7.2.1.2 Złotogłów-päällyshameet	27
7.2.2 Teletti	27
7.2.2.1 Telettiliivihameet	28
7.2.2.2 Telettipäällyshameet	29
7.2.3 Tobiini	30
7.2.3.1 Tobiiniliivihameet	31
7.2.3.2 Tobiinipäällyshameet	31
7.2.4 Sametti	32
7.2.4.1 Samettiliivihameet	32
7.2.4.2 Samettipäällyshameet	36
7.2.5 Atlas	38
7.2.5.1 Atlasliivihameet	38
7.2.5.2 Atlaspäällyshameet	40
7.2.6 Damasti	41
7.2.6.1 Damastiliivihameet	42
7.2.6.2 Damastipäällyshameet	43
7.2.7 Verka	43
7.2.7.1 Verkaiset liivihameet	44
7.2.7.2 Verkaiset päällyshameet	44
7.2.8 Muut kangaslaadut	45
8. Irtoliivit ja jakut	47
9. Irtohihat	49
10. Vaatteiden värit, kuviointi ja koristelu	54

10.1 Liivihameiden värit	54
10.1.1 Mustat	55
10.1.2 Ruskeat	58
10.1.3 Punaiset	59
10.1.4 Valkoinen	60
10.1.5 Keltainen ja vihreä	60
10.2 Liivihameiden koristelu	61
10.2.1 Päärmekoristelu	61
10.2.2 Feretit ja pontalit	62
10.2.3 Viilloskoristelu	63
10.2.4 Koristelemattomat puvut	65
10.3 Päällyshameiden värit	65
10.3.1 Mustat	68
10.3.2 Punaiset	68
10.3.3 Ruskeat	69
10.3.4 Valkoinen	69
10.4 Päällyshameiden koristelu	69
10.5 Kuviolliset kankaat	70
11. Vaatteiden käyttö	74
12. Rekonstruktio	76
12.1 Vaatekappaleen ja materiaalien valinnasta	76
12.1 Päällyshameen rekonstruointi	77
12.1.1 Vaatteen malli ja yksityiskohdat	77
12.1.2 Rekonstruktion valmistaminen	80
Lopuksi	87
Sanasto	90
Lähdeluettelo	92

Johdanto

Lucas Cranach nuoremman työpajassa vuoden 1556 tienoilla maalattu Katariina Jagellonian muotokuva (kuva 1) lienee useimmille suomalaisille tuttu. Siinä kolmekymppinen Puolan prinsessa on kuvattu pukeutuneena mustaan, korkeakauluksiseen ja puhvihihaiseen espanjalaistyyppiseen muotipukuun, joka on koristettu kultanastoin ja jota täydentävät kultamyssy ja jalokivikoristeinen bonetti. Kaulassa on kullasta, helmistä ja jalokivistä valmistettuja ketjuja, nauhoja ja riipuksia. Loisteliaan hovin prinsessalle sopivaan tapaan Katariinalla oli valtava vaatevarasto, johon kuului sadoittain pukuja ja asusteita. Vaatevarastonsa hän toi mukanaan Turun linnaan tullessaan Suomen herttuan Juhanan puoliosaksi vuonna 1562.

Kuva 1. Katariina Jagellonica. Kuva: Wikimedia Commons

Katariinan vaatteet on luetteloitu kahteen kertaan: ensin Liettuassa, jossa kirjoitettiin luettelo prinsessan Turkuun tuomista myötäjäisistä, ja toisen kerran jo vuoden kuluttua, kun Eerik XIV:n vangituttaman herttuaparin omaisuus inventoitiin. Tämän tutkielman tarkoituksena on perehtyä tarkemmin kahteen luetteloissa esiintyvään esineryhmään, päällyshameisiin ja liivihameisiin, ja näiden kahden dokumentin sekä aikakaudelta säilyneiden vaatekappaleiden, kuvallisten lähteiden, muiden kirjallisten dokumenttien ja aiemman tutkimuksen pohjalta rekonstruoida vaatekappale käyttäen tietoa aikakauden vaatteista ja niiden valmistuksesta ja valmistustekniikoista. Samalla saamme tietää, millainen

vaatekamari Katariinalla oli Turun linnassa, ja näemme täysin uudenlaisen, käsinkoskeltavan herkullisen silmäyksen renessanssihovin loistoon.

Katariina Jagellonica on Suomessa hyvin tunnettu ja pidetty, ja henkilöahmoa on käytetty niin kirjallisuudessa kuin kuvataiteessa usein. Mielikuvat ovat muotokuvan esittämästä mustapukuisesta, bonettipäisestä herttuattaresta. Muotokuva onkin Katariinan sarkofagin (kuva 2) ohella ainoa aikakautinen lähde hänen vaatetuksestaan, sillä luetteloissa mainittuja vaatteita tai niiden fragmentteja ei ole säilynyt. Vaatetusta on esitelty kirjallisuudessa jonkin verran, mutta yleensä käsittely on jäänyt pintapuoliseksi ja luettelomaiseksi (esim. Gardberg 1986; Söderström 2002; Lindqvist 2018). Joitain poikkeuksia lukuun ottamatta saatavilla olevaa informaatiota ei ole käsitelty syvällisemmin, vaikka käytettävissä olevien lähteiden perusteella olisi mahdollista paitsi ennallistaa vaatetusta konkreettisesti tekemällä ja visuaalisin keinoin, myös luoda kuvaa eurooppalaisista kulttuurivirtauksista, kaupankäynnistä ja käsityöstä 1500-luvulla. Aiheesta aiemmin tehdyssä tutkimuksessa ei ole hyödynnetty kaikkea saatavilla olevaa tietoa, ja olemassa oleva tutkimus on auttamatta vanhentunutta ja vanhanaikaista. Tutkielman yhtenä tarkoituksena onkin myös tuottaa uutta tietoa aiheesta.

Kuva 2. Tekijä Katariina Jagellonican sarkofagin äärellä Upsalan tuomiokirkossa talvella 2017.

Kuva: Pasi Olander 2017

Työ sai alkunsa henkilökohtaisesta kiinnostuksesta aiheeseen. Katariina Jagellonican hahmo on esiintynyt erilaisissa yhteyksissä työssäni Turun linnassa, ja vuosien kuluessa hänestä kuullut tarinat ovat herättäneet tarpeen tutkia aihetta syvemmälle. Aihe yhdistyi luontevasti pitkäaikaiseen harrastukseeni historianelävöitykseen ja historiallisten aikakausien vaatteiden valmistamiseen, ja se on kuljettanut minua niin Katariinan synnyinlinnaan Krakovan Waveliin kuin hänen viimeiselle leposijalleen Upsalan tuomiokirkkoon.

1. Tutkimusmenetelmät

Historiallisten vaatteiden valmistamisen yhteydessä puhutaan replikoista, rekonstruktioista ja uudennoksista (Mikhaila & Malcolm-Davies 2006: 10). Replika on kopio olemassa olevasta artefaktista, rekonstruktioita valmistettaessa hyödynnetään tutkimukseen perustuvaa tietoa ja uudennokset ovat mielikuvitustakin apuna käyttäen uudelleen luotuja versioita olemassa olevista esineistä. Tässä työssä rekonstruoidaan tietty vaatekappale, jonka valmistuksen pohjana on käytetty sekä alkuperäislähteitä että tutkimusta. Rekonstruktioiden valmistamisen kautta saadaan käytännön tietoa vaateen itsensä ja sen käytön lisäksi myös vaateen valmistuksen vaatimista työstä ja 1500-luvun käsityöläisyydestä.

Materiaalivalinnat ovat aidon näköisen historiallisen vaatekappaleen valmistuksen yhteydessä yhtä tärkeitä kuin sen malli, muoto ja valmistusmenetelmät. Myöhemmin nähdään, kuinka upeista ja arvokkaista kankaista Katariinan vaatteet oli ommeltu. Kankaita, joita ei enää nykyään edes valmisteta, on luonnollisesti mahdotonta saada pukumateriaaliksi. Pois ovat rajautuneet myös sellaiset arvokkaat kankaat, joita ei tämän työn materiaalisten resurssien puitteissa ole mahdollista hankkia. Rekonstruktiovalinta onkin jouduttu osittain tekemään sen pohjalta, millaista materiaalia on ollut mahdollista saada käyttöön.

Aiempi kokemukseni historiallisten vaatteiden rekonstruoinnista on enimmäkseen keskiaikaisista vaatteista, mutta myös aiemmalta viikinkiajalta ja myöhemmiltä 1500–1600-luvuilta. Vuonna 2013 valmistui esimerkiksi inventaarioluettelon vaatteisiin perustuva pukurekonstruktio (kuva 3), joka on nähty mm. Katariina Jagellonicasta kertovan Catherine-tv-sarjan trailerissa. Rekonstruktion liivihameessa on orvokinruskea verkkahame ja -hihat ja musta samettihiivi. Liivihameen alla on mustakirjontainen paita, kultapitsinen kaulavaate ja punaista samettia oleva alushame. Päässä on

Kuva 3. Vuonna 2013 valmistunut inventaarioluettelossa kuvattuihin vaatekappaleisiin perustuva rekonstruktio.

Kuva: Jani Hyväri 2014

silkkimyssy ja musta samettinen bonetti, ja vyötäisillä kultaketju.

1500-luvulla vaatteet valmisti koko joukko eri alojen ammattilaisia kankaankutojista ja värjäreistä räätäleihin, kirjojiin ja koruseppiin. Nykypäivän harrastajalta ja tutkijalta vaatii jo pelkästään siitä syystä paljon lähteä tekemään kaikki itse, puhumattakaan siitä, että vaatteiden ja vaatekappaleiden konstruktio ei läheskään aina ole selvä. Lukuisat nykypäivän harrastajien ja ammattilaisten esimerkit kuitenkin osoittavat, että tehtävässä on mahdollista onnistua, ja huolellisesti tehdyt rekonstruktiot ovatkin korvaamattomia apuvälineitä yritettäessä ymmärtää historiallisen aikakauden vaatteita ja niiden valmistusta, käyttöä ja sosioekonomista merkitystä.

Omat haasteensa Katariina Jagellonican vaatteiden rekonstruoinnille muodostaa kieli. Toinen lähteenä käytetty dokumentti on kirjoitettu puolaksi, toinen ruotsiksi. Tutkielmaa varten olen opetellut puolaa, jotta olen pystynyt tutkimaan myötäjäisluetteloa ja tutkimuskirjallisuutta alkuperäiskielellä. Olen saanut apua myös puolalaisilta tutkijoilta tai muilta puolaa puhuvilta henkilöiltä. Myös muita itselleni aiemmin vieraita kieliä, kuten tšekkiä, olen tutkimuskirjallisuuteen perehtymiseen tarvinnut. Keskiajan ruotsi sen sijaan oli jo aiemmin tuttu dokumenteista, joten inventaarioiden tutkiminen ei tuottanut suurempia vaikeuksia.

Kielien osaamisesta huolimatta kaikkia dokumenttien mainintoja ei kuitenkaan ole mahdollista ymmärtää. Kuvaus on ehkä kirjoitettu epäselvästi tai se on muutoin nykylukijalle käsittämätön esimerkiksi kielen tai ilmaisutavan tai sanan hävinneen merkityksen vuoksi. Katariinan myötäjäiset inventoitiin häätöjuhlassa yhteydessä, ja dokumenttiin on kirjattu tilaisuudessa olleen läsnä niin herttuan kuin kuninkaan puolelta arvokkaita herroja, kultaseppiä ja korukauppiaita, jotka määrittivät esineiden arvoja. Vaateasiantuntijaa tai kirjuria joukossa ei mainita. Kirjurin käsiala pysyy samana läpi koko luettelon, joten sama henkilö on kirjannut ylös niin korut, vaatteet, huoneiden sisustukseen käytetyn kalustuksen kuin vaunut ja hevoset. Vaatteet on kuitenkin jaoteltu tietyllä tavalla, joten jonkinlainen asiantuntemus niitä käsitelleillä henkilöillä on ollut. Voi olla, että käytetyt nimitykset ja ilmaisut ovat olleet aikalaisille niin itsestään selviä, ettei niitä ole ollut tarpeen yksityiskohtaisemmin selittää. Nykyään kuitenkin jopa puolaa äidinkielenään puhuvat tutkijat tai esimerkiksi puolankielisten tekstiilisanakirjojen kirjoittajat eivät aina ole voineet olla varmoja vaateen nimitysten tarkoituksesta: näin on esimerkiksi myötäjäisluettelossa esiintyvän *zaloskan* kohdalla, josta tiedetään vain, että se oli jonkinlainen vaate. Ruotsinkielisissä luetteloissa tätä ongelmaa ei juurikaan ole, vaan termit ovat pääsääntöisesti ymmärrettäviä. Joissain tapauksissa ruotsinkielisten luetteloiden perusteella voidaankin ymmärtää, mitä puolankielisessä luettelossa on tarkoitettu, mutta

valitettavan harvoin vaatekappaleet kuitenkin ovat luetteloiden välillä verrattavissa. Oman ongelmansa muodostaa myös tutkimuskirjallisuus. Itäeurooppalaista pukuhistoriaa käsittelevää tutkimusta on tehty melko vähän, ja länsieurooppalaista vaateetusta ja tekstiilejä käsittelevää kirjallisuutta on paljon helpommin saatavilla. Ongelmallisissa tapauksissa joudutaan miettimään, mitä tehdään, kun kaikkia yksityiskohtia ei tiedetä tai kun jotain oleellista jää puuttumaan. Käsittämättömäksi jäänyt detalji voidaan korvata jollain muulla, jättää kokonaan käsittelemättä tai jättää käsittely siihen pisteeseen, mihin johtolankojen avulla päästään. Joka tapauksessa tutkielman rekonstruktio ja prosessit, joiden kautta ratkaisuihin päädytään, ovat suurimmalta osalta tulkintaa käytettävissä olevien vihjeiden pohjalta, ja humanistisessa tutkimuksessa harvoin saadaan absoluuttisia tuloksia.

Historiallisten vaatteiden rekonstruktioit voivat perustua kolmeen lähteeseen: kuvalähteisiin, dokumentteihin ja säilyneisiin vaatekappaleisiin. Aikaisemmin historiallisia vaatekappaleita rekonstruoidessani olen käyttänyt pääasiassa kuvalähteitä, joiden pohjalta olen valmistanut vaatteet. Kuvallisia lähteitä ovat täydentäneet säilyneistä vaatekappaleista tai sellaisten fragmenteista saadut tiedot esimerkiksi vaateen leikkauksesta, kangaslaaduista, väreistä ja käytetyistä ompelupistoista. Tässä tutkielmassa rekonstruktio perustuu vaateen kirjallisiin kuvauksiin, joten sen malli, käytettyjen materiaalien ulkonäkö ja koristeyksityiskohdat on etsittävä muualta. 1560-luvulta on olemassa paljon kuvallista materiaalia, esimerkiksi muotokuvia ja puupiiroksia, ja asiakirjoja, jotka osaltaan valaisevat vaatteiden malleja ja leikkauksia. Aikakaudelta on säilynyt myös räätälin mallikirjoja, esimerkiksi tämän työn pukurekonstruktiossakin käytetty espanjalainen Juan Alcegan kaavakirja vuodelta 1589, ja useita vaatekappaleita, joita tutkimalla saadaan selville, millaisia vaatteet ovat olleet ja kuinka ne on valmistettu. Myös tutkielman lähteinä olevista luetteloista itsestään voi saada joitakin vihjeitä Katariinan vaatteiden mallista.

Muita kuin päälähteitä tutkiessani olen rajannut aikaskaalan 1540–50-luvuilta 1560-luvun loppuun, joissain tapauksissa myös vielä myöhemmäksi. Koska Katariinan musta espanjalaispuku tuli hänen mukanaan Turkuun vielä kymmenisen vuotta kuuluisan muotokuvan maalaamisen jälkeen ja hänen sisarensa Anna esiintyy omassa puvussaan vielä 1570-luvulla, voidaan pitää oletettavana, että ainakin jotkut 1540–50-lukujen vaihteessa tehdyt vaatteet olivat muodikkuutensa puolesta käyttökelpoisia vielä 1560–70-luvuilla. Samoin eräässä vuodelle 1549 päivätyssä dokumentissa kuvaillaan pukua, jollainen löytyi Katariinalta vielä 1560-luvulla. 1500-luvun lopusta taas voidaan saada lisälähteitä valaisemaan teksteissä kuvailtuja vaatteita, joita ei välttämättä kuvallisten lähteiden rajallisuuden vuoksi löydy aiemmilta vuosikymmeniltä.

1500-luvun puoliväli on ongelmallinen vaatteiden rekonstruoinnin suhteen. Se on välikausi, jolloin vuosisadan alkupuolen osin vielä keskiaikaisvaikutteinen tyyli oli jäämässä pois muodista, mutta varsinainen renessanssimuoti ei ollut vielä noussut aivan täyteen kukoistukseensa. Tämän tutkielman kannalta ajanjakso muodostuu erityisen ongelmalliseksi, koska on tukeuduttava pelkkiin tekstilähteisiin ilman kuvallista informaatiota. Kuvalähteiden tuntijalle tekstien kuvaukset nostavat kuitenkin paikoitellen mieleen tuttuja mielikuvia.

2. Dokumenttilähteet

Vilnassa 8. lokakuuta 1562 päivätyssä dokumentissa luetteloidaan tavarat, jotka Katariina Jagellonica toi myötäjäisinään Puolasta Suomeen. Reilua vuotta myöhemmin, 28. lokakuuta–3. joulukuuta 1563 Tukholman linnassa toimitettiin inventaario nyt jo vangitun herttuaparin omaisuudesta. Dokumentteja on olemassa myös heille myöhemmin vankeuteen tuotetuista tavaroista aina vuoteen 1566 saakka. Luetteloissa on eri tavoin ryhmiteltyjen esineiden lukumäärät, ja ne kuvaillaan yksitellen.

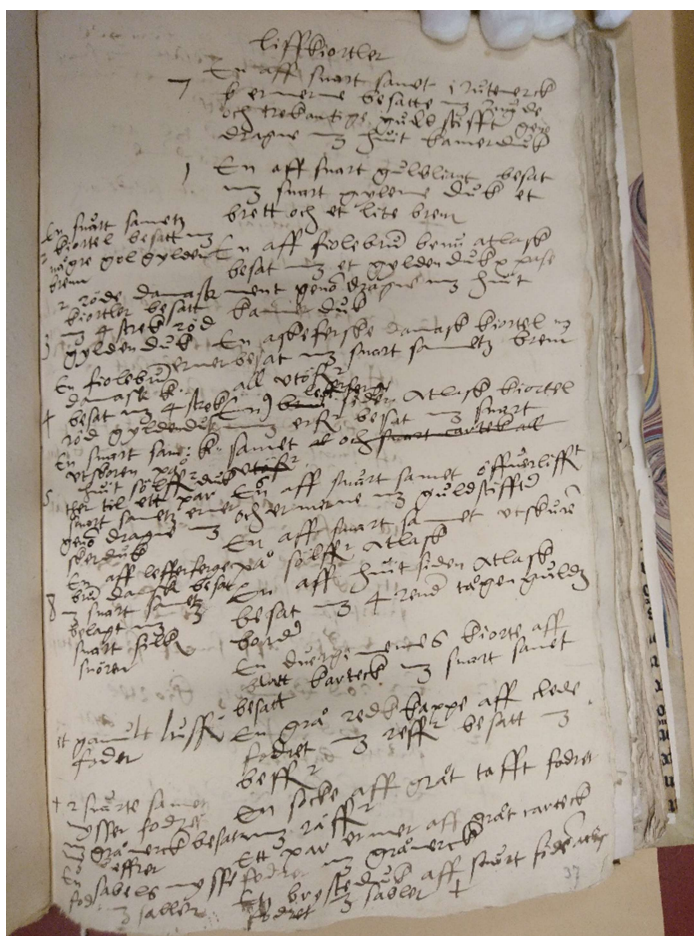
Työn alussa en päässyt käyttämään alkuperäisiä dokumentteja, vaan tukeuduin myöhemmin julkaistuihin artikkeleihin ja teoksiin. Myötäjäisluettelon osalta käytin alkukielistä vuonna 1868 *Jagiellonki polskie w XVI. wieku* -sarjan kolmannessa osassa julkaistua luetteloa. Teoksessa on julkaistu myös erään kirjojattaren lasku kuningasperheelle tehdyistä vaatteista ajalta 1549–1560, ja siitä löytyy arvokasta vertailuaineistoa myötäjäisluettelolle. Myötäjäisluettelon on suomentanut J. J. Mikkola ja sen on julkaissut E. G. Palmén vuonna 1903 artikkelissaan *Puolan kirjallisuudesta poimittuja tietoja Suomen historiaan*. Tutkielmassani käytin sekä suomen- että puolankielistä tekstiä rinnan. Vieraillessani alkuvuodesta 2017 Krakovassa Wawelin linnassa sain tekstiilitutkija, tohtori Magdalena Piwockalta kuitenkin tietää, että käyttämäni luettelo on vajavainen. Hänen avustuksellaan sain käsiini Krystyna Turskan vuonna 1992 julkaiseman artikkelin, jossa myötäjäisluettelo on julkaistu kokonaisuudessaan. Artikkelin avulla pääsin digitoidun alkuperäisen dokumentin jäljille ja lopulta myös itse translitteroimaan sen. Jouduin kirjoittamaan siihenastisen työn suurelta osin uudestaan, sillä olin perustanut tutkimuksen sen käsityksen pohjalle, että vaillinainen luettelo sisältää kaikki saatavilla olevat tiedot.

Inventaarioluettelosta oli aluksi saatavilla Reinhold Hausenin vuonna 1909 julkaisema alkukielinen teos *Förteckning öfver Hertig Johans af Finland och hans gemål Katarina Jagellonicas lösegendom 1563*. Alkuperäisiä dokumentteja säilytetään Tukholmassa Slottsarkivetissa, jossa kävin loppusyksystä 2017 lukemassa niiden Katariina Jagellonican omaisuutta koskevat osuudet (kuva 4). Juhana-herttuan ja Katariinan omaisuutta käsitteleviä inventaarioluetteloiden konsepteja ja kopioita on yhteensä 11. Ne ovat enemmän tai vähemmän täydellisiä, ja kaikki on sidottu yhteen yhdeksi kirjaksi. Hausenin teos noudattelee luetteloita uskollisesti ja hän on ilmoittanut tekstissään, mihin alkuperäiseen versioon merkinnät pohjautuvat, joten sitä voidaan pitää luotettavana lähteenä.

Myötäjäisluettelo on jaettu koruja ja vaateista koskevin osin neljään kappaleeseen: jalokivet ja muut arvotavarat, vaatteet, palvelusnaisten vaatteet ja valkoiset tavarat eli liinavaatteet. Inventaarioluettelo jakautuu kolmeen osaan: kalleudet, vaatteet

sekä erilaisiin arkkuihin ja laatikoihin pakatut vaatteet, asusteet ja liinavaatteet. Inventaarioluettelon kalleuksien luettelo sisältää yhteisesti sekä Juhana-herttuan että Katariinan arvotavarat, joista suurin osa paljastuu kuitenkin myötäjäisluettelon tietojen perusteella esineiksi, jotka Katariina toi mukanaan. Sekä myötäjäis- että inventaarioluettelon jokainen osa jakautuu useisiin alaotsikoihin.

Myötäjäisluettelo, josta on olemassa ainoastaan yksi Wrocławin yliopiston kirjastossa säilytettävä kopio, on rakenteeltaan inventaarioluetteloa selkeämpi ja jäsennellympi. Siinä on myös huomattavasti vähemmän esineitä. Osa vaatteista löytyy molemmista luetteloista, kun taas osa esiintyy vain toisessa niistä. On ilmeistä, että myötäjäisiin ei ole merkitty kaikkia vaatteita, vaan vanhemmat ja vähempiarvoiset on jätetty pois, kun taas inventaariossa on luetteloitu nekin. Jotkut, erityisesti tyypillisen itäeurooppalaista makua kuvastavat vaatteet lienevät jääneet käytöstä Katariinan saavuttua Ruotsin valtakunnan alueelle, ja niiden tilalle hän on saanut uusia, ehkä paremmin tšekäläistä makua vastaavia vaatteita.

Kuva 4. Inventaarioluettelon version 6 liivihameita ("Liffkiortler") luetteloiva sivu.

Kuva: Pasi Olander 2017

3. Tutkimushistoria

Tähän saakka kattavimman esityksen aiheesta on kirjoittanut Riitta Pylkkänen vuonna 1956 julkaistussa väitöskirjassaan *Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550–1620*. Siinä hän käsittelee niin miesten kuin naisten pukeutumista, ja Katariina Jagellonican vaatteet käydään muiden mukana läpi vaatekappaleiden mukaan järjestetyissä kappaleissa. Katariinan vaatteiden osalta Pylkkänen on käyttänyt lähteinään Dokumenttilähteet-kappaleessa (s. 10) mainittuja E. G. Palménin artikkelia *Puolan kirjallisuudesta poimittuja tietoja Suomen historiaan* ja Reinhold Hausenin *Förteckning öfver Hertig Johans af Finland och hans gemål Katarina Jagellonicas lösegendom 1563* -teosta. On selvää, että Pylkkäsellä ei ole ollut käytössään mitään puolankielistä dokumenttia. Myötäjäisten osalta hän pohtii Katariinan vaateista suomenkielisten termien ja ilmaisujen pohjalta, kun taas inventaarion merkintöjen kohdalla hän viittaa usein alkukieliseen tekstiin. Niin tekstin kääntäminen suomen kielelle kuin käännetyn dokumentin vajavaisuus vääristävät teoksen antamaa kuvaa Katariinan myötäjäisistä. Näistä syistä Pylkkäsen tekstissä on myös selkeitä puutteita ja virheellisiä päätelmiä.

C. J. Gardberg käsittelee jonkin verran Katariinan vaateista vuonna 1986 julkaistussa teoksessaan *Turun linnan kolme Katariinaa*. Populaarijulkaisuna sillä on ollut laajempi levikki kuin Pylkkäsen teoksella. Gardberg kuitenkin pohjaa tietonsa Hausenin julkaisuun ja Pylkkäsen väitöskirjaan, joten mitään uutta teos ei Katariinan omaisuuden suhteen tarjoa. Turun linnassa vuonna 2001 ollut näyttely *Kolme Katariinaa – Renessanssin nainen Turun linnassa* esitteli mm. Minttu Tättäläisen valmistaman rekonstruktion Katariinan muotokuvan puvusta. Puku on kuitenkin yllä (s. 6) mainitun termien määritelmän mukaan uudennos, sillä sen alaosan malli ei perustu muotokuvien pukuun. Uudennos esiintyy edelleen vuonna 2016 ilmestyneessä *Pohjoinen reformaatio* -teoksessa olevassa Minna Ijäksen artikkelissa (Heinonen & Räsänen 2016: 55). Myös näyttelyjulkaisussa (Söderström 2002: 70) sivutaan Katariinan myötäjäisvaatteita.

Ruotsissa Katariina Jagellonican pukeutumista on käsitellyt lähinnä Lena Rangström vuonna 2010 ilmestyneessä teoksessa *En brud för kung och fosterland. Kungliga svenska bröllop från Gustav Vasa till Carl XVI Gustaf*. Teoksen teeman mukaisesti käsittely on kuitenkin rajautunut mahdolliseen häähäpukuun ja juhlallisempiin vaatteisiin. Viimeisimpänä Katariinan puvusto on mainittu Herman Lindqvistin vuonna 2018 suomeksi julkaistussa *Villit Vaasat* -teoksessa, jossa hän hyvin samaan tapaan kuin Gardberg ja mitä ilmeisimmin hänen teokseensa pohjaten kuvailee Katariinan saapumista Turun linnaan ja ohjelmanumeron omaista vaatteiden ja tavaroiden purkua.

Puolassakaan kiinnostusta Katariina Jagellonian vaatetukseen ei juuri ole ollut, vaikka Katariinan myötäjaisluettelo on harvoja tuolta ajalta säilyneitä dokumentteja ylhäisen naisen vaatetuksesta. Pukuhistoriateokset ovat lähinnä yleisteoksia, tai ne käsittelevät enimmäkseen miesten vaatetusta tai myöhempiä hallitsijoita tai dokumentteja vasta 1500-luvun lopusta tai 1600-luvusta alkaen. Krystyna Turcka on kuitenkin vuonna 1992 julkaissut artikkelin *Wyprawy ślubne dwóch Jagiellonek: Jadwigi (1475) i Katarzyny (1562)*, jossa hän käsittelee vertaillen kahden eri aikana eläneen Jagello-sukuisen naisen, Katariinan ja Jadwigan (Hedvig), myötäjaisluetteloita kokonaisuudessaan. Artikkelin on ollut suurena apuna tutkielmassa 1500-luvun puolan kielen ilmaisujen ymmärtämisen kannalta ja koko täydellisen myötäjaisluettelon löytämisessä.

Tässä työssä käytettyjä tärkeimpiä yleisesityksiä itäeurooppalaisesta ja puolalaisesta puvusta ovat Maria Gutkowska-Rychlewskan laaja *Historia ubiorów* ja Irena Turnaun *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej* ja siihen perustuva englanninkielinen *History of Dress in Central and Eastern Europe from the Sixteenth to the Eighteenth Century*. Puolalaiselle puvulle ominaisten vaatekappaleiden nimiä ja selityksiä on löytynyt lisäksi Maria Borejszon kielitieteellisestä sanastosta *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*, jota ilman moni vaate olisi jäänyt tunnistamatta tai tarkemmin kuvailematta. Muita tämän työn kannalta oleellisia yleisteoksia ovat olleet Maria Haywardin *Dress at the Court of King Henry VIII* ja Janet Arnoldin *Queen Elizabeth's Wardrobe Unlock'd*, jotka huolimatta keskittymisestään tiettyyn Englannin hallitsijaan tarjoavat myös sekä pukeutumiseen liittyvää kulttuurihistoriallista että käytännön tietoa ompelupistoista ja materiaalien valinnasta lähtien. Runsaasti arvokasta käytännön tietoa löytyy myös Janet Arnoldin *Patterns of Fashion. The cut and construction of clothes for men and women c1560-1620* -teoksesta, johon on dokumentoitu kaudelta säilyneitä aitoja vaatekappaleita ja tietoa niiden konstruktioista. Hyvä, yleistajuinen teos historiallisten vaatteiden valmistamisen käytännöistä ja länsimaisen, erityisesti englantilaisen pukeutumisen kulttuurihistoriasta on myös Ninya Mikhailan ja Jane Malcolm-Daviesin *The Tudor Tailor. Techniques and patterns for making historically accurate period clothing*. Teosta on kritisoitu siitä, etteivät kaikki sen esittämät kaavat ja vaatteiden valmistustavat ole autenttisia, mutta varsinkin vaatteiden ja rekonstruktioiden valmistuksen teorian ja käytännön suhteen se on hyvä lähde-teos.

Tekstiilien ja kangaslaatuojen suhteen apuna ovat olleet eniten niin Borejszon sanasto kuin Pylkkäsen teoksen liite 13, *Asiakirjoissa mainitut tärkeimmät kangaslaadut*. Siihen hän on useiden lähde-teosten avulla koonnut eri tyyppisiä villa-, pellava- ja silkkikankaita ja nahkoja ja turkiksia selityksineen. Asiakirjojen nimityksiä ovat

avanneet myös vuodelta 1598 oleva John Florion sanakirja *A Worlde of Wordes. A Most Copious and Exact Dictionarie in Italian and English* ja Elizabeth J. Lewandowskin laaja *The Complete Costume Dictionary*. Vanhojen ruotsinkielisten sanojen ja termien selvittämisessä on auttanut *Svenska Akademiens Ordbok*, joka on saatavilla verkossa.

4. Vaatteet yksilön sosioekonomisen aseman määrittäjänä

Yksilön asema yhteiskunnassa oli varsinkin uuden ajan alussa tarkkaan määritelty, eikä sitä ollut sopivaa kyseenalaistaa. Jokaisella oli määrätty paikkansa, jonka mukaan kaikkien tuli esiintyä ja käyttäytyä (Kaartinen 2006: 21-22). Kuninkaalliset ja aateli korostivat omaa ylhäistä asemaansa muun muassa pukeutumalla arvonsa mukaisesti ja antamalla säädöksiä, joilla tietyt värit, materiaalit tai vaatekappaleet varattiin ainoastaan tiettyjen yhteiskuntaluokkien käyttöön.

Vaatteita ja muita koristautumiskeinoja voitiin käyttää myös oman aseman oikeutuksen välineinä, keinona vedota tiettyihin ryhmiin, tai osoittamaan mielipiteitä tai ystävyys-, sukulaisuus- tai liittosuhteita. Esimerkiksi Ruotsin kuningas Kustaa Vaasa halusi uuden hallitsijasuvun perustajana ilmentää pukeutumisellaan olevansa saman arvoisen kuin vanhojen eurooppalaisten kuningassukujen edustajat (Hayward 2007: 21), Puolan kuningas Sigismund August pukeutui kansalliseen pukuun saadakseen paikallisen aatelin edustajat puolelleen avioliittoasiassaan (esim. Turnau 1991b: 71), ja sulttaani Suleiman Suuri esiintyi länsimaista kruunua käyttäen halutessaan korostaa pyrkimystään valata koko Eurooppa (Hayward 2007: 17). Myös ulkomainen kuningatar osoitti uskollisuuttaan omaksumalla uuden kotimaansa tavan pukeutua (esim. Hayward 2007: 54).

Tietyillä vaatteilla oli myös omat, erilliset käyttötarkoituksensa, varsinkin kuninkaallisten kohdalla. Useimmissa kuninkaallisen elämän tilaisuuksissa pukeutumisen saneli perinne, mutta myös kulloinenkin muoti. Kruunajaisissa, häissä ja ristiäisissä pukeuduttiin yleensä jo keskiajalta periytyvien tapojen mukaan. Myös kirkkovuoden tapahtumat edellyttivät tietynlaista pukeutumista.

5. Yleistä 1500-luvun pukeutumisesta

Mitään yleiseurooppalaista renessanssimuotia ei ollut olemassa, vaan joka seudulla ja kulttuurialueella oli oma tyypillinen pukeutumistyyliensä (esim. Tarrant 1994: 52). Muodit kuitenkin vaikuttivat toisiinsa esimerkiksi niin, että muodikkaaseen pukeutumiseen Englannissa saattoi kuulua italialainen päähine tai puolalainen päällyspuku (Arnold 1988: 113), ja niin voidaankin jäljittää yhteisiä piirteitä pukeutumisessa niin Itä- kuin Länsi-Euroopassa. Muodin syntyyn ja leviämiseen ei ole paneuduttu tässä tutkielmassa, sillä aiheesta löytyy runsaasti tutkimusta. Esimerkiksi Carl Köhlerin teoksessa *A History of Costume* on kattava esitys pukeutumisesta antiikin ajasta 1800-luvulle, ja John Peacock antaa yksinkertaistetun ja yleistetyn kuvan pukeutumisen kehityksestä kuvateoksessaan *Länsimainen puku antiikista nykyaikaan*. Tekstiilien käytöstä ja valmistuksesta sekä muodista on kirjoittanut Naomi Tarrant teoksessaan *The Development of Costume*, ja muodin syntyä ja kehittymistä erityisesti uuden ajan alussa on käsitellyt esimerkiksi Aileen Ribeiro artikkelissaan *Dress in the Early Modern Period, c. 1500-1780* teoksessa *The Cambridge History of Western Textiles*. Teos sisältää myös useita muita uuden ajan alun tekstiilejä ja pukeutumista käsitteleviä artikkeleita.

Sekä miesten että naisten asu koostui yksinkertaisesti alusvaatteista, puvusta, mahdollisesta päällyspuvusta sekä päähineestä ja joko käytännöllisistä tai pelkästään koristeellisista asusteista. Ulkona liikkumista varten puettiin vielä ulkovaatteet. Asun osat ja leikkaus olivat eri yhteiskuntaluokilla likimain samat, ja ne erosivat toisistaan lähinnä materiaalin ja koristelun puolesta. Jokapäiväinen asu saatettiin koota eri osista niin vuodenajan, käyttötilaisuuden tai -tarkoituksen kuin henkilön aseman tai henkilökohtaisten mieltymysten mukaan. Uusia vaatteita teetettiin ja vanhoja korjailtiin vastaamaan uusia muotimieltymyksiä, joita löydettiin esimerkiksi toisten valtioiden hallitsijoiden tai ylhäisön muotokuvista tai diplomaattien tai muiden maailmanmatkaajien kertomuksista.

1500-luvulla muoti oli vaihtelevampi miehen puvussa, ja naisten pukeutuminen seurasi sitä monesti varsinkin päähineiden ja puvun yläosan suhteen (Pylkkänen 1955: 104). Alaosana naisilla säilyi pitkä hame koko kauden, kun taas miesten puvun alaosan leikkaus vaihteli muodin mukaan. Vuosisadan alussa saksalainen muoti oli yleisesti vallitseva, kun taas sen loppupuoliskolla alettiin seurata espanjalaista muotia. Myös Euroopan ääri-laidoilta tullutta muotia tunnettiin: länsieurooppalaisissa asiakirjoissa mainitaan mm. venäläisiä ja puolalaisia vaatekappaleita, puolalaisissa taas saksalaisia tai ranskalaisia. Suomalaistenkin kirkkotekstiilien joukossa on säilynyt mm. turkkilaisia silkkikankaita.

6. Itäeurooppalainen ja puolalainen muoti ylhäisönaisen puvussa 1500-luvulla

Kuninkaalliset naiset keräsivät 1500-luvun kolmannella neljänneksellä vaatekamareihinsa ulkomaisista muodeista vaikutteita saaneita vaatteita. Englannin kuningatar Elisabetilla oli ranskalaisia, espanjalaisia, italialaisia, flanderilaisia, hollantilaisia, saksalaisia ja puolalaisia vaatteita ja asusteita ja Katariina Jagellonicallakin saksalaisia, ranskalaisia, espanjalaisia, unkarilaisia ja italialaisia. Toisinaan vaatekappale todella oli peräisin kyseisestä maasta, mutta usein kyse on kuitenkin tietyistä vaatteessa olevista muotiipiirteistä. Kyse voi olla myös siitä, miten käyttäjä tai kirjuri on käsittänyt vaateen ja sen alkuperän. Piirteet saattoivat myös sekoittua niin, että yksi osa vaatteesta kuului yhtäältä tulleeeseen muotiin ja toinen toiseen: esimerkiksi ranskalaisessa puvussa saattoi olla espanjalaiset hihat. Vaatteiden rekonstruoimisen kannalta erilaiset tyylipiirteet on tärkeää tunnistaa. Nykykatsojalle muotokuvasta tai olemassa olevasta vaatekappaleesta eivät välttämättä välity ne yksityiskohdat, jotka aikalaiselle olivat selviä. Muotokuvien vertailun hankaluuksia ovat myös mainittu tyylien sekoittuminen tai taiteilijan mahdollinen vaikutus esimerkiksi tiettyjen piirteiden korostamisessa tai jopa vapauksien ottamisessa.

Suurinta osaa Katariina Jagellonican myötäjäisluettelon vaatteista ei identifioida tietyltä seudulta peräisin oleviksi tai niitä ei paria poikkeusta lukuun ottamatta kutsuta selkeästi ulkomaisella nimellä. Sen sijaan jo mainittujen ulkomaisten vaatekappaleiden lisäksi joistakin vaatteista puhutaan niiden puolalaisella nimellä. Kansallinen puku oli luultavasti prinsessan puvustossa vahvasti edustettuna, vaikka hovissa suosittiinkin italialaista ja espanjalaista muotia (Turnau 1991b: 71). On myös mahdollista, että vierasperäisten vaatekappaleiden nimityksiä ei ole aina omaksuttu vaateen mukana, ja niitä on voitu kutsua niiden omankielisellä nimityksellä varsinkin sellaisten vaatteiden kohdalla, jotka ovat jo jossain muodossa olleet olemassa.

Omaleimainen puolalainen renessanssimuoti syntyi 1400-luvun lopulla ja 1500-luvulla, ja se sai varsin voimakkaita vaikutteita Unkarista ja Turkista. Erityisesti Unkarin vahvaa vaikutusta 1500-luvulla korostetaan usein. Unkarilainen puku oli suosituin malli muille Keski- ja Itä-Euroopan maiden puvuille, ja sillä on suuri rooli puolalaisenkin puvun kehityksessä (Turnau 1991b: 126). Vuodelta 1565 olevan aikaistekstin mukaan unkarilaiset ja puolalaiset puvut olivatkin keskenään lähes identtiset. Länsimainekin muoti tunnettiin Puolassa, kuten Unkarissakin, jo keskiajalla (Turnau 1991b: 71). Puola-Liettuan valtakunnan ajalla yläluokan vaateesta leimasi tuontitekstiilien ja -asusteiden käytön luoma moninaisuus, jota kritisoitiin paljon. Myös hovissa käytettiin

pääasiassa ulkomaisperäisiä vaatteita: kuningas Sigismund August, Katariinan veli, suosi espanjalaista ja osin vanhempaa italialaista muotia.

Yläluokan naisten yksinkertaisesti koristellut vaatteet oli ommeltu itsessään näyttävistä ja koristeellisista turkkilaisista ja persialaisista kankaista. Vaatteisiin käytettiin yleisesti silkkiatlasta ja samettia. Hameiden viimeistelyyn käytettiin satiinia ja niiden liivit päärmättiin mustalla tai muuten tummalla sametilla. Puolalaiselle muodille erityinen tapa oli myös hameen koristelu peittämällä se kauttaaltaan applikoiduin kuvioin. Liivin miehusta ja hihat koristeltiin kultaisilla *pasmenteilla* eli punoksilla ja Hollannin ja Venetsian pitseillä. Alushameet ommeltiin hienosta itäturkkilaisesta mohairista. Paidat saattoivat olla kaksiosaisia Suomenkin kansanomaisessa pukeutumisessa tunnettuun tyyliin niin, että miehusta ja hihat oli tehty hienommasta pellavasta kuin piiloon jäävät osat. Paidoissa oli koristeompeleita ja pitsejä erityisesti puvun alta näkyvissä osissa. Koruista erityisesti rannerenkaat tai käsinauhat, kultaiset kaulaketjut ja kivelliset ja helmin koristellut vyöt olivat suosittuja. Kaulaketjuista saattoi riippua medaljonkeja, joihin oli kuvattu hallitsijan tai muun merkkihenkilön kasvot, tai uskonnollisia riipuksia. Koruihin investointi oli keino ilmentää käyttäjänsä rikkautta. Päähineinä käytettiin erilaisia myssyjä ja niiden päälle puettavia huntuja ja pääliinoja sekä turkislakkia. Kulta-, hopea- tai helmimyssyjen tai yksinkertaisempien pellavamyssyjen päällä käytettiin helmin koristeltua etumusta, *bramkaa*, ja huntujakin oli useita erilaisia jo keskiajalla käytetystä pitkästä *rantuch*-liinasta pään ja kaulan ympäri puettavaan *podwikaan*. Ulkomaista vaikutusta olivat italialaisperäiset hiusverkot ja bonetit.

7. Katariina Jagellonian liivihameet ja päällyshameet sekä niiden mallit ja materiaalit

Puolalaisen myötäjaisluettelon tietojen perusteella Katariina toi mukanaan Turkuun alushameita, liivihameita, päällyshameita, turkkeja, päällystakkeja ja ”valkoisia tavaroita” eli liinavaatteita, joiden joukossa on luetteloitu niin paidat kuin päähineet ja asusteet. Ruotsinkielisessä inventaarioluettelossa on otsikoitu leveät hameet, alus- tai liivihameet ja puvunhihat. Lisäksi Turussa pakatuista arkuista löytyy runsaasti erilaisia päähineitä, alusvaatteita ja asusteita. Luetteloista inventaario kuvaa vaatekappaleita järjestelmällisemmin. Omaisuus on yleensä luetteloitu arvokkaimmasta halvempaan, ja saman otsikon alla arvokkaimmat korut tai vaatekappaleet mainitaan aina ensin. Tässä tutkielmassa on keskitytty käsittelemään vaatteista näyttävimpiä ja kokonaisvaikutelman kannalta merkittävimpiä liivi- ja päällyshameita ja niihin liittyviä irtoliivejä ja -hihoja, ja jätetty alus- ja ulkovaatteet ja asusteet ainoastaan joihinkin mainintoihin.

Liivihametta kutsutaan molemmissa luetteloissa sanan nykymerkityksessä hieman harhaanjohtavasti alusvaatteeksi tai -hameeksi. Kyse on kuitenkin naisen puvuston perusvaatteesta, hameesta, jonka päälle voitiin tilanteen vaatiessa pukea vielä päällyshame tai -puku eli *wijde kiortler* tai *szatii zwierzchnie*. Puolankielinen nimitys viittaa päällyspukuun, mutta ruotsinkielinen termi tarkoittaa ”leveää hametta”. Termi on saksalaisperäinen (Köhler 1963: 272) ja kuvastanee Ruotsissa vallalla ollutta muotia. Koska luetteloissa on myös varsinaisia alushameita, olen tässä käyttänyt aluspuvusta nykymielessä helpommin käsitettävää termiä liivihame, joka myös inventaarioluettelon kopioissa esiintyy.

Katariinan vaatekamarissa oli huikea määrä erilaisia liivihameita. Myötäjaisluettelon mukaan Katariina toi Suomeen 49 hametta, ja inventaarioluettelossa otsikon alla on jo 95 kohtaa. Liivihameita täydentämään käytettyjä päällyshameita on luetteloitu myötäjaisissa 25, inventaariossa yhteensä 33 kohtaa. Kaikki inventaarion merkinnöistä eivät kuitenkaan ole päällyshameita, vaan joukossa on myös mm. turkisvuori sellaiseen. Inventaarioluettelon versioissa päällyshameet on yleensä, vaikkakaan ei aina, listattu ennen liivihameita, myötäjaisluettelossa toisin päin. Myötäjaisluettelon päällyshameet on eroteltu turkisvuorisiin talvihameisiin ja kangasvuorisiin kesähameisiin. Inventaarioluettelossa eroa ei ole tehty, mutta turkiksilla vuoratut hameet on silkillä vuorattuja arvokkaampana listattu pääsääntöisesti ensin. Sekä turkisvuoriset että kankaalla vuoratut päällyshameet oli valmistettu muuten samankaltaisista kankaista.

7.1 Pukujen mallit

Liivihameiden leikkauksesta tai mallista ei kummassakaan luettelossa mainita juuri mitään. Muutamassa tapauksessa hameen kerrotaan olevan saksalaisen tai espanjalaisen mallin mukaan tehty, siinä on ranskalaisia tai espanjalaisia *ferettejä* eli koristenastoja, tai Krystyna Turskan (1992: 11) mukaan espanjalaiseen muotiin viittaavat korkea kaulus, musta väri tai puhvihihat. Korkeakauluksiset liivihameet olivat kuitenkin vuosisadan loppupuolen muotia myös esim. Saksassa (Köhler 1963: 272), joten yksinään tämä piirre ei riitä määrittämään pukua juuri espanjalaiseksi. Maria Gutkowska-Rychlewskan (1968: 432) mukaan taas saksalais-espanjalaisvaikutteiseen hovipukuun kuuluivat hihojen hienot koristeviillokset, huolellinen koristelu ja jäykkä siluetti (kuva 5). Puvun saksalaisuus ei tarkoita välttämättä sen alkuperää, sillä termiä käytettiin Itä-Euroopassa myös kuvaamaan länsimaisia tai länsimaisvaikutteisia vaatteita ylipäätään.

Usein korostetaan Katariinan suhteita äiti Bona Sforzan syntymäseuduille Italiaan, mutta sieltä peräisin olevia pukuja ei luetteloissa erikseen mainita. Joitakin italialaisia asusteita tai italialaisesta verasta valmistettuja vaatteita myötäjäisluettelossa kuitenkin esiintyy. Lisäksi tiedetään, että Katariinan veli, kuningas Sigismund August, suosi

Kuva 5. Puolan tuleva kuningatar Elisabet Itävaltalainen on kuvattu saksalais-espanjalaistyylisessä hovipuvussaan n. v. 1540.

Kuva: Wikimedia Commons

pukeutumisessaan italialaista tai uudempaa espanjalaista muotia (mm. Turnau 1991a: 13).

Myötäjäisluettelossa päällyshameisiin kuuluviksi on lueteltu *hazuka*-nimisiä vaatteita eli suomennoksen ”kasukkoja” tai Pylkkäsen (1955: 176) termein kassiakkoja, ja *giermak*- ja *polgermacze*- tai *karwatka*-nimisiä ”viittoja”, joiksi niitä Mikkolan suomennoksessa kutsutaan. Kaikkia niitä käyttivät sekä miehet että naiset, eikä eri sukupuolten päällyshameissa liene ollut eroavaisuuksia. Inventaarioluettelossa vastaavaa erottelua ei ole, eikä päällyshameiden mallista mainita siinä mitään. Pylkkänen (1955: 178, 180) rinnastaa *giermak*in ulkovaatteena käytettyyn kaapuun ja *karwatkan* lyhyeen espanjalaisviittaan. Ulkovaatteista ei kuitenkaan ole

kyse, sillä ne on alkuperäisessä dokumentissa luetteloitu oman otsikkonsa alle päällyshameiden perään.

Eryityisesti Puolassa, Unkarissa ja Slovakiassa suosittiin taidokkaasti leikat-
tuja takkeja ja kauhtanoita, joita oli paljon erilaisia (Turnau 1991b: 123). Hazuka oli vii-
meistään 1400-luvulla tunnettu, ilmeisesti täyskellosta leikatusta myöhäisgoottilaisesta
houppelandesta kehittynyt päällysvaate. Puolassa sitä on pidetty unkarilaisena, mutta un-
karilaisissa luetteloissa sen mainitaan olevan ”puolalainen takki”. Kyseessä on joka ta-
pauksessa pitkä ja rikkaasti koristettu kauhtana, jossa oli usein turkisvuori ja edessä pu-
noskoristelu kiinnitysnappeineen ja lenkkeineen (Turnau 1991a: 16). Sellaisena se ei voi
vastata kassiakkaa, joka oli jakkumainen lyhyen mekon ja viitan välimuoto, jota kannet-
tiin usein vain toisen olan yli heitettynä (Pylkkänen 1955: 144).

Giermak (kuva 6) oli yleisimpiä vaatekappaleita 1500-luvun Puolassa. Myös sen leikkaus perustui unkarilaisiin malleihin. Se oli takki, jossa oli suuri turkiskau-
lus ja irralliset koristehihat, ja se kiinnitettiin ylei-
simmin hazukan tavoin ylhäältä alas lenkein ja ko-
risteellisin napein. Eryityisen suosittu se oli aateliston ja porvariston keskuudessa (Turnau 1991b:
72). Giermakia mainitaan käytetyn esimerkiksi Katariinan isän, kuningas Sigismund Vanhan ho-
vissa vuonna 1545.

Karwatka eli pulgermacze oli ni-
mensä mukaisesti puoli-giermak. Nimitys viittaa
vaatteen lyhyteen, ja mm. Maria Borejszon
(1990: 147) mukaan kyseessä onkin eräänlainen
erityisesti nuorison käyttämä lyhyt mekko. Käyttä-
järyhmä viittaa vaatteen muodikkauteen, ja Pylk-
käsen (1955: 180) rinnastus muodikkaaseen lyhy-
een espanjalaisviittaan ainakin vaatteen pituuden
suhteen saattaa olla perusteltu, vaikka kyseessä on-
kin puolalainen vaate.

Kuva 6. Giermak kuvattuna Jost Ammanin vuo-
delta 1586 olevan naisten vaatetusta esittele-
vän kirjan, *Frauen-Trachtenbuchin*, puolalaista
matroonaa esittävässä kuvassa.

Kuva: Wikimedia Commons

7.2 Puvut ja niiden materiaalit

Myötäjäisluettelossa hameet on järjestetty valmistusmateriaalin mukaan, kun inventaari-
ossa kaikki vaatekappaleet ovat saman pääotsikon alla summittaisessa järjestyksessä

arvokkaimmista halvimpiin. Alla on seurattu myötäjaisluettelon järjestystä materiaalin osalta. Materiaalien jakauma eri luetteloissa niin liivi- kuin päällyshameiden osalta on koottu kaavioihin 1–4, s. 24–25. Myötäjaisluettelossa sekä liivi- että päällyshameissa oli käytetty samoja kankaita: *złotogłowa*, telettiä, tobiinia, samettia, atlasta ja damastia. Näiden lisäksi päällyshameita oli vielä verasta. Ylivoimaisesti suurin osa, yli kolmannes, kaikista liivihameista oli tehty sametista. Päällyshameita sen sijaan oli eniten atlasta, mutta tässä ryhmässä materiaali jakautuu kuitenkin tasaisemmin. Inventaariossa liivihameisiin oli käytetty jopa 14 eri kangaslaatua, kun taas päällyshameita oli ainoastaan neljästä eri kankaasta. Näitä neljää, samettia, atlasta, damastia ja kultakangasta, oli myös käytetty liivihameissa eniten. Kaikkia myötäjaisissä käytettyjä liivihameiden kankaita oli käytetty myös inventaariossa, mutta inventaarion päällyshameista puuttuvat myötäjaisissä käytetyt verka ja tobiini.

Materiaalien kuvauksissa on käytetty Pylkkäsen teoksen liitettä ja Lewandowskin sanastoa. Myötäjaisluettelossa eriteltyt *złotogłów* ja teletti on käsitelty inventaariossa yhdessä pelkästään kulta- tai hopeakankaana, ja kulta- ja hopeakankaasta puhutaan myös osan alkuperäisen myötäjaisluettelon listauksen *złotogłów*- ja telettivaatteiden kohdalla. Muiden kankaiden osalta molemmat luettelot ovat yhteneväiset.

7.2.1 *Złotogłów*

Kuva 7. Detalji pyhän Barbaran hameesta Hans Memlingin maalauksesta 1480-luvun alusta. Kultaisella pohjalla on mustia samettisia ja kultaisia kuvioita.

Kuva: Metropolitan Museum of Art

Kulta- tai hopeakankaaksi voidaan kutsua kangasta, jossa metallin osuus on silminnähdyn suurempi kuin kankaan muun materiaalin (kuva 7). Kultakankaat valmistettiin siten, että silkkiseen loimeen kudottiin silkkiä ja metallilankaa, joista yhdessä muodostui kankaan kuvio. Brokadikankaassa, joksi *złotogłowa* kutsutaan osittaisen myötäjaisluettelon suomennoksessa (Palmén 1903: 346), kuvio muodostuu ylimääräisestä kuteesta, joka antaa kankaalle kirjoitetun vaikutelman. Kultakankaan silkki saattoi olla sileää tai siitä voitiin tehdä nukallista samettia. Kudonnassa käytetty metallilanka valmistettiin kietomalla kulta- tai hopeasuikaleita silkkilankaytimen ympärille. Erilaisista kultakankaista kalleinta oli sellainen, jonka kultalankoja jätettiin kudottaessa lenkille erillisen puikon

avulla (kuva 8), sillä sen langanmenekki oli suurta. Samalla tavalla kudottiin myös sametin nukka, joka kankaan valmistuttua joko leikattiin auki tai jätettiin silmukoiksi. Suunnattoman arvokkaita kultakankaita käytettiin vaateuksessa lähinnä kuninkaallisten pukuihin.

Kuva 8. Yksityiskohta Upsalan tuomiokirkkomuseossa säilytettävästä Eerik XIV:n kruunajaisissa vuonna 1560 käytetystä polvistumistyyneystä. Puolaksi tällaista kangasta kutsuttiin nimityksellä drotowana (Mańkowski 1954: kuvaliite, kuva 15).

Kuva: Pasi Olander 2017

Złotogłówista ommeltuja vaatteita on Katriinan myötäjaisluettelossa yhteensä 10: viisi liivihame-

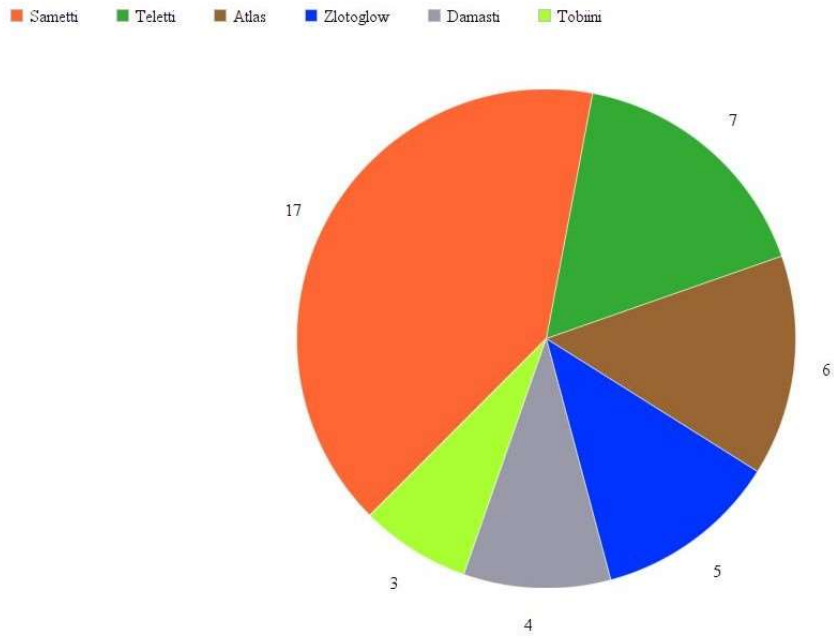
metta, kaksi turkisvuorattua päällyspukua ja kolme kesäpäällyspukua. Liivihameista kaksi oli *altembassi-złotogłówia*¹ (kuva 9), kolme sileää złotogłówia. Molemmat turkisvuoriset päällyspuvut ja kaksi kesäpäällyspukua olivat myös altembassia, yksi kesäpuku sileää kultakangasta. Lisäksi yksi sileä liivihame ja sileä päällyshame oli tehty tarkemmin määrittelemättömästä kuviollisesta kankaasta.

Myötäjaisluettelon złotogłów-kankaisia pukuja ei hihojen koristeviilloksia lukuun ottamatta oltu koristeltu, sillä niiden näyttävyyden suhteen itse kankaan upeus on ollut riittävä. Maininnoissa onkin kuvailtu enemmän pukujen mallia ja kangasta. Pukuja on myötäjaisluettelossa neljää eri väriä. Liivihameet oli tehty punaisesta (1), ruskeasta (3) ja keltaisesta (1) kankaasta, kun taas päällyspuvut pelkästään punaisesta (2) ja mustasta (3).

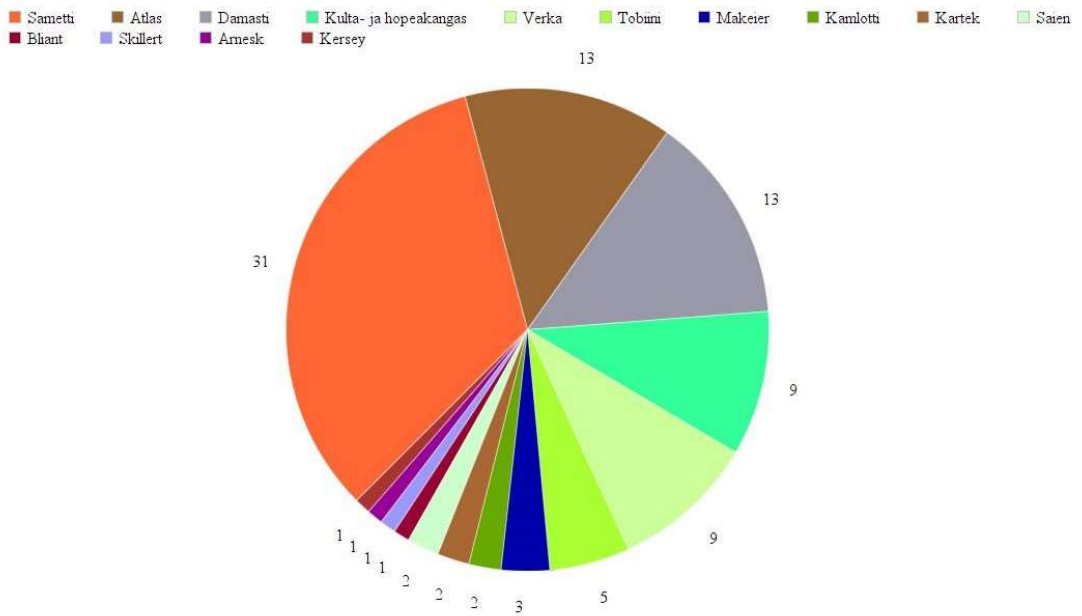
7.2.1.1 Złotogłów-liivihameet

Myötäjäisten joukossa złotogłów-liivihameita on viisi, inventaariossa erilaisia kulta- tai hopeakangashameita on yhdeksän. Selviä vastaavuuksia luetteloiden välillä ei ole. Osittaisessa myötäjaisluettelossa hameista kuvaillaan kolme, joiden lisäksi siinä on mainittu

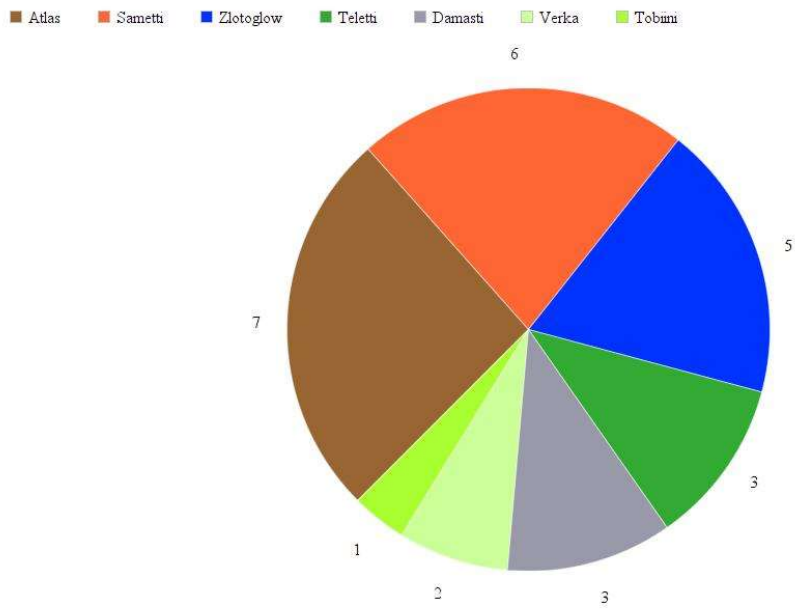
¹ Altembassilla tarkoitetaan samettia, jossa kankaan eri pituuksiin leikattu nukka muodostaa reliefimäisiä kolmiulotteisia kohokuvioita. Italiaksi sitä kutsutaan nimityksillä *altabasso* tai *soprariccio*. Termi esiintyy ainoastaan puolankielisessä myötäjaisluettelossa.

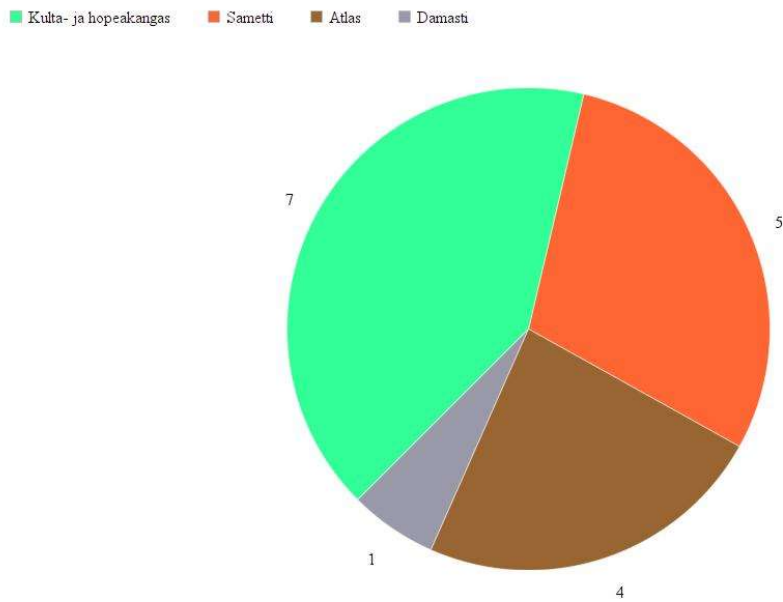
Kaava 1. Myötäjaisluettelossa mainitut liivihameet kangaslaaduittain.

Kaava 2. Inventarioluettelossa mainitut liivihameet kangaslaaduittain.

Kaava 3. Myöntäjäluettelossa mainitut päällyshameet kangaslaaduittain.

Kaava 4. Inventarioluettelossa mainitut päällyshameet kangaslaaduittain.

Kuva 9. Italialaisen altembassi-kankaan fragmentti 1400-luvun puolivälistä. Punaisessa kukkakuvioisessa sametissa on kahta eri nukan pituutta ja kulturalanka on kudottu kankaaseen sekä tasossa että lenkkeinä.

Kuva: Wikimedia Commons

vailla tarkemmin, oli sileää kuviollista kultakangasta. Mikkolan suomennoksessa kuviollinen kangas on muuttunut kukalliseksi (Palmén 1903: 346). Sileässä keltaisessa hameessa oli leveät hihat, joissa oli suuret koristeviilokset², Mikkolan suomennoksen mukaan ”suuret leikkaukset” (Palmén 1903: 346). Pylkkänen (1956: 198) ajattelee ”suurten leikkausten” tarkoittavan 1500-luvun loppupuoliskolle jo vanhanaikaisia englantilaisia tai oikeammin ranskalaisperäisiä suuria kellomaisia hihoja, joista siis ei kuitenkaan ole kyse. Leveät, viilloskoristeiset hihat saksalaismallisessa hameessa tuovat mieleen Elisabet Itävaltalaisen hovipuvun (kuva 5).

Toinen ruskea *złotogłów*-hame oli kulta-altembassia, ja siihen kuului kahdet hihat. Hihoja tai hameen mallia ei ole kuvailtu tarkemmin. Tämä ja myötäjäisten kolmas ruskea hame eivät ole mukana osittaisessa luettelossa. Kolmannesta hameesta on siinä mainittu ainoastaan hihat. Sileästä ruskeasta kultakankaasta tehdyn liivihameen hihoissa oli viilokset ja ne oli sidottu ”hämähäkeillä”, *paiaczki*. Kyseessä lienee viillosten sitominen joko nauhoilla tai metallisilla nastoilla. Kun metallinastat eli feretit mainitaan

myös yhdet hihat (Przezdziecki 1868: 316). Myötäjäisluettelossa ensimmäisenä mainitussa punaisessa hameessa oli puhvihihat, joka piirre viittaa Krysztyna Turskan (1992: 10) mukaan espanjalaiseen muotiin. Hameen kulta-altembassikankaassa oli hopeisia kukkia. Tämä hame on myös osittaisessa myötäjäisluettelossa. Kaksi hametta, ruskea ja keltainen, oli tehty saksalaisen mallin mukaan. Ruskeasilkkinen hame, jota ei ku-

² Alkuperäisessä dokumentissa käytetty puolankielinen sana on viilloskoristelu tarkoittava *rzezanie*.

aina erikseen jopa niin, että niille on myötäjäisluettelossa oma luettelonsa, on luultavaa, että hämähäkit tarkoittavat tässä sellaisia muistuttavia kirjontoja tai sidottuja nauhoja. Suomennoksessa niiden on tulkittu olevan ”kultaisesta langasta sidotut rusetit” (Palmén 1903: 346). Kultalankaa tai rusetteja ei alkuperäisessä dokumentissa kuitenkaan mainita.

7.2.1.2 Złotogłów-päälyshameet

Myötäjäisluettelossa on kaksi złotogłównista talvipäälyshametta, molemmat altembassia. Puolankielisestä luettelosta käy ilmi, että ne ovat malliltaan hazukoja. Molemmille löytyy vastine inventaarioluettelosta. Kummassakin hameessa oli soopelivuori, ja toinen oli punaista ja toinen mustaa kulta-altembassia. Punaisessa hameessa oli myös hopeisia kukkia. Molemmat hazukat mainitaan myös osittaisessa myötäjäisluettelossa, mutta mustaa ei siinä kuvailla (Przedziecki 1868: 318–319).

Kesäpäälyshameita on myötäjäisluettelossa kolme, joista ainoastaan yksi on kuvailtu osittaisessa luettelossa. Kaksi hameista oli altembassia, kolmas sileää złotogłównia. Myös kaikki kesäpäälyshameet olivat hazukoja, ja kaikille löytyy vastine inventaariosta. Yksi hame oli punainen, kaksi mustaa, ja ne oli vuorattu vastaavan värisillä silkeillä. Punaisessa, osittaisessakin luettelossa kuvailussa kulta-altembassisessa hazukassa oli hopeisia kukkia, punaiset, kuvioimatonta kangasta olevat kultatelettikaulukset ja silkkivuori. Hame oli tehty samasta tai samanlaisesta kankaasta kuin edellä kuvailut soopelivuorinen talvipäälyshame ja punainen liivihame, ja ne onkin ehkä tarkoitettu yhdessä käytettäväksi. Mustasamettinen altembassi-hazuka oli vuorattu mustalla silkillä, samoin mustasilkinen sileä hazuka, jossa oli myös mustat kultatelettikaulukset.

7.2.2 Teletti

Teletin nimitys tulee sen italiankielisestä nimestä *teletta d'oro*. Käytännössä sekin on złotogłównin tavoin brokadia, sillä kankaiden sidos ja tekninen toteutus ovat samanlaiset. Teletti poikkeaa złotogłównista ilmeisesti ainakin kuvioinniltaan, sillä useassa kohdassa sen mainitaan olevan kuviollista, tai luettelossa on erikseen maininta kuvioimattomasta kankaasta. Myös kuvioaiheet poikkeavat kankaiden välillä: milloin niitä kuvaillaan, teletin kuviointi on geometrisempää, kun taas złotogłów on kukkakuvioista. On mahdollista, että złotogłównin erottaminen teletistä perustuukin niiden erilaiseen kuviointiin. Kuviointi saattaa vaikuttaa myös kankaan hintaan. Geometrista kuviota on helpompi ja nopeampi ja siten halvempi kutoa kuin kukka- tai muita kasvi- tai eläinkuvioita, ja se vie vähemmän

arvokasta metallilankaa. Nämä syyt saattavat selittää, miksi złotogłów on myötäjäisluettelossa luetteloitu aina ennen telettiä. Inventaariossa kangaslaadut on kuitenkin lueltu yhdessä kulta- tai hopeakankaana. Telettiset puvut eroavat złotogłówisista myös värinsä perusteella. Puolet telettipuvuista on tehty valkoisesta hopeakankaasta, kun taas złotogłów-puvuissa ei ole yhtäkään valkoista. Telettipuvuissa on myös ihonvärisiä, joita złotogłówisissa ei ole. Złotogłówin ja teletin eroja lienee kuitenkin todellisuudessa mahdollonta erottaa, ja on tyydyttävä kutsumaan niitä molempia kulta- ja hopeakankaiksi aivan kuten ruotsalaisessa inventaarioluettelossa.

Telettisiä pukuja on złotogłówisten tapaan luetteloitu 10, ja niiden jakauma on suunnilleen samanlainen. Liivihameita on luettelossa seitsemän, turkisvuorisia päällyshameita kaksi ja kesähameita yksi. Toisin kuin złotogłówista valmistetut hameet, telettiset oli koristeltu runsaasti helmin, erivärisin ja -muotoisin feretein ja *pontalein* eli kultatapein, erimuotoisin koristeviilloksin ja päärmein. Myös runsas koristelu viitanee siihen, että telettikankaiden kuviointia ei pidetty samassa asemassa kuin złotogłówisten.

7.2.2.1 Telettiliivihameet

Telettisiä liivihameita on myötäjäisluettelossa kaikkiaan seitsemän. Ne olivat valkoisia (3), ihonvärisiä (2), ruskeita (1) ja mustia (1). Osittaisessa myötäjäisluettelossa puvuista kuvaillaan kaksi. Vain yksi myötäjäisten liivihame löytyy myös inventaarioluettelosta. Toisin kuin złotogłówisten kohdalla, telettisistä puvuista ei yhtä poikkeusta lukuun ottamatta ole kuvailtu niiden mallia tai leikkausta. Sen sijaan on kuvailtu runsasta ja yksityiskohtaista koristelua, joka on keskittynyt erityisesti hihoihin.

Katariinan arvokkaimpia liivihameita lienee sekä myötäjäisissä että inventaariossa ensimmäisenä luetteloitu ruudullinen, helmipäärmein ja feretein koristettu telettipuku, joka mainitaan myötäjäisissä ihonvärisenä eli punaisena, *czelistei albo czerwonei*, ja inventaariossa maksanvärisenä, *lijffärge*. Alkuperäisen myötäjäisluettelon mukaan sillä oli myös oma pukupussi, mutta osittaisen luettelon suomennoksesta maininta puuttuu (Palmén 1903: 346). Puvun helmaa ja liiviä kiersi leveä helmipäärme, ja hihoissa oli kolme samanlaista päärmettä pitkittäin. Hihan päärmeiden väleissä oli lisäksi 70 pyöreää ranskalaista ferettiä. Puku mainitaan myös myötäjäisluettelon helmiluettelossa, jossa sen helmien arvoksi oli määritelty 1348 taaleria, ja ferettien luettelossa, jossa niiden arvoksi oli määritetty 120 taaleria. Päärmeet ja helmien runsas määrä ovat tyypillisiä itäeurooppalaiselle koristeluperinteelle, ja kyseessä onkin ehkä Katariinalle kotoperäinen puolalainen puku.

Toinen osittaisessa myötäjaisluettelossa mainittu telettihame oli valkoista *srebrogłow*- eli hopeakangasta, suomennoksessa hopeabrokadia (Palmén 1903: 346). Se oli päällystetty eli applikoitu mustalla sametilla, ja sen hihoissa oli hienot koristeviillokset. Puvussa oli myös 66 ferettiä: hihoissa pyöreitä, liivissä pallonmuotoisia. Arvoltaan feretit oli määritetty 315 taalerin arvoisiksi. Inventaarioluettelossa mainitaan joitain valkoisia hopeakangaspukuja, mutta varmuudella ei vastaavuutta tälle, kuten ei seuraavillekaan myötäjaisissä mainituille puvuille, voida sieltä löytää.

Myötäjaisissä toisena luetteloidaan ruskea kuviollinen hame, johon kuului kahdet hihat. Niistä toiset olivat koristelemattomat, mutta toisissa oli 108 valkoiseksi ja ruskeaksi emaloitua ranskalaista ferettiä ja ruusun muotoon tehtyjä viilloksia. Ferettien väleissä oli lisäksi 106 pyöreää pitkänmallista pontalia. Ferettien ja pontalien yhteisarvo on ferettien luettelossa määritetty 328 taaleriksi. Kolmantena luetteloidun mustan kultatelettihameen hihoissa oli 49 espanjalaista ferettiä, joiden väleissä oli tiheät viillokset. Arvoltaan feretit olivat 262 taaleria. Sileän valkoisen hopeatelettisen hameen hihoissa oli ruusun muotoon tehtyjä viilloksia ja 128 pyöreää ja kolmikulmaista ferettiä. Pyöreät feretit oli emaloitu ruskealla ja vihreällä värillä ja kolmikulmaiset ruskealla, valkoisella, punaisella ja vihreällä. Näiden ferettien arvo oli 328 taaleria. Toinen valkoinen puku oli hopealankakuvioista *srebrogłowia*, ja se oli saksalaiseen malliin tehty. Tämä on telettipu- vuista ainoa, jonka malli mainitaan.

Viimeisenä myötäjaisluettelossa mainitaan sileä ihonvärisestä, kuvioimat- tomasta kankaasta tehty telettipuku. Siinä oli helmipäärmäys ja ferettejä, ja sen hihat oli koristettu viilloksin. Erikseen mainitaan, että ferettejä ei ollut hihoissa. Ferettien luku- määrää tai sijoituspaikkaa ei mainita, eikä hameesta ole mainintaa helmi- tai ferettilu- telossakaan.

7.2.2.2 Telettipäällyshameet

Telettisiä päällyshameita on myötäjaisluettelossa kolme: kaksi valkoista ja yksi musta. Turkisvuorisia päällyshameita on kaksi, kesäpäällyshameita yksi. Kaikki olivat malliltaan hazukoja, ja toisin kuin liivihameiden kohdalla, kaikille löytyy vastine inventaariosta. Ai- noastaan yksi päällyshame on kuvailtu osittaisessa myötäjaisluettelossa (Przeddziecki 1868: 318). Se oli soopelilla vuorattua, kuviollista, valkoista sileää hopeatelettiä. Toinen turkisvuorinen hazuka oli ilveksen selillä vuorattua mustaa kuvioimatonta kultatelettiä.

Kesäpäällyshame oli valkoisella silkillä vuorattua valkoista metallilankaku- vioista *srebrogłowia*, ja sen kaulukset olivat valkoisesta kuviollisesta teletistä. Sitä

inventariossa vastaava hame oli valkoista hopeakangasta altembassi-kukilla ja valkoisella skillert-vuorilla³. Kankaan kuvaus muistuttaa saksalaiseen malliin tehdyn valkoisen liivihameen (s. 29) kangasta. Puvut voivatkin olla samasta kankaasta ja siten mahdollisesti tarkoitettu yhdessä käytettäväksi. Molempien hameiden kohdalla on myös selkeästi kyse zlotogłów-tyyppisestä kankaasta, joka kuitenkin on luetteloitu teletin alle. Kun sekä zlotogłów että teletti ovat kankaita, joiden valmistuksessa on käytetty runsaasti aitoa jalometallia, on niiden kohdalla ehkä haluttu tehdä ero aivan kalleimman kultakankaan ja muiden kankaiden välille. Halvempana hopeakankaana srebrogłów lienee laskettu kuuluvaksi vasta seuraavaksi kalleimpien kankaiden ryhmään, vaikka teknisesti samanlaista zlotogłówin kanssa olisikin.

Inventaarioluettelossa mainittuja kulta- ja hopeakankaisia liivihameita, jotka eivät vastaa mitään myötäjäisluettelon pukua, on kahdeksan, päällyshameita yksi. Näiden joukossa on neljä keltaista kukallista liivihameita, kolme valkoista hopeakangashameita ja yksi mustanvärisen kultakangashame. Päällyshame on mustaa kultakangasta mustalla skillert-vuorilla. Osa näistä saattaa olla samoja myötäjäisluettelon pukujen kanssa, mutta tarkempien kuvausten puuttuessa niitä ei voida tunnistaa.

7.2.3 Tobiini

Tobiini, puolankielisessä luettelossa *tabin*, on zlotogłówin ja teletin tapaan silkkikangasta. Vaikka tobiininkin kutomisessa on käytetty kultalankaa, on inventaarioluettelossa siitä valmistetut vaatteet nyt mainittu erikseen. Kyse ei olekaan enää varsinaisesta kultakankaasta, jossa jalometallia on kankaan muuhun materiaaliin nähden huomattava määrä, vaan Pylkkäsen (1956: 477) mukaan kultakoristeisesta *moireesta* eli läikesilkistä tai -tafista (kuva 10). Moireelle ominainen aaltomainen pintakuviointi saadaan aikaan puristamalla. Lewandowskin (2011: 293) mukaan tobiini olisi raidallista silkkiä ja Gutkowska-Rychlewskan (1968: 433) mukaan paksua taftia.

Myös tobiinisten vaatteiden koristelu eroaa aiemmista. Nyt hameet on koristettu muista kankaista tai kulta- tai silkkilangoista tehdyistä passementeista tehdyillä päärmeillä. Puvun mallista ei ole mainintaa yhdenkään liivihameen kohdalla. Tobiinipukuja on myötäjäisluettelossa huomattavasti vähemmän kuin kummastakaan

---

³ Skillert on läiketähti, jonka loimi ja kude ovat eriväriset (Pylkkänen 1956: 477).

kultakankaasta tehtyjä: tobiinista oli tehty vain kolme liivihameetta ja yksi kesäpäällyshame. Inventarioluettelossa on näiden lisäksi kaksi tobiinista liivihameetta.

7.2.3.1 Tobiiniliivihameet

Myötäjaisluettelon kaikki kolme tobiinihameetta löytyvät todennäköisesti myös inventaariosta. Osittaisessa myötäjaisluettelossa niistä kuvaillaan yksi (Przedziecki 1868: 317). Se on luettelon ensimmäisenä mainittu ruskeasta kultatobiinista tehty hame, jonka helmassa oli 10 päärmettä hopealankakuvioisesta ruskeasta kultakankaasta. Hameen liivi ja hihat oli myös päärmetty samalla kankaalla. Inventaariossa sitä vastanee orvokinruskeaa kultatobiinia oleva hame, joka oli koristettu muutamilla hopeansekaisilla päärmeillä.

Punaisessa kultatobiinihameessa oli sinisen silkin sekaiset kultakangaspäärmeet, jotka oli ommeltu taitteita pitkin. Inventaariossa sitä vastaa puku, joka oli koristettu sinisen sekaisella kultapassementilla. Taitteilla tarkoitetaan ehkä muotoillun liivin ja hihan saumoja, joita päärmäys muodikkaasti korostaa. Muotoillumpi liiviosa kuuluu oleellisesti jäykempään ja vartalonmukaisempaan espanjalaistyylliseen pukuun, josta ei kuitenkaan puvun kohdalla ole mainintaa. Taitteet voivat tarkoittaa myös käänteitä, joita on puvun reunoissa: helmassa, hihansuissa ja kaula-aukossa.

Myötäjaisluettelon kolmannessa, mustassa kultatobiinihameessa oli kolme kulta-altebassi-päärmettä. Sitä vastaa ehkä inventaarion kultasamettipäärmeellä koristettu musta kultatobiinihame. Inventaariossa on lisäksi orvokinruskeaa ruudullista kultatobiinia ja mustaa kultatobiinia olevat hameet. Niiden koristelusta ei ole mainintaa.

7.2.3.2 Tobiinipäällyshameet

Vain myötäjaisissä mainitaan ainoastaan yksi tobiinipäällyshame. Se oli mustalla silkillä vuorattu, mustaa kuviollista kultatobiinia oleva hazuka, jonka kaulukset olivat mustasilkistä złotogłówia. Sitä ei kuvailla osittaisessa myötäjaisluettelossa, eikä sille ole vastinetta inventaariossa. Inventaariossa ei ole myöskään muita tobiinisia päällyshameita.

Kuva 10. Jost Ammanin pukukirjassa on kuvattu muutamia läiketapipukuja, joista esimerkki on meisseniläisen neitsyen puvusta.

Kuva: Wikimedia Commons

7.2.4 Sametti

Sametti on renessanssille hyvin tyypillinen silkkikangas, jota oli saatavilla monia lajeja. Pääasiassa sitä oli leikattua ja leikkaamatonta. Erikokoisten puikkojen avulla kudottu nukka voitiin leikata auki, tai se jätettiin silmukoiksi kankaan pintaan (kuvat 8 ja 9). Nukka voitiin leikata tasaiseksi tai eri mittaisiksi, jolloin muodostuvaa kuviota korostettiin usein eri värein. Samettiin voitiin muodostaa kuvioita myös leikkaamalla nukka paikoin kokonaan pois ja korostamalla sitä kankaan takapuolelta kohokuvioimalla tai leimaamalla (Mikhaila & Malcolm-Davies 2006: 43). Sametti oli kaiken yläluokan suosima vaatekangas, ja sitä saattoivat käyttää pienemmässä määrin myös porvarit tai jopa siitä alemmat luokat. Samettia käytettiin pukuihin, pukujen koristeluun ja pienempiin asusteisiin, kuten päähineisiin ja rintavaatteisiin (Johnson 2011: 13).

Sekä myötäjäisluettelossa että inventaariossa on pukujen materiaalina käytetty ehdottomasti eniten samettia. Se on myötäjäisluettelossa yhteensä 23 puvun pääasiallinen materiaali niin, että siitä valmistettuja liivihameita oli 17, turkisvuorisia päällyshameita kaksi ja kesäpäällyshameita neljä. Inventaarioluettelossa on kaikkiaan 31 samettista liivihameita, yksi turkisvuorinen päällyshame ja viisi kesäpäällyshameita. Yleensä sametti materiaalina liitetään mustaan väriin, ja sen värisiä hameita on näissäkin luetteloissa eniten. Sen lisäksi samettivaatteisiin oli käytetty myös punaista, karmosiininpunaista, harmaata ja ruskeaa. Samettihameet oli usein tehty kuviollisista kankaista, ja ne oli koristettu päärmein, feretein ja viilloksin.

7.2.4.1 Samettiliivihameet

Samettisten hameiden koristelussa ja kankaan kuvioinnissa on enemmän vaihtelua kuin muista kankaista tehdyissä hameissa. Niissä oli käytetty kiila- ja ruutukuvioitua kangasta ja viillos-, feretti- ja päärmekoristelua. Muutama myötäjäisluettelon puvuista löytyy myös inventaariosta, mutta suurimmalta osin molemmissa luetteloissa on runsaasti pukuja, joita toisessa luettelossa ei ole. Osittaisessa myötäjäisluettelossa on kuvailtu viisi kaikkiaan 17 liivihameesta.

Myötäjäisluettelossa ja osittaisessa luettelossa ensimmäisenä mainitaan karmosiininpunainen puku, jonka helmassa oli kolme helmikirjottua päärmettä. Samanlaiset päärmeet oli myös puvun liivissä ja hihoissa, ja niiden reunoilla oli kultaiset pitsit (*forbotek*) kultaisilla käännteillä. Hihojen päärmeiden väleissä oli 72 valkoiseksi ja

ruskeaksi emaloitua pyöreää ranskalaista ferettiä ja 146 paria samanvärisiä pitkänmallisia pontaleja. Puku on toinen myötäjaisluettelon kahdesta puvusta, jolla oli oma säilytuspussinsa. Puvun helmien arvo oli huikeat 2100 ja ferettien ja pontalien 450 taaleria. Koristelunsa ja kankaassa käytetyn väriaineen puolesta puku kuuluu myötäjaisien arvokkaimpiin, ja koristelu muistuttaa niin ikään kalliin, pukupussillisen ihonvärisen telettipuvun koristelua (s. 28). Samanlainen hame löytyy myös inventaariosta heti ko. telettipuvun alta, mutta sen liivi oli kokonaan kultakanakaasta. Hyvin samanlainen puku kuvailaan *Jagiellonki polskie w XVI. wieku* -teoksessa julkaistussa dokumentissa, jossa nimettömäksi jäänyt kirjojatar listaa kuningasperheelle teytyjä töitään. Jo vuonna 1549 hän oli ommellut silloisen kuningattaren Barbaran punaisen samettipuvun helmaan, liiviin ja hihoihin kolme päärmettä helmistä ja kullasta, ja laskuttanut työstään 100 floriinia (Przedziecki 1868: 327). Hyvin samanlainen puku on kuvattu myös Katariinan kälyn Elisabet Itävaltalaisen ylle 1550-luvun alkupuoliskolla maalatussa muotokuvassa (kuva 11). Puku eroaa Katariinan puvun kuvauksesta ainoastaan siinä, että hihojen ferettien tilalla on viillokset.

Kuva 11. Elisabet Itävaltalainen n. v. 1553 maalatussa muotokuvassa. Kuviollisesta kankaasta tehdyn saksalais-espanjalaismallisen liivihameen leveissä hihoissa on helmin kirjoitetut kultakanakangaspäärmeet ja niiden väleissä viillokoristelua.

Kuva: Wikimedia Commons

Toisena myötäjaisissä luetteloidaan musta, kuviollinen, pieniruudullinen kultasamettihame, jonka hihoissa oli viillokoristelua ja 74 espanjalaista ferettiä. Feretit olivat arvoltaan 316 taaleria. Sitä vastaa mahdollisesti inventaarion musta samettihame, joka oli kuvioitu kultaisin ruuduin. Ruskeaa leikkaamatonta eli silmukallista samettia olevaa hametta, jonka hihoissa oli viillokoristelua ja 280 emaloimatonta ferettiä, vastanee inventaariossa orvokinruskeaa leikkaamatonta samettia oleva hame. Ruskean hameen ferettien arvo oli niiden suuresta määrästä huolimatta vain 147 taaleria.

Kalansuomukuvioisen, mustaa leikkaamatonta samettia olevan hameen hihoissa oli hienot viillokset ja 218 valkoiseksi ja mustaksi emaloitua ferettiä. Feretit olivat arvoltaan 318 taaleria, ja ferettien luettelossa niiden mainitaankin erityisesti olevan kultaa. Inventaariossa puvun mainitaan olevan ilman hihoja. Puku löytyy myös osittaisesta

myötäjäisluettelosta, jonka suomennoksessa se on ”ilman leikkausta” (Palmén 1903: 347). Kiilamaisella kuviolla kuvioidun mustan puvun hihoissa taas oli 184 pyöreää, emaloimatonta kultaista ferettiä, joiden arvo oli emaloinnin puuttumisesta huolimatta 285 taaleria. Turskan (1992: 19) mukaan feretit oli ommeltu pystysuoriin riveihin, mutta alkupepäisessä luettelossa tästä ei ole mainintaa. Hameelle ei löydy vastaavuutta inventaariosta.

Kuudentena luuteloitu musta samettiiivihame oli kuvioitu korkein ruuduin. Sen hihoissa oli hieno viilloskoristelu ja 104 kolmikulmaista, mustaksi emaloitua ferettiä ja niiden väleissä 90 pyöreää, kuperaa ferettiä. Ferettien yhteisarvo oli 203 taaleria. Tälle puvulle löytyy selvä vastaavuus inventaariosta, jossa se on yksi harvoista, jotka on kuvailtu hihoineen ja koristeineen. Osittaisessa myötäjäisluettelossa puvusta mainitaan ainoastaan sen kuviointi (Przedziecki 1868: 317).

Seitsemäs samettihame oli niin ikään musta. Se oli korkeakauluksinen ja puhvihihainen, ja sen mainitaankin olleen tehty espanjalaiseen tapaan. Sekä liivissä että hihoissa oli yhteensä 198 trumpetinmuotoista ferettiä, jotka olivat arvoltaan 160 taaleria. Kyseessä lienee Katariinan muotokuvaan (kuva 1) ikuistettu puku, jota sanallinen kuvaus suuresti muistuttaa. Puku on kuvailtu myös osittaisessa myötäjäisluettelossa, jossa se on viimeinen mainittu samettihame (Przedziecki 1868: 317), mutta inventaariosta sitä ei löydy.

Kahdeksantena luuteloitu harmaa liivihame oli pieniruutuista kultasamettia. Erityisesti mainitaan, että siinä ei ollut ferettejä, eikä ilmeisesti viilloskoristeluakaan. Inventaariosta se löytyy heti myötäjäisissä toisena luuteloitun mustan pieniruutuisen kultasamettipuvun alta, ja hameiden kuvaukset ovat keskenään samanlaiset. Yhdeksännessä, ruskeassa sileässä hameessa oli aiemmin luuteloituista puvuista poikkeava koristelu, joka muistuttaa enemmän tobiinisten hameiden koristelua: sen helmassa ja hihoissa oli kullalla kirjottu päärme. Inventaariosta löytyy muuten samanlainen hame, mutta sen leveässä kultakangaspäärmeessä oli lisäksi helmikirjontaa. Hame on mahdollisesti uudistettu helmin. Myös seuraavana luuteloitussa sileässä punaisessa hameessa oli helmassa kultakangaspäärme, joka lisäksi oli päällystetty kukan muotoisilla viilloksilla koristetulla punaisella sametilla (kuva 12). Inventaariossa hameessa kuvataan olevan punainen samettipäärme, jonka viilloksista näkyy keltainen kultakangas.

Toinen samettipuku, jonka mallista on maininta, oli tehty karmosiininpunaisesta sametista. Se oli korkeakauluksinen ja siinä oli espanjalaisen tyylin mukaiset puhvihihat, joissa oli useita ferettejä. Ferettien lukumäärää ei mainita, eikä se selviä myöskään ferettien luettelosta. Pukua ei löydy inventaariosta.

Der Meß ward mir der Schenckel abgeschloffen
Seyd thu ich sters dem Krieg nachdiesig
Wo man zu feld ligt hab ich solb
Doch hab ich auch mein Meßgen hold
Hab ich kein Krieg/so hilffs sie garten

Thut sein Lauren des hoffierens warten
Dazu kanste int Meyern singen
Der Hund kan durch den Kauff springen
Dyn daheym weder dort noch hie
Lieb mich also/Gott weyß wol wie.

Kuva 12. Kukan muotoisin viilloksin koristettu päärme naisen hameen helmassa puupiiroksessa 1500-luvun loppupuoliskolta.

Kuva: zeno.org

Viimeisenä myötäjäisissä on luetteloitu korkeakauluksinen hame, joka oli sileää mustaa samettia. Sen hihoissa oli hienot viillokset, muttei ferettejä. Mahdollisesti sekin on espanjalaistyylinen, vaikkei siitä olekaan puvun kuvauksessa mainintaa. Tätä, kuten kahta muutakaan espanjalaishametta ei löydy inventaariosta. On omituista, että kauden muodikkaimmat vaatteet eivät ole olleet käytössä Ruotsissa. Huomiota herättää myös pukujen kuvailu myötäjäisluettelossa. Ne eivät ole järjestyslukunsa perusteella arvokkaimpiin kuuluvia vaatteita, vaikka niin voisi olettaa esimerkiksi sen perusteella, että musta feretillinen puku esiintyy kaikkien sisarten muotokuvissa, ja espanjalainen tyyli on erityisen korostetusti esillä myös muissa Puolassa tilatuissa kuvissa (kuva 13). Pukuja ei ole myöskään muotokuvan pukua lukuun ottamatta koristeltu kovin runsaasti, eikä niitä ole kuvailtu samalla tarkkuudella kuin joitain muita. Saattaa olla, että puvut ovat inventaariossa mukana, mutta yksityiskohtien kuvauksen puuttuessa niitä ei voida sieltä tunnistaa. Inventaarioluettelossa on runsaasti samettihameita, joita myötäjäisluettelossa ei ole. Niiden väri, kuviointi ja koristelu ovat kuitenkin samankaltaisia myötäjäisluettelossa kuvailtujen pukujen kanssa, ja joidenkin kohdalla saadaan aavistus myös puvun mallista.

Ruudullisen, ilmeisesti vinoruutukuviollisen harmaan puvun hihat oli koristettu hienoilla viilloksilla. Ferettejä puvussa ei ollut, kuten ei myöskään mustassa suurikuvioisessa puvussa, mustassa leikkaamatonta samettia olevassa puvussa tai mustassa sileässä puvussa. Ferettien puuttuminen mainitaan erikseen kaikkien neljän puvun kuvauksessa. Sen sijaan leikkaamatonta ja sileää samettia olevien pukujen hihoissa oli hienot viillokset. Sileää samettia olevan puvun mainitaan lisäksi olevan uusi: se on ehkä hankittu varta vasten myötäjäisiä varten. Sen jäljessä on luetteloitu musta, ”ei uusi” puku, johon kuului kahdet hihat. Mitään näistä puvuista ei voida varmuudella tunnistaa inventaariosta.

Mustia ulkonevahihaisia (”*vtstungne ärmer*”) samettihameita on inventaariossa yhteensä kolme. Termi saattaa tarkoittaa espanjalaisten pukujen puhvihihoja tai niin ikään muodissa olevia, tähän aikaan vielä hillittyjä lampaanlapahihoja. Hihat ovat ulkonevia myös saksalaisvaikutteisissa, leveähihaisissa puvuissa (kuvat 5, 11). Korkeakauluksisia pukuja inventaariossa ei kuitenkaan mainita.

Useissa inventaarion maininnoissa on niputettu monta samanlaista tai samoin koristettua samettihameita yhteen. Näin on luetteloitu kolme punaista hameita, jotka oli koristettu keltaisella kultakangaspäärmeellä, kaksi mustaa hameita ulkonevilla hihoilla, neljä mustaa hameita leikatuilla hihoilla ja kaksi mustaa hihatonta hameita. Kuudessa mustassa puvussa oli viilloskoristelua, yhdessä viilloskoristelua ja ferettejä. Kultakangaspäärmeys oli kolmen edellä mainitun punaisen hameen lisäksi myös yhdessä mustassa. Kaksi pukua oli tehty tuhkanharmaasta ja yksi mustasta ruudullisesta sametista, yksi orvokinruskea kalansuomukuvioisesta kankaasta. Kuviollisten pukujen koristelusta ei ole mainintaa, kuten ei myöskään niiden, joista ilmoitetaan vain kankaan väri ja laatu. Yksi puku oli karmosiininpunainen, yksi orvokinruskeaa leikkaamatonta samettia. Yhdessä mustaa leikkaamatonta samettia olevassa puvussa ei ollut hihoja, kuten ei kahdessa muussakaan mustassa puvussa, ja yhdestä puuttui sekä liivi että hihat.

Kuva 13. Puolan kuningatar Anna Jagellonica esittävä miniatyyri n. vuodelta 1576. Annalla on yllään sama espanjalaistyylinen puku, johon sisarukset olivat pukeutuneet jo 1550-luvulla (vrt. kuva 1). Läpikuultava huntu on puettu espanjalaiseen tapaan.

Kuva: Wikimedia Commons

7.2.4.2 Samettipäällyshameet

Sametista tehtyjä päällyshameita on myötäjäisluettelossa yhteensä kuusi, kaikki hazukoja. Niistä kaksi oli turkisvuorisista ja neljä kesäpäällyshameita, ja ne olivat karmosiininpunaisia (2), ruskeita (1), mustia (2) ja punaisia (1). Inventaariossa samettisia päällyshameita on viisi, joista neljä samoja kuin myötäjäisissä.

Myötäjäisluettelossa ensimmäisenä on karmosiininpunainen, soopelivuorinen ja levein helmipäärmein koristeltu hazuka. Se kuvaillaan ainoana kuudesta myös osittaisessa myötäjäisluettelossa. Helmipäärmeitä oli niin helmassa, hihoissa ja hihansuissa kuin Mikkolan suomennoksen mukaan ”olkapäältä riippuvan kapan syrjässä” (Palmén

1932: 348). Helmet olivat arvoltaan ainoastaan 770 taaleria, joten kovin paljon niitä ei kuitenkaan voinut olla. Päärmeet oli reunustettu kultapitsillä, jossa oli kultaiset käänteet. Alkuperäisessä dokumentissa käytetään ”kapan” kohdalla sanaa *wipustow*, joka tarkoittaa ulkonevaa, riippuvaa osaa, mahdollisesti leveitä kauluksia. Olkapäistä siinä ei ole mainintaa, eikä käytetty puolankielinen sana siihen viittaa. Pylkkänen (1956: 176) tulkitsee kyseessä olevan kassiakka-nimisen vaatekappaleen (s. 20) ja suomenkielisen maininnan kapasta tarkoittavan riippuvia koristehihoja. Alkukielinen kuvaus muistuttaa kuitenkin itäeurooppalaista kauhtanaa, jollaisen kaavan Alcega on esittänyt turkkilaisena, *ropa turca* (f.45a). Päälyshameen väri ja koristelu vastaavat samettisten liivihameiden luettelossa ensimmäisenä mainittua hametta (s. 32–33), ja mahdollisesti ne onkin tarkoitettu yhdessä käytettäväksi. Hyvin samankaltainen oli myös karmosiininpunainen, punaisella silkillä vuorattu kesäpäälyshame, jossa oli kolme leveää, kultanyörillä kirjottua helmipäärmettä keltaisesta kultakankaasta kauluksessa, hihoissa, kädenteillä ja *wipustow*’n ympärillä. Hazukan helmien arvo oli 1130 taaleria. Molemmille päälyshameille löytyy vastineet inventarioluettelosta, vaikkakin kesäpäälyshameessa mainitaan siinä olevan vain yksi leveä helmipäärme. Mahdollisesti hameen koristelua oli uudistettu ja päärmeitä poistettu tai siirretty johonkin muualle.

Ruskea kesä-hazuka oli koristettu kullalla kirjutulla päärmeellä ja vuorattu ruskealla silkillä. Inventaariosta se löytyy orvokinruskeana pukuna, jossa oli kultanyörillä koristettu leveä keltainen kultakangaspäärme ja vuori ruskeasta *kårdentaftista*⁴. Punainen, kolmella kultapassementtipäärmeellä koristettu ja punaisella silkillä vuorattu hazuka löytyy sekin inventaariosta, jossa siinä kuvaillaan olevan kolme sormen levyistä kultapassementtiraitaa ja punainen *kårdentaft*-vuori.

Myötäjäisluettelon toinen turkisvuorinen sametti-hazuka oli mustaa leikkaamatonta samettia, ja siinä oli soopelivuori. Tätä vaatetta ei löydy inventaariosta, kuten ei myöskään mustaa hazukaa, jossa oli moniväristä samettia oleva kaulus. Myös inventaariossa on yksi samettinen päälyshame, jota ei ole myötäjäisissä. Se oli mustaa, mustalla taftilla vuorattua kultasamettia.

---

⁴ *Kårdentaft*, *cordentaft* oli yleensä lippuihin käytetty taftilaji (Pylkkänen 1956: 477). *Kård*-sana viittaa *Svenska Akademiens Ordbokin* (www.saob.se) mukaan vuoraukseen tai koristeluun, joten kyseessä voi olla erityisesti vaatteiden vuorittamiseen tarkoitettu kangas.

7.2.5 Atlas

Atlas on satiinisidoksinen, erittäin kiiltävä silkikangas (kuva 14). Kankaan kiilto johtuu sidoksen pitkistä lankajuoksuista, jotka mahdollistavat langan hyvän valonheijastuksen. Sitä tuotiin 1500-luvulla Eurooppaan Intiasta ja Turkista (Lewandowski 2011: 16). Katariinan atlashameissa ei oltu käytetty lainkaan kuviollisia kankaita, ja väreinä olivat valkoinen, punaruskea, musta, ruskea ja harmaa. Lähes kaikissa hameissa oli päärmekoristelu, ja vain muutamassa ei ollut koristelua lainkaan. Atlaksisia liivihameita oli myötäjäisluettelossa kuusi, päällyshameita seitsemän. Inventaariossa liivihameita tai niiden osia on yhteensä 13 ja päällyshameita neljä.

Kuva 14. Katariina Parrilla on n. v. 1545 ajoitetussa muotokuvassa yllään hyvin kiiltävästä silkistä, mahdollisesti atlaksesta, valmistettu ja mustin kultakirjontaisin päärmein koristettu puku.

Kuva: Wikimedia Commons

7.2.5.1 Atlasliivihameet

Myötäjäisluetteloon listatut kuusi atlasliivihameetta oli tehty valkoisesta (1), ruskeasta (1), punaruskeasta (2) ja mustasta (2) silkistä. Näistä jopa viisi on kuvailtu myös osittaisessa myötäjäisluettelossa (Przedziecki 1868: 317). Inventaariossa on lisäksi kahdeksan sellaista kokonaista tai vajavaista liivihameetta, joille ei löydy vastaavuutta myötäjäisluettelosta: erilaisia ruskeita (2), mustia (2), maksanvärisiä (2) ja harmaita (2).

Koko myötäjäisluettelon näyttävimpiin kuuluu valkoinen hame, jonka koristeena oli neljä hopealankakuvioista kultakangaspäärmettä. Samanlaiset päärmeet oli myös liivissä ja hihoissa, ja hihoissa oli lisäksi 76 punaiseksi emaloitua ferettiä. Ferettien arvo oli 126 taaleria. Puku kuvaillaan myös osittaisessa myötäjäisluettelossa, jonka suomennoksessa punaisten ferettien väriksi on vaihtunut musta (Palmén 1903: 347). Hame löytyy myös inventaariosta.

Ruskea atlashame oli päärmätty taitteita pitkin kultalankakuvioisella kankaalla. Osittaisen luettelon suomennoksessa käytetään sanaa ”liepeet” (Palmén 1903: 347). Kyseessä on todennäköisesti inventaarion orvokinruskea atlashame, jossa oli kultalankaiset reunat, *border*, ja joka oli vuorattu valkoisella skillertillä. Ruotsinkielisessä

Kuva 15. Turun linnan rakastavaisina tunnettu, noin vuodelle 1530 ajoitettu kalkkimaalaus Turun linnan portinvartijan huoneen seinässä.

Kuva: finna.fi

lan kielessä 1500-luvulla käytetty nimitys punaruskeasta väristä (Turska 1992: 19). Toisessa dzikien värisessä hameessa oli seitsemän hopeakoristeista kultakangaspäärmettä, joita reunusti ruskea atlas. Toinen taas oli koristettu yhdeksällä samettipäärmeellä, joita reunusti harmaa silkki. Inventaariosta löytyy ruskea hame, jossa oli seitsemän keltaista kultakangaspäärmettä. Yhdeksänpäärmeistä hametta voisi vastata inventaariossa kuvailtu neilikanruskea hame, jossa oli tuhkanvärisellä kartekilla⁵ reunustettu musta samettikoristelu, mutta täysin kiistaton vastaavuus ei ole.

Myötäjäisluettelossa on kaksi mustaa atlashametta, joissa molemmissa oli korkea kaulus. Turska (1992: 17) tulkitsee niiden olevan espanjalaisen muodin mukaan tehtyjä, mutta siitä ei alkuperäisessä dokumentissa ole mainintaa. Toisessa oli kahdeksan ”hienoksi hakattua” (*drobno sziekanich*), ilmeisesti lyhytnukkaista mustaa samettipäärmettä ja hihat, jotka oli ”päämätyt ristikolle” (Palmén 1903: 347). Tällä viitataan mahdollisesti tekniikkaan, jossa kangassuikaleita tai nauhoja kiedottiin toistensa ympäri erilaisiksi palmikkomaisiksi tai ristikkomaisiksi pinnoiksi (Mikhaila & Malcolm-Davies

dokumentissa käytetty sana viittaa liepeisiin, ja tarkoittanee ehkä kokonaan kultakankaasta tehtyä hameenhelmaa päälle ommellun päärmeeen sijaan. Sellainen hame on kuvattu esimerkiksi Turun linnassa olevan noin vuodelle 1530 ajoitetun kalkkimaalauksen naisen ylle (kuva 15). Aiemmin mainittu punainen kultatobiinihame (s. 31) oli päärmätty samoin, mutta ruotsinkielisessä dokumentissa sitä vastaavan puvun kuvaus ei poikkeava tavallisen päärmeeen kuvauksesta.

Kahden hameen väriksi on myötäjäisissä merkitty *dzikie*. Luettelon suomennoksessa kyseessä on ”omituisen pitkä atlashame” (Palmén 1903: 347), ja värin nimi onkin kirjaimellisesti suomennettuna ”villi”. Kyseessä on puo-

⁵ Kartek on lippuihin ja vuoraukseen käytetty taftilaatu (Pylkkänen 1956: 477).

2006: 43). Toisen korkeakauluksisen hameen liivi ja hihat oli päärmätty sametilla, ja se oli vuorattu soopelilla ja majavalla. Selkeitä vastaavuuksia hameille ei inventaariosta löydy, mutta turkisvuorista hametta saattaa vastata niin ikään turkiksella vuorattu mutta hihatton tuhkanvärinen hame.

Atlashameita, joita ei löydy myötäjaisistä, on inventaariossa vielä kahdeksan. Kolme niistä on ainoastaan alaosia. Ruskea alaosa oli ommeltu kauttaaltaan ruudulliseksi mustalla sametilla, jolla oli koristettu myös musta alaosa. Toisen mustan alaosan kohdalla ei ole mainintaa koristelusta, kuten ei ole kahden harmaan kokonaisen puvunkaan kohdalla. Kaksi maksanväristä kokonaista hametta oli koristettu mustalla sametilla, ja tuhkanvärinen puku oli koristettu kauttaaltaan mustalla sametilla ja silkkinyörillä.

7.2.5.2 Atlaspäälyshameet

Atlassilkkiisiä päällyshameita on myötäjaisluettelossa seitsemän, joista kuusi oli turkisvuorisia ja vain yksi kesäkäyttöön. Osittaisessa luettelossa (Przedziecki 1868: 318–319) ainoastaan kaksi kuvaillaan tarkemmin. Nyt joukossa oli hazukojen lisäksi myös giermak- ja karwatka-nimisiä vaatteita. Hameet olivat väriltään pääasiassa mustia, ja joukossa oli myös yksi punaruskea ja yksi harmaa. Hazukat oli koristettu päärmein tai nyörein, ja giermakeissa oli oma tyypillinen *stroka*-koristelunsa. Myötäjäisten atlaspäälyshameista kaksi löytyy inventaariosta, ja niiden lisäksi siellä on kaksi vaatetta, joita ei ole myötäjaisissä.

Myötäjaisluettelossa ensimmäisenä on kuvailtu musta hazuka, joka muistuttaa malliltaan aiemmin käsiteltyä karmosiininpunaista helmikirjontaista samettista hazukaa (s. 36–37). Siinä oli viilloskoristeisella sametilla päällystetty leveä valkoinen hopeakangaspäärme helmassa, hihoissa, hihansuissa ja wipustow'n ympärillä. Hameessa oli vuori ilveksen jalkanahoista. Inventaariossa sitä vastaa ilveksen selillä vuorattu hame, jossa oli musta samettipäärmäys, jonka viilloksista näkyi valkoinen hopeakangas. Hyvin samanlainen oli myös myötäjaisluettelon ainoa atlaksinen kesäpäällyshame. Se oli musta hazuka, jonka helmassa, kauluksessa, hihoissa, hihansuissa ja wipustow'n ympärillä oli mustalla viilloskoristeisella sametilla päällystetty leveä valkoinen hopeakangaspäärme. Hameen vuorista ei myötäjaisluettelossa ole mainintaa, mutta inventaariossa sitä vastavassa vaatteessa oli musta kårdentafft-vuori.

Toisena myötäjaisluettelossa on musta atlas- eli *dublet*-hazuka, jossa oli nyörikoristelu ja soopelivuori. Sitä, kuten loppuja atlaspäälyshameita, ei löydy inventaariosta. Kolmantena myötäjaisissä mainitaan giermak, joka oli väriltään tumma dzikie.

Siinä oli kulta- ja hopea-stroka eli passementtikoristelu (Turska 1992: 20). Se oli vuorattu soopelilla, ja siinä oli majavareunukset. Harmaassa giermakissa oli harmaa silkkinen stroka ja soopelivuori, ja mustassa musta silkkinen stroka, soopelivuori ja majavareunus. Tämä vaate mainitaan myös osittaisessa luettelossa (Przedziecki 1868: 319), kuten kuu-
dentena kuvailtu *pulgermacze*, puoli-giermak eli karwatka. Se oli mustaa atlasta, joka oli päärmätty ympäriinsä mustalla sametilla ja vuorattu harmaaturkiksilla.

Inventaarioluettelossa on mainittu kaksi atlastäpällyshametta, joita ei ole myötäjäisluettelossa. Molemmat olivat mustaa kulta-atlasta. Toisessa oli vuori ilveksen jaloista, toisessa mustat kultakangaskäänteet ja musta skillert-vuori. Käänteet, *vpslagh*, viittaavat kaulukseen ja siten hazuka-malliseen hameeseen, joten kyseessä voi kuitenkin olla myötäjäisten mukana tullut vaate. Lisäksi inventaariossa on liivihameiden alle merkittynä viisi ketunnahalla vuorattua mustaa bryggeläistä atlasta olevaa hametta. Viisi samanlaista vaatetta ja vuoriturkiksen vähäinen arvo viittaavat kuitenkin siihen, että kyseessä ovat Katariinan palvelusnaisille tarkoitettut vaatteet.

7.2.6 Damasti

Viimeinen myötäjäisten liivihameiden luettelossa mainittu kangaslaatu on damasti. Damasti on yleensä yksiväristä ja sileää ja kuvi-
oinniltaan molemmilta puolilta samanlaista silkkiä (kuva 16). Kuviointi saadaan aikaan vaihtelemalla kuteen ja loimen vallitsevuutta kankaan pinnassa. Kuvio näkyy mattapintaisena kiiltävällä taustalla, kankaan nurjalla puolella päinvastoin (Lewandowski 2011: 84).

Damastisten liivihameiden koristelu on samankaltainen kuin atlashameiden, mutta nyt päärmeitä oli koristeltu silkkisin nyörein ja silkkikankaisin reunuksin.

Päärmäyksiä oli runsaasti niin helmassa kuin hihoissa, ja jotkut hameet oli koristettu kauttaaltaan sametilla. Kyseessä lienee puolalaiselle naisenpuvulle ominainen applikointikoristelu, jossa koko vaate on peitetty kuvioita muodostavalla sametilla. Damastisia

Kuva 16. Italialaisen damastikankaan fragmentti 1500-luvun alkupuoliskolta.

Kuva: Wikimedia Commons

liivihameita on myötäjaisluettelossa huomattavasti vähemmän kuin inventaariossa. Myötäjaisien kolmesta päällyshameesta sen sijaan inventaarioon oli päätyneet ainoastaan yksi.

7.2.6.1 Damastiliivihameet

Damastikankaisia hameita on myötäjaisluettelossa neljä, inventaariossa 13. Näistä kaksi löytyy molemmista luetteloista. Toinen niistä on myötäjaisissä ensimmäisenä luetteloitu pitkä vihreä hame, jossa oli leveät punasilkkiset kultabrokadipäärmeet. Niiden päällä oli viilloskoristeinen vihreä sametti, joka oli koristettu vihreäsilkkisellä kultanyörillä. Päärmeet oli sijoitettu helmaan, liiviin ja hihoihin. Inventaariossa se on luetteloitu vihreänä damastipukuna, jossa oli leveä punainen kultakangaspäärme ja vihreä sametti sen päällä. Turskan (1992: 19) kuvauksen mukaan vihreässä samettipäärmeessä oli runsas kuviointi, mutta siitä ei ole mainintaa alkuperäisessä dokumentissa. Puku on kuvailtu myös osittaisessa myötäjaisluettelossa (Przedziecki 1868: 318).

Toinen molemmista luetteloista löytyvä puku on myötäjaisluettelossa toisena luetteloitu harmaa hame, jossa oli kuusi samettipäärmettä. Niistä kukin oli reunustettu kahdella hopeanyörillä. Nyörikoristelu oli myös hihoissa, jotka oli päärmätty kahdella ristikolla. Turskan (1992: 19) kuvauksen mukaan se tarkoittaisi, että päärmeet oli sijoitettu hihoihin ristikon muotoon. Inventaariosta hame löytyy mustana, versiosta 9 tuhkanvärisenä pukuna, joka oli koristettu kuudella mustalla, hopeanyörillä koristetulla samettipäärmeellä. Osittaisessa myötäjaisluettelossa pukua ei ole kuvailtu.

Kolmantena myötäjaisissä luetteloidaan musta puku, jonka helmassa oli yhdeksän samettipäärmettä. Päärmeet oli reunustettu mustalla silkillä. Hihoihin oli sijoitettu neljä päärmettä pitkittäin. Pukua ei ole inventaariossa, eikä sitä ole kuvailtu osittaisessa myötäjaisluettelossakaan. Myötäjaisien viimeinen damastiliivihame on harmaa korkea-kaulusinen puku, jonka helmassa oli viisi ja hihoissa neljä samettipäärmettä. Osittaisen myötäjaisluettelon suomennoksessa se kuvailaan juovikkaalla sametilla päärmätyksi (Palmén 1903: 347).

Inventaariosta löytyy vielä 11 erilaista punaisen, ruskean ja mustan sävyistä damastihametta, joita ei ole myötäjaisissä. Kaksi punaista hametta, jotka on merkitty yhteen, oli koristettu neljällä punaisella kultakangasraidalla. Yksi punainen hame oli koristettu 8 raidalla, jotka olivat orvokinruskeaa tai mustaa (versiot 9 ja 10) kultakangasta. Maksanvärinen hame oli koristettu mustalla sametilla ja silkkinyörillä. Kaksi neilikanruskeaa hametta oli koristettu kauttaaltaan mustalla sametilla ja reunustettu vihreällä karteilla. Toisen hihoissa oli lisäksi viilloskoristelu ja niistä näkyvä sirduk-vuori. Kolmas

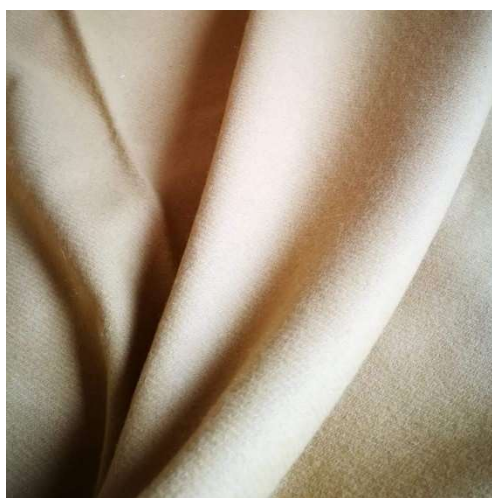
neilikanruskea hame oli koristettu mustalla sametilla ja reunustettu ruskealla kartekilla, ja neljännessä ainoastaan hihat oli koristettu mustalla sametilla. Yhdessä orvokinruskeassa hameessa oli kahden punaisen hameen tapaan neljä punaista kultakangasraitaa, ja toisessa oli yhdeksän punakukkaisesta kultakankaasta tehtyä päärmettä. Yksi musta damastihame oli koristettu mustalla sametilla ja mustalla silkkinyörillä, ja se oli rispaantunut. Inventaarion hameiden koristelu viittaa itäeurooppalaiseen koristelutyyliin, ja pidänkin mahdollisena, että ne ovat tulleet Katariinan mukana Puolasta Suomeen.

7.2.6.2 Damastipäällyshameet

Damastisia päällyshameita on myötäjaisluettelossa kolme, kaikki turkisvuorisia. Väritään ne olivat punaruskea eli dzikie, punainen ja musta. Kaksi niistä oli giermakeja, yksi hazuka. Inventaariossa hameita on ainoastaan yksi, myötäjäisten punainen giermak. Se oli vanhaa mallia ja siinä oli kulta- ja hopea-stroka ja soopelivuori majavalla. Inventaariossa on kuvailtu soopelivuorinen ja majavalla reunustettu punaista damastia oleva hame, jossa oli kapea kulta- ja hopeapassementti. Turska (1992: 20) mainitsee hameen väriksi tummanpunaisen.

Myös dzikien värinen hazuka oli vanhaa mallia. Siinä oli soopelivuori ja rinnassa pari hopeahakasia. Osittaisen myötäjaisluettelon suomennoksessa sen on käännetty olevan ”raakaa damastia” (Palmén 1903: 348). Musta giermak sen sijaan oli uutta mallia. Sen ympärillä oli musta silkki-stroka, ja siinä oli majavareunainen soopelivuori.

7.2.7 Verka

Kuva 17. *Moderna*, 1500-luvun veran kanssa samankaltaista villakangasta.

Verka on hienompaa villakangasta (kuva 17), jota kuninkaallisetkin henkilöt saattoivat hyvin käyttää. Hienoimmat verat olivat tuontitavaraa esimerkiksi Turkista tai Englannista (Pylkkänen 1956: 64-65). Verkaisia liivihameita luetteloidaan ainoastaan inventaariossa, ja myötäjaisissä on kaksi päällyshametta. Liivihameissa oli oma tyypillinen koristelunsa, jollaista ei ollut muissa puvuissa. Lähes jokaisen hameen liivi tai hihat tai molemmat oli tehty mustasta sametista tai koristettu sillä, ja itse hameosassa koristelua ei ollut

suurimmassa osassa lainkaan. Päällyshameissa koristelu oli sen sijaan hameen mallin mukainen. Värit olivat tummia ja maanläheisiä: ruskeita, mustia ja harmaita.

7.2.7.1 Verkaiset liivihameet

Myötäjäisluettelossa ei mainita verkaisia liivihameita. Inventaarioluettelossa niitä sen sijaan on yhdeksän: neljä ruskeansävyistä, neljä harmaata ja yksi musta. Verkaisia hameita yhdistää värien lisäksi samankaltainen koristelu, joka saattaa viitata enemmän Katariinan palvelusneitsyiden pukuihin kuin hänen omiinsa. Myötäjäisluettelossa on useita sarjoja neitsyille tarkoitettuja keskenään samanlaisia vaatteita. Puvut saattavat kuitenkin olla myös Katariinan, sillä koristelussa ja väreissä on kuitenkin eroja niin, että keskenään täysin samanlaisia hameita ei verkaisten joukossa kahta harmaata pukua lukuun ottamatta ole. On mahdollista, että vanhoja ja vaatimattomasti koristeltuja verkahameita ei olla katsottu tarpeeksi arvokkaiksi myötäjäisten joukkoon lueteltavaksi. Samantapaista koristelua on myös muutamissa muissa villaisissa tai silkkisissä hameissa.

Orvokinruskeita verkahameita on inventaariossa yhteensä kolme. Yhdessä sametilla koristetussa ja valkoisella kartekilla reunustetussa puvussa sekä liivi että hihat olivat mustaa samettia. Hihoissa oli lisäksi viilloskoristelu. Toisessa oli musta samettiliivi ja hihoissa musta samettikoristelu maksanvärisellä kartek-reunuksella, ja kolmas oli koristettu mustalla sametilla ja keltaisella kartekilla. Mustaliivisen puvun rekonstruktio on kuvattu kuvissa 3 ja 34–37. Aivan samoin sen kanssa oli koristettu vielä yksi ruskea hame: sen liivi oli mustaa samettia, ja sen hihat oli koristettu mustalla sametilla ja vihreällä kartekilla. Kolme harmaata ja yksi musta hame oli koristettu keskenään identtisesti hihoista ja liivistä mustalla sametilla. Niistä kahdessa harmaassa puvussa, jotka oli listattu samaan kohtaan, oli lisäksi maksanvärinen kartek-reunus. Yksi harmaa puku, jonka koristelusta ei ole mainintaa, oli ”vanha”.

7.2.7.2 Verkaiset päällyshameet

Myötäjäisluettelossa on kaksi verkaista päällyshametta, giermak ja puoli-giermak, joista molemmat olivat harmaita. Osittaisessa luettelossa niistä kuvaillaan toinen (Przedziecki 1868: 319). Kummassakin oli lisäksi harmaa silkkinen stroka ja hopeiset hakaset. Giermak oli tehty italialaisesta verasta, ja siinä oli soopelivuori majavalla. Puoli-giermakissa oli kiinnityssilmukat ja vuori ilveksen selkänahoista. Kumpaakaan vaatetta ei ole inventaarioluettelossa. Inventaarioluettelon Liivihameet-otsikon alle on sen sijaan merkitty

peräti 11 harmaata italialaista verkkaa olevaa leveää hametta. Ne oli vuorattu ketulla ja reunustettu majavalla. Kyseessä ovat kuitenkin Katariinan palvelusneitsyille kuuluneet takit, jotka mainitaan sellaisina myötäjaisluettelossa.

7.2.8 Muut kangaslaadut

Kaikki myötäjaisluettelossa mainitut hameet oli tehty yllä mainituista kangaslaaduista. Inventaariossa esiintyy lisäksi kangaslaatuja, joista oli tehty vain yksi tai kaksi hametta. Kankaat ovat erilaisia villoja ja silkkejä tai niiden sekoituksia. Koska osa hameista on vanhoja tai niiden koristelu viittaa itäeurooppalaiseen perinteeseen, ovat ne mahdollisesti olleet mukana jo myötäjaisissä, mutta niitä ei ole siihen luuteloitu.

Mustasta kulta-*bliantista* eli tietyn tyyppisestä, metallilankasekoitteisesta silkkikankaasta oli tehty liivihame, joka oli koristettu yhdellä kapealla ja yhdellä leveällä mustaa kultakangasta olevalla pääärmeellä.

Sana bliant on lainautunut ruotsin kieleen jo keskiajalla ranskasta (Bandle et al. 2005: 2075), joten mistään renessanssin uutuuskankaasta ei liene ollut kyse. Musta silkkipuku, jonka hihoissa oli samettikoristelu, oli taftia tai versioiden 4, 6 ja 10 mukaan *skillertiä*. Molemmissa on kyse oikeastaan samasta asiasta: skillert on eräs taftilaji. Tafti on himmeästi kiiltävä palttinasiidoksinen silkki (kuva 18). Taftikangasta on myös aiemmin mainittu kartek, josta oli tehty orvokinruskea hame, jossa oli mustasamettinen liivi ja mustalla sametilla koristetut hihat, ja kirkkaankeltainen, mustalla sametilla koristettu vanha puku. Kartek-pukujen koristelu muistuttaa villaisten pukujen koristelua.

Villaa, silkkiä tai niiden sekoitusta olevasta pehmeästä *kamlotista* oli valmistettu punainen ja orvokinruskea hame, jotka molemmat oli koristettu mustalla sametilla. Orvokinvärisessä oli lisäksi vihreä kartek-kanttaus. Koristelultaan hameet

Kuva 18. Lucas Cranachin v. 1579 maalaamassa muotokuvassa naisella on yllään kultaraitainen, himmeästi kiiltävä silkinen liivihame, joka on todennäköisesti jotain taftilaatua.

Kuva: Wikimedia Commons

muistuttavat yllä kuvailtuja verkaisia hameita, ja kyse saattaakin olla samaan sarjaan kuuluvista vaatteista. Kamlotti saattoi olla kuviollista tai raidallista (Pylkkänen 1956: 475), mutta kankaan kuvioinnista ei inventaarion puvuissa ole mainintaa. Niin ikään villaa tai silkkiä oleva *makeier* oli yleensä turkkilaista tuontia (Pylkkänen 1956: 476). Vaikka sitä oli käytetty enemmän Katariinan alusvaatteisiin, siitä oli tehty myös kaksi liivihameita, jotka molemmat olivat mustia. Toisen mainitaan olevan turkkilaista *makeieria*, toisen hi-hat ja liivi oli koristettu muiden villahameiden tapaan mustalla sametilla. *Saien* on hieno toimikaskuteinen villa, josta tehtyjä liivihameita on inventaariossa kaksi. Toinen oli mustaa puoli-saienia, toinen oli ”vanha”. Yksi liivihame oli mustaa *dubbelarneskia*, hollantilaisista Arnhemissa valmistettua villaa, ja yksi mustaa *kerseytä*, alun perin englantilaista karkeaa toimikaskuteista villaa. Inventaarioluettelossa mainitaan vielä irrallinen päällyshameeseen tarkoitettu näätävuori, joka oli reunustettu mustalla majavalla.

8. Irtoliivit ja jakut

Pelkästään ylävartalon pukimia ovat jakkumaiset vaatekappaleet *kitlikit* ja *röijyt* sekä hameista irralliset liivit hihoineen. Puolalainen kitlik on naisten liivi tai vyötärömittainen jakku (Borejszo 1990: 149), samoin ruotsalainen röijy eli *tröija* (Pylkkänen 1956: 187). Muutama myötäjäisluettelon kitlikeistä mainitaan myös osittaisessa luettelossa, ja ne on käännetty sen suomennoksessa liiviksi tai päällysliviksi. Luetteloiden kuvausten perusteella on oletettavaa, että kitlik rinnastuu paremmin liiviin kuin röijyyn, vaikka varsinaisesta liivihameen liivistä käytetäänkin eri sanaa (*ksztalt*). Hihallisina, vartalonmyötäisinä, jakkumaisina vaatekappaleina ja kuvallisten lähteiden puuttuessa niiden käytännön eroja on kuitenkin vaikea määritellä.

Myötäjäisluettelossa kitlikejä on mainittu useissa eri kohdissa. Muutamalla on oma otsikkonsa, muutama taas on luetteloitu liinavaatteiden joukkoon. Kalleuksien joukossa olevan otsikon Kitlikit fereteillä, *Kitlikii s Fereti*, alla on kaksi rahallisesti arvosteltua vaatetta. Moninkertaisesti arvokkaampi oli mustaa samettia oleva kitlik, jossa oli kultaketjut kirjottujen päärmeiden tilalla ja 53 espanjalaista ferettiä. Sen arvo oli 270 taaleria. Toisessa, niin ikään mustassa sametti-kitlikissä oli 19 mustaksi ja valkoiseksi emaloitua pientä, pyöreää, litteää ferettiä. Se oli arvoltaan ainoastaan 70 taaleria. Osittaisessa myötäjäisluettelossa kitlikeistä on kuvailtu vain toinen (Przedziecki 1868: 313). Lisäksi siinä on mainittu, että kitlikejä olisi otsikon alla kolme. Suomennoksessa otsikko on ”Liivejä solkien kanssa” (Palmén 1903: 343).

Gurgiellojen eli helmipaitojen tai -kaulavaatteiden joukossa on myös yksi kultakankainen päälly-kitlik, joka oli *drotowego* eli kankaan kultalangat oli kudottu silmukoille (kuva 8). Se oli arvoltaan 100 taaleria. Osittaisen luettelon suomennoksessa se on käännetty kullatuista langoista kudotuksi päällysliviksi (Palmén 1903: 344). Toinen kultasilmukallisesta kankaasta tehty, hopeahelmainen kitlik on luetteloitu esiliinojen, myssyjen ja muiden asusteiden joukossa. Sitä ei ole osittaisessa myötäjäisluettelossa.

Erikseen turkisten jälkeen myötäjäisissä on listattu musta samettinen soopelilla ja majavalla vuorattu kitlik, jossa oli hihat ja *zaloska*. Osittaisessa luettelossa se on listattu turkkeihin kuuluvaksi (Przedziecki 1868: 319). Borejszo (1990: 188) selittää zaloskan yksinkertaisesti jonkinlaiseksi asuun kuuluvaksi vaatteeksi, Turska (1992: 20) taas mahdolliseksi erilliseksi kaulukseksi. Osittaisen myötäjäisluettelon suomennoksessa se on ”rinnan peite” (Palmén 1903: 349). Kyseessä onkin ilmeisesti ruotsinkielisessä inventaarioluettelossa *brysteduk*-nimellä kutsuttu puvun päällä käytettävä rintamus, rinta-vaate. Muita zaloskia myötäjäisluettelossa ei ole.

Inventaariossa liivejä tai röijyjä ei ole luetteloitu omina ryhminään, vaan niitä löytyy liivihameiden, irtohihojen ja liinavaatteiden joukosta. Röijyjä luettelossa on kaksi, eikä kumpikaan vastaa myötäjäisluettelon kitlikejä. Liivihameiden joukossa melko alkupäässä on luetteloitu punainen kultakangasröijy, joka oli koristettu punaisella same-
tilla. Saman otsikon alla on myös ruskea samettiröijy, jossa oli kultatobiininen lehtikuvi-
ointi. Punainen kultakangasröijy on luetteloitu myös palvelusnaisille kuuluvien vaattei-
den joukossa.

Hameisiin kuulumattomia hihallisia liivejä inventaariossa on irtohihojen
joukossa kolme. Yhteen, punaista samettia olevaan viilloskoristeiseen liiviin kuului myös
rintavaate. Mustaa samettia olevassa liivissä oli hopeapassementti- ja paljettikoristelu, ja
ruskeassa samettiliivissä kultanyörikirjontaiset kultakangaspäärmeet. Liinavaatteiden
joukossa luetteloiduista neljästä liivistä yksi oli tehty kultalangasta ja siihen kuului kau-
lus, *krage*, kolmessa oli mustaa silkkikirjontaa. Kauluksellinen kultaliivi saattaa vastata
myötäjäisluettelon kultalangasta tehtyä kitlikeä, johon kuului zaloska. Kauluksen funktio
oli sama kuin rintavaatteen (Pylkkänen 1956: 186), mutta ne lienevät olleet rintavaatetta
viittamaisempia.

9. Irtohihat

Hihat olivat yleensä puvun liivistä irralliset ensisijaisesti käytännöllisistä mutta myös koristesyistä. Kokemuksen perusteella hihat eivät voi kuulua liiviin kiinteästi, jotta se saataisiin nyöritettyä istuvasti ylle, ja säilyneet vaatekappaleet tukevat havaintoa. Hihojen irrallisuus tarjosi mahdollisuuden muuttaa puvun ilmettä vaihtamalla hihoja tai jättämällä ne kokonaan pois, ja joihinkin Katariinan myötäjaisluettelon liivihameisiin niitä kuului kaksikin paria. Inventaarioluettelossa irtohihoja on luetteloitu myös oman otsikkonsa alle ja liinavaatteiden joukkoon. Myötäjaisluettelossa pukuihin kuuluvia irtohihoja ei mainita, mutta asustehihoja sieltäkin löytyy.

Inventaarioluettelon liivihameiden hihoja luetteloivan otsikon alla on kaikkiaan 18 paria hihoja. Osa hihoista löytyy myötäjaisluettelosta pukujen yhteydestä, joten ainakin osa inventaarion irtohihoista kuuluu itse asiassa johonkin tiettyyn pukuun. Joukossa on myös sukka, turkisvuorisia rintavaatteita ja hameista irrallisia liivejä hihoineen. Kuten muidenkin vaatteiden kohdalla, hihatkin on luetteloitu summittaisessa järjestyksessä arvokkaimmasta lähtien.

Ensimmäisenä on listattu karmosiininpunaista samettia oleva hihapari, jossa oli kolme kultapäärmettä ja helmiä, kultatappeja ja kultaruusuja. Kyseessä ovat puvusta kalleimpiin kuuluvan karmosiininpunaisen samettipuvun (s. 32–33) hihat, joissa oli myötäjaisluettelon kuvauksen mukaan kolme pitsireunaista helmipäärmettä, 72 valkoista ja ruskeaa ranskalaista ferettiä ja 146 paria samoin emaloituja pontaleja. Inventaariosta kyseinen hame löytyy kultakangasliivisenä. Mahdollisesti hametta on muokattu, ja liiviosan vaihdon yhteydessä vanhan liivin hihat on säästetty irtohihoina käytettäväksi.

Hyvin samankaltainen koristelu oli punaista kultatobiinia olevissa hihoissa, joissa oli kolme helmipäärmettä, kultatappeja ja viilloskoristelua. Suoraan sitä vastaavaa pukua ei myötäjaisluettelossa ole, vaikka yksi punainen kultatobiinihame onkin luetteloitu. Kyse voi kuitenkin olla samasta vaatteesta tai sen vaihtohihoista, jotka joko ovat jääneet luetteloimatta myötäjäisiin tai ne on valmistettu myöhemmin. Vastaavuutta ei ole myöskään orvokinruskeille tobiinihihoille, joissa oli kultatappeja ja viilloskoristelua. Myös ruskeita tobiinihameita on myötäjäisissä yksi, ja kyse saattaa tässäkin olla saman puvun osista. Molemmat puvut löytyvät myös inventaariosta, mutta niitä ei kuvailla tarkemmin.

Valkoiset hopeatobiinihihat, joissa oli pyöreitä ja kolmikulmaisia kultanas-toja, kuuluvat hopeakangaspukuun, joka oli mahdollisesti Katariinan hääpuku (s. 60). Puku on mahdollisesti mukana myös inventaariossa, mutta sitä ei voida varmuudella

tunnistaa. Mustasta kultatobiinista oli tehty samaan merkintään luetteloidut kahdet hihat, joissa oli kultatappeja ja viilloksia. Myötäjaisluettelossa on yksi musta kultatobiinipuku, mutta sen, kuten punaisen ja ruskeankaan tobiinipuvun hihoja ei voida varmuudella tunnistaa irtohihaluettelosta.

Orvokinruskeissa samettihihoissa oli pyöreitä kultanastoja ja viilloskoristelu. Todennäköisesti ne ovat kuuluneet myötäjaisissä luetteloituun ruskeaan leikkaamatonta samettia olevaan pukuun, joiden viilloskoristelluissa hihoissa oli 280 ”kulhon muotoista” ferettiä. Puku löytyy myös inventaariosta. Kahdet hihat oli tehty mustasta kukallisesta ruutu- ja kalansuomukuvioidusta sametista, ja niissä oli kultanastoja tai -tappeja ja viilloskoristelu. Samoin oli koristeltu mustaa samettia oleva hihapari. Kyse on myötäjaisluettelon kahden mustan samettipuvun hihoista. Korkearuudullisen hameen hihoissa oli myötäjäisten kuvauksen mukaan hienot viillokset ja 104 kolmiomaista mustaa ferettiä ja 90 emaloimatonta ferettiä. Karpinsuomukuvioisen, leikkaamatonta samettia olevan puvun hihoissa oli niin ikään hienot viillokset ja 218 valkoista ja mustaa ferettiä. Myötäjäisten joukossa on myös musta, kuviollinen, kultakoristeinen samettipuku, jonka hihoissa oli viillokset ja 74 espanjalaista ferettiä ja jonka irrotetuista hihoista saattaa kolmannen mustan hihaparin kohdalla olla kyse. Tämän puvun kohdalla materiaalin kuvaus ei kuitenkaan täysin täsmää hihoihin. Lisäksi ruudullisen liivihameen kohdalla hihat ja niiden kuviointi mainitaan erikseen. Sen kohdalla kyseessä on ehkä kuitenkin eri vaate, tai puvun hihat on luetteloitu kahteen kertaan, sekä liivihameiden että irtohihojen yhteyteen.

Yksi hihapari oli sinisestä kukallisesta sametista. Sinisiä Katariinalle kuuluneita pukuja ei ole kummassakaan luettelossa, vaan ainoa sininen vaate on inventaarion versiosta riippuen kääpiöiden tai lasten vaatteeksi luetteloitu skillertistä tehty hame. Voi myös olla, että sininen hame on joskus ollut olemassa, ja ainoastaan hihat ovat sittemmin jääneet käyttöön, tai hametta ei jostain syystä ole listattu kumpaakaan luetteloon. Sininen lienee halpana värinä (Gardberg 1986: 87) ollut vähemmän käytetty ylhäisön vaatteissa. Joka tapauksessa nämä hihat ovat irtohihaluettelon ensimmäinen varsinainen, mihinkään pukuun kuulumaton pari. Yksityiskohtaista vastaavuutta puvuista ei löydy myöskään orvokinruskeaa kukallista samettia oleville viilloskoristeisille hihoille, vaikka toinenkin orvokinruskea puku inventaariossa yllämainitun lisäksi on. Toinen viilloskoristeinen hihapari oli mustasta sametista. Ne ovat mahdollisesti kuuluneet myötäjaisluettelossa mainittuun leikkaamatonta samettia olevaan pukuun, jonka hihat oli koristettu hienoilla viilloksilla. Lisäksi inventaarion pukuluettelosta löytyy mustaa leikkaamatonta samettia oleva liivihame, jonka hihat puuttuvat. Yhdet hihat oli tehty tuhkanvärisestä kukallisesta

sametista. Ne ovat sinisten hihojen lisäksi ainoat, joille ei löydy edes mahdollista vastaavaa pukua myötäjaisistä.

Valkoista atlasta olevissa hihoissa oli neljä kultapäärmettä, kultanastoja ja viilloskoristelua. Ne kuuluvat myötäjaisluettelon ainoaan valkoiseen atlastpukuun, joka oli päärmätty neljällä kultakangaspäärmeellä ja jonka liivissä ja hihoissa oli samanlainen päärmäys ja 76 mustaa ferettiä. Myötäjaisissä hihojen viilloskoristelua ei mainita, joten niitä on saatettu uudistaa myöhemmin. Yksi hihapari oli orvokinruskeasta kulta-atlastksesta. Myötäjaisluettelossa on yksi ruskea atlastsinen puku, mutta puvun ja hihojen yhteen kuulumisesta ei ole varmuutta. Inventaariossa on yksi orvokinruskea atlastshame, joka saattaa vastata myötäjaisissä luetteloitua hametta.

Kahdet hihat oli vuorattu harmaaturkiksilla: toiset olivat tuhkanväristä skil-lertiä, toiset harmaata kartekia. Kyseessä saattaa olla yksi ainoa pari, sillä ne esiintyvät inventaarion eri versioissa ja niiden väri ja materiaali ovat lähes samat. Pylkkänen (1955: 184) tulkitsee ne jäykistetyiksi koristehihoiksi, jotka ovat riippuneet tyhjinä liivihameen tai päällyshameen harteilta. Ne kuulunevat kuitenkin turkisvuoriseen atlastpukuun, joka mainitaan inventaariossa hihattomana.

Jotkut inventaarion liinavaatteiden joukossa olevat hihat on mainittu silkiksi tai nimetty vanhoiksi mekonhihoiksi, mutta joukossa on myös sellaisia, joiden materiaalia tai tarkempaa nimitystä ei mainita. Koska ne ovat samassa yhteydessä paitojen ja muiden liinaisen vaatteitten kanssa, niillä saatetaan tarkoittaa hihallisia, boleromaisia kaulavaatteita tai sellaisten kanssa käytettäväksi tarkoitettuja irtohihoja. Tähän viittaavat myös myötäjaisluettelon kuvaukset kaulavaatteista eli gurgielloista. Pylkkäsen (1956: 184) mukaan liinaiset hihat vastaavat englantilaisia *foresleeve*-hihoja, joita käytettiin suurten kellomaisten puvunhihojen alla ainoastaan kyynärvarren kohdalla. Foresleeve-hihat eivät kuitenkaan ole olleet liinaisia, vaan niiden materiaali oli useimmiten samaa kuin alla olevassa hameessa tai hameen etumuksessa käytetty silkki tai muu arvokkaampi kangas. Lisäksi suuret puvunhihat, joiden alla niitä käytettiin, ovat leimallisen englantilaista, alun perin ranskalaista muotia, ja ne olivat alkaneet jäädä pois käytöstä 1550-luvulla. Kuvallisista lähteistä sen sijaan käy ilmi, että liinaiset hihat olivat tyypillisen puolalaista naisten muotia 1500-luvun jälkipuoliskolla (kuva 19). Ne puettiin paidanhihojen päälle, ja niiden käyttö liittyyneen haluun esitellä hienoja, ohuita ja kalliita liinakankaita.

Liinavaatteiden kanssa samoissa arkuissa oli yhdeksän hihaparia, jotka olivat valkoisia eli ilman ommeltuja koristeita. Ainakin kuudet niistä olivat erittäin hienosta liinakankaasta sirdukista. Koristeltuja sirduk-hihoja oli seitsemän paria: kuudet oli ommeltu kullalla, yhdet kullalla ja hopealla. Muiden hihojen kohdalla niiden materiaalia ei mainita. Kahdeksan paria oli kirjottu mustalla silkillä, kaksi paria kullalla ja kolme kulturalangalla ja sinisellä silkillä. Varsinkin hienot liinaiset hihat saattavat olla tarkoitettu viilloskoristeltujen päällyshihojen vuoriksi, jollaisia luetteloissa myös mainitaan⁶, ja usein niitä käytettiin myös settinä kaulavaatteiden kanssa (Arnold 1988: 149). Yksi ”vanhoiksi puvunhihoiksi” mainittu pari oli koristettu kulturalangalla ja mustalla silkillä. Ne muistuttavat kuitenkin muita, liinaisia hihoja, ja kyse saattaakin olla enemmän sellaisista.

Myös myötäjäisluettelon liinavaatteiden joukossa on irtohihoja. Viisi paria oli koristettu kullalla, yksi punaisella silkillä, kahdet italialaiset hihat olivat kultaa, yksi pari oli valkoinen ja kymmenen mustaa. Inventaarion ja myötäjäisluettelon irtohihojen välillä ei ole vastaavuuksia, ellei niitä ole kultaisten ja mustakirjontaisten hihojen joukossa. Kyseessä saattavat olla puolalaisen muodin päällyshihat, jotka ovat myöhemmin jääneet pois käytöstä.

Lähes kaikki inventaarion irtohihaluettelon puvunhihoista kuuluvat vielä käytössä oleviin, sekä myötäjäisistä että inventaariosta löytyviin pukuihin. Niidenkin irtohihojen osalta, joiden kohdalla ei ole yksityiskohtaista vastaavuutta pukuihin, löytyy kuitenkin

Kuva 19. Herttuatar Katarzyna Tęczyńskalla on vuonna 1580 maalatussa muotokuvassa yllään liinaiset hihat, joita esiintyy usein puolalaisten naisten kuvissa vuosisadan loppupuolella.

Kuva: Wikimedia Commons

⁶ Inventaarion irtohihaluettelon hihapareista yhdeksässä mainitaan sirduk-vuori.

vastaavuus pukujen materiaalien, värien ja lukumäärän osalta. Sellaiset hihat ovatkin mahdollisesti olleet uusia tai lisähihoja vanhoihin pukuihin.

10. Vaatteiden värit, kuviointi ja koristelu

Lukumäärällisesti suurin osa Katariinan puvuista on renessanssiajalla muodissa olleissa tummissa tai maanläheisissä väreissä. Tietyt värit ja koristelutavat liittyvät usein tiettyyn materiaaliin, kuten musta samettiin, harmaa verkaan ja koristeviillokset telettiin. Inventaariossa on lueteltu kangaslaatuja lisäksi myös enemmän pukujen värien sävyjä. Värien jakauma luetteloissa liivihameiden osalta on esitetty kaavioissa 5–8 (s. 56–57) ja päällyshameiden osalta kaavioissa 9–12 (s. 66–67). Myötäjäisluettelon liivihameet olivat ylivoimaisesti eniten mustia, ja päällyshameista mustia oli jo lähes puolet. Myös ruskeita ja punaisia liivihameita oli paljon, samoin punaisia päällyshameita. Inventaariossa värien suhteet pysyvät melko samoina: molemmat vaatekappaleet olivat yleisimmin mustia, ja punaiset ja ruskeat liivihameet ovat täälläkin runsaasti edustettuna. Värit pysyvät liivihameiden osalta käytännössä samoina, mutta inventaarioon on luetteloitu enemmän niiden sävyjä. Inventaarion päällyshameisiin sen sijaan oli käytetty käytännössä vain neljää väriä, joista mustaa ja punaista oli lähes sama määrä ja valkoista ja ruskeaa huomattavasti vähemmän.

10.1 Liivihameiden värit

Tietyt liivihameiden värit kuuluivat Katariinan vaatteistossa selkeästi tiettyihin kankaisiin. Molemmissa luetteloissa keltainen esiintyy ainoastaan kultakankaissa⁷ ja valkoinen yhtä atlashametta lukuun ottamatta vain hopeakankaissa. Keltaisen ja valkoisen esiintyminen ainoastaan arvokkaimmissa kankaissa viittaa niiden tiettyihin tilanteisiin tai tilaisuuksiin sidottuun käyttöön, ehkä konventioihin tai käytäntöjen muuttumiseenkin. Karposiininpunainen esiintyy molemmissa luetteloissa ainoastaan samettipuvuissa, jolloin on ehkä haluttu vaikuttaa muutenkin rikkaan värin syvyyteen vielä enemmän yhdistämällä se väriä upeasti korostavaan kangaslaatuun. Sen sijaan lähes jokaisessa kangaslaaturyhmässä oli käytetty eri ruskeita, mustia ja punaisia. Se kertonee enemmän aikakauden muotiväreistä tai mahdollisesti statukselle merkityksellisistä väreistä, jotka on haluttu valita vaatteeseen materiaalista riippumatta. Mustista, ruskeista ja punaisista on myös olemassa eri sävyjä, joiden jaottelu on ehkä ollut subjektiivista mutta mahdollisesti myös kulttuurisidonnaista. Värit on käsitelty alla niiden yleisyysjärjestyksessä.

---

⁷ Inventaariossa on myös yksi vanha keltainen kartek-puku.

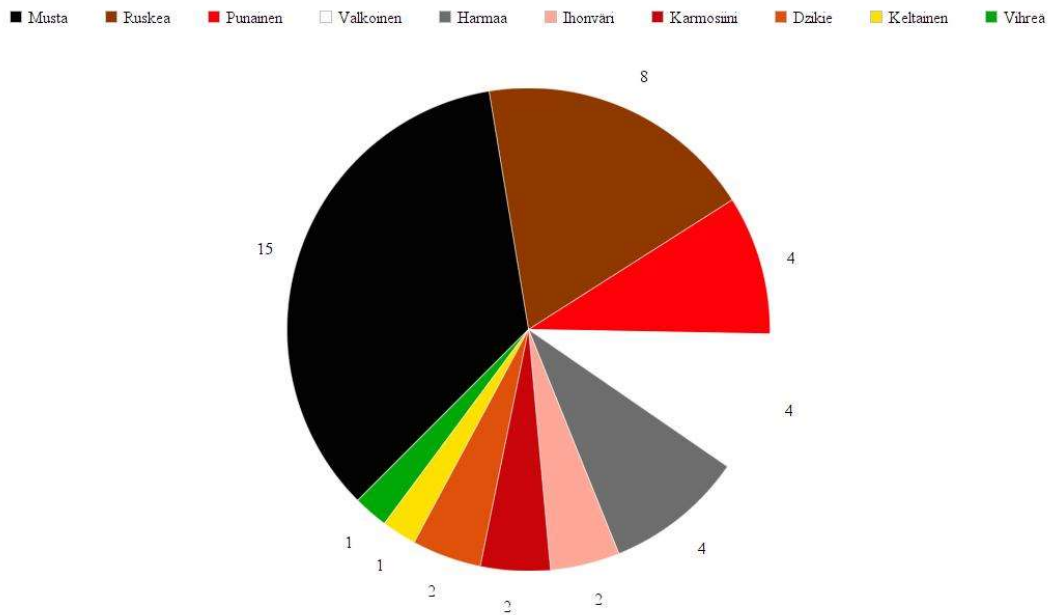
10.1.1 Mustat

Musta oli eliitin suosima kallis väri, jota Puolan hovissa käytettiin muusta Euroopasta poiketen myös juhlapäivinä (Hayward 2007: 121). Musta väri yhdistetään erityisesti renessanssiajan Espanjaan, mutta se liittyy kiinteästi myös Puolaan, jossa sen käyttö hovissa oli jatkunut jo keskiajalta (Harvey 1995: 264). Siten Katariinan mustien vaatteiden runsaus ei välttämättä heijasta espanjalaisen tai muun länsieurooppalaisen muodin vaikutusta, vaan saattaa olla osoitus vaatteiden kotoperäisyydestä.

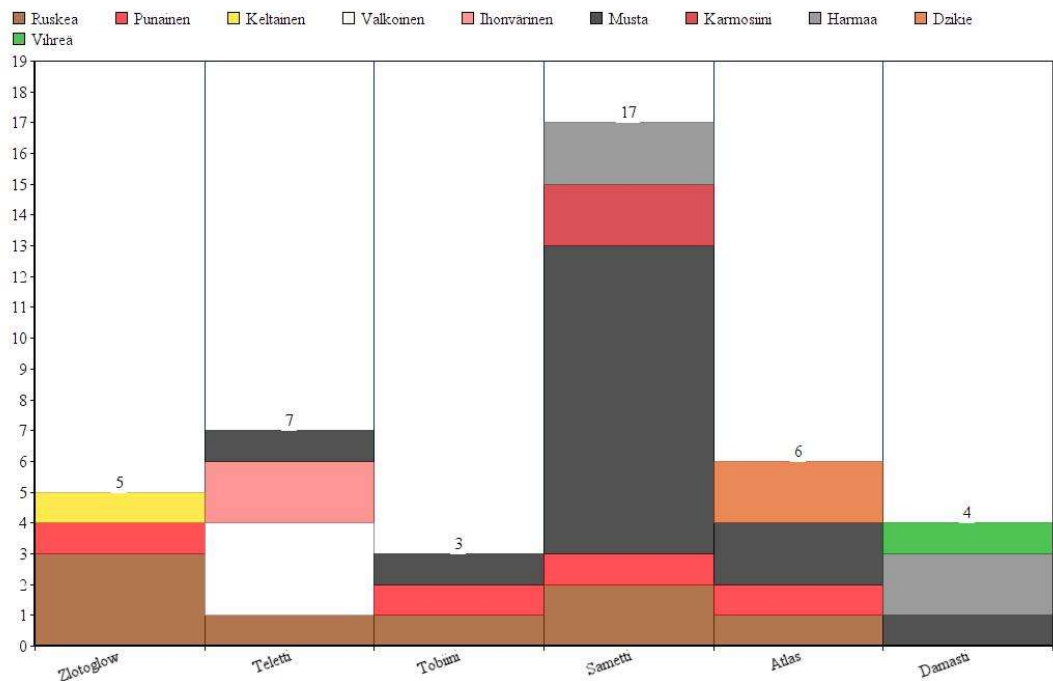
Musta on molemmissa luetteloissa yleisin liivihameen väri. Mustia pukuja oli myötäjaisissä 15 eli 34,9 % koko määrästä. Inventaariossa vastaavat luvut ovat 33 kpl ja 36,2 %. Mustaa väriä oli lähes kaikista kangaslaaduista tehdyissä liivihameissa. Myötäjaisissä se puuttuu ainoastaan złotogłow-puvuista, inventaariossa vain kamlotista ja kartekista tehdyistä puvuista. Kaikissa kangasryhmissä se ei kuitenkaan ole yleisin väri. Eniten mustia pukuja oli molempien luetteloiden mukaan sametista tehdyissä liivihameissa, jossa ryhmässä se muodostaa huikeat 58,8 % (myötäjaisluettelo) ja 61,3 % (inventaario) kaikista.

Mustien pukujen lukumäärä kasvaa inventaariossa huomasti myötäjaisiin verrattuna, ja niiden prosentuaalinenkin osuus nousee. Se saattaisi tarkoittaa mustien pukujen muodikkuuden kasvamista ja niiden yleisyyttä nimenomaan Pohjolassa. Näkökulma on mielenkiintoinen, kun ajatellaan, että Katariinaa on yleisesti (esim. Kotivuori & Lepokorpi 2007: 114) pidetty sinä henkilönä, joka on uuden muodin tänne tuonut. Kuitenkin pukujen kuvailu inventaariossa viittaa suurimman osan kohdalla vanhoihin tai epätäydellisiin vaatteisiin, jotka luultavimmin ovat olleet mukana myötäjaisissä mutta joita ei ole merkitty luetteloon. Niiden kohdalla kyse lienee enemmän käytetyistä, kotoperäisistä vaatteista kuin viimeisimmän muodin mukaisista puvuista.

Mustaa väriä oli myös eri sävyjä. Molemmissa luetteloissa mainitaan harmaa, inventaariossa lisäksi tuhkanväri. Myötäjaisissä harmaita hameita oli neljä eli 9,3 %, inventaariossa 7 kpl eli 7,7 % kaikista. Molemmissa luetteloissa on harmaita samettihameita, inventaariossa myös atlaksesta ja verasta ja myötäjaisissä damastista tehtyjä. Harmaa nähtiin renessanssiajalla vaatimattomana köyhien värinä (Greenfield 2009: 9), ja osa Katariinan harmaista vaatteista saattaakin olla tarkoitettu arkikäyttöön. Ainakin inventaariossa mainitut atlas- ja verkkahameet lienevät tällaisia: kummassakaan atlaspuvussa ei mainita koristelua, ja neljästä verkkapuvusta yksi oli vanha. Muutkin puvut ovat luultavasti olleet Katariinan mukana myötäjaisiin luetteloimatta, sillä kolmen muun verkkahameen koristelu viittaa itäeurooppalaiseen tyyliin (s. 44).

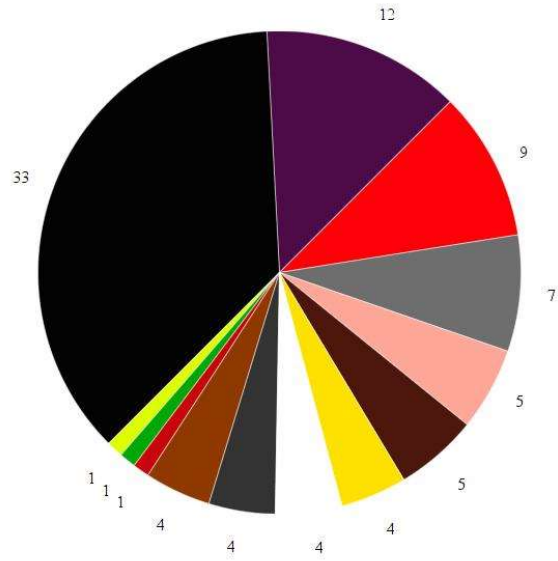

Kaava 5. Liivihameet myötäjaisissä väreittäin yhteenlaskettuna

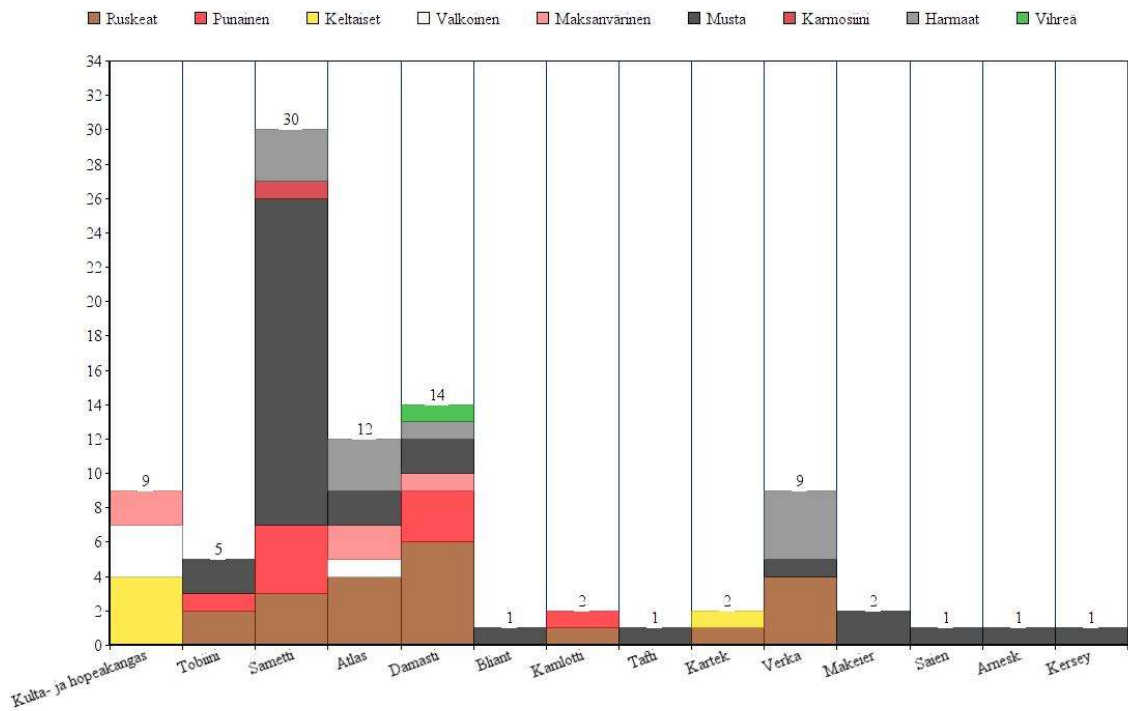

Kaava 6. Liivihameiden värit myötäjaisluettelossa kangaslaaduittain

■ Musta   ■ Orvokkiruskea   ■ Punainen   ■ Harmaa   ■ Maksanvärinen   ■ Nelikanruskea   ■ Keltainen   □ Valkoinen
 ■ Tuhkanvärinen   ■ Ruskea   ■ Karmosini   ■ Vihreä   ■ Kurkkaankeltainen

Kaava 7. Liivihameet inventaariossa väreittäin yhteenlaskettuna

Kaava 8. Liivihameiden värit inventaariossa kangaslaaduittain. Selkeyden vuoksi eri ruskean, keltaisen ja harmaan sävyt on kaaviossa yhdistetty samaan palkkiin.

Ainoastaan inventaariossa mainittu tuhka lienee sävyltään harmaan ja mustan väliltä. Tuhkan värisiä liivihameita on neljä, ja ne olivat samettia, atlasta ja damastia. Värin tummuuteen viittaa se, että inventaarioluetteloissa mustaa ja tuhkanväriä on joskus versiosta riippuen käytetty rinnan kuvaamaan samaa vaatetta, ja joitain myötäjäisluettelon harmaita hameita on luetteloitu inventaarioon mustina tai tuhkanvärisinä.

10.1.2 Ruskeat

Ruskeaa väriä pidettiin muita vaatimattomampana (Condra 2008: 17), ja sen helpon saatavuuden kuten kuitumateriaalin, esim. villan, luonnollisen värin takia esimerkiksi alemmat luokat pukeutuivat usein siihen. Ainakin jotkut Katariinan ruskeat puvut saattaisivatkin olla arkikäyttöön tarkoitettuja, mutta väriä esiintyy kuitenkin jopa kultabrokadikaissa.

Ruskeita pukuja on myötäjäisissä toiseksi eniten, inventaariossa toisella sijalla on orvokinruskea. Orvokki on yksi ruskean sävy, joita inventaariossa on myös neilikanruskea ja ruskea. Inventaarion kaikista ruskean sävyistä löytyy vaatteita, jotka on myötäjäisissä luetteloitu pelkkinä ruskeina, ja vastaavasti inventaariossa on käsitelty ruskeina pukuja, joille myötäjäisissä on annettu tietty sävy. Ainoastaan myötäjäisissä mainitaan dzikie eli punaruskea, jonka värisiä oli kaksi atlashametta. Myötäjäisissä punaiseksi luokiteltu ihonväri on inventaariossa nimeltään maksanväri, jonka kirjurit ovat mieltäneet ruskeaksi. Kyseessä lieneekin dzikien tapaan jonkinlainen punaruskea sävy. Ruskeiden sävyjen erottaminen toisistaan on saattanut olla merkityksellistä, koska niin on tehty molemmissa luetteloissa. Eri maissa kirjoitettujen luetteloiden erot värisävyjen merkitsemisessä kertovat ehkä myös siitä, että läntisessä ja itäeurooppalaisessa kulttuuripiirissä erilaiset sävyt on arvoitettu eri tavalla.

Erisävyisiä ruskeita pukuja oli myötäjäisissä 12 eli 28,6 %. Inventaariossa luvut ovat 24 ja 26,7 %. Ruskeiden pukujen suhdeluku laskee inventaariossa, vaikka niiden lukumäärä tuplaantuukin. Ruskeita pukuja oli myötäjäisissä damastia lukuun ottamatta kaikista kangaslaaduista tehdyissä puvuissa, samoin inventaariossa suurimmissa kangaslaaturyhmässä. Ainakaan hameiden materiaalien perusteella ei voida päätellä, onko tietty sävy kuulunut tiettyyn kangaslaatuun tai ollut muita kalliimpi tai halvempi. Mahdollisesti maksan- eli ihonväri on saattanut olla muita arvokkaampi, sillä sitä on kummasakin luettelossa käytetty useimmin kultabrokadipuvuissa. Huomionarvoista on myös se, että myötäjäisissä ruskea puuttuu kokonaan damastipuvuista, mutta inventaariossa suurin määrä ruskeita liivihameita on juuri damastista tehtyjä.

Ainoastaan inventaariossa luetteloidut verkaiset hameet saattavat olla vaatimattomampia arkivaatteita, joita ei ole värjätty kalliilla väreillä. Mahdollisesti ne ovat olleet mukana Katariinan matkatavaroissa, sillä ne ovat hyvin samankaltaisia niin ikään inventaariossa luetteloitujen palvelusneitsyiden verkkahameiden kanssa. Samankaltaisuus viittaa siihen, että hameilla on sama alkuperä, Puola. Sinne viittaa myös hameiden koristelu. Voi myös olla, että kyseessä ovat Katariinan vaatteiden joukkoon luetellut palvelusneitsyiden vaatteet. Kiistattomia vastaavuuksia Katariinan ja palvelusneitsyiden verkais-ten hameiden välillä ei kuitenkaan ole, vaikka osa niistä onkin lähes identtisiä keskenään.

10.1.3 Punaiset

Punainen merkitsi korkeaa statusta ja arvovaltaa, ja se katsottiin kuninkaalliseksi väriksi koko Euroopassa (Greenfield 2011: 25). Esimerkiksi Englannissa sitä voitiin käyttää kuninkaallisuuden merkinä purppuran ohella (Hayward 2008: 131), ja usein muutkin eurooppalaiset kuninkaat käyttivät punaista purppuran sijaan taloudellisista syistä (Greenfield 2011: 29). Suurin osa Katariinan alusvaatteista oli yleiseurooppalaiseen tapaan punaisia, mikä käytäntö johtui todennäköisesti siitä, että punaista pidettiin suojaavana ja erityisesti naisen terveydelle edullisena värinä (Mikhaila & Malcolm-Davies 2006: 40). Punaisista kalleinta oli väri, jota saatiin aidosta karmosiinista (Buss 2007: 37–38). Katariinan majesteettisimmat vaatteet lienevät näin värin ja koristelunsakin perusteella karmosiininpunaiset, helmipäärmeiset liivihameet, joita oli kaksi ja jotka esiintyvät molemmissa luetteloissa.

Punaisten liivihameiden määrä tippuu huomattavasti molemmissa luetteloissa mustiin ja ruskeisiin verrattuna, mikä osaltaan viittaa värin arvokkuuteen ja sen käytön sitoutumiseen tiettyihin tilanteisiin. Prosentuaalinen määrä luetteloiden välillä pysyy kuitenkin nyt lähes samana. Myötäjaisissä punaisia hameita oli viisi eli 11,9 %. Niitä oli kultakankaista, tobiinista ja sametista tehdyissä puvuissa. Inventaariossa hameiden määrä on jälleen kaksinkertaistunut. Niitä on luetteloitu 10 eli 11,1 % kaikista. Inventaariossa punaiset hameet oli tehty sametista, tobiinista ja damastista. Molemmissa luetteloissa punaista väriä oli käytetty eniten sametissa ja karmosiininpunaista ainoastaan sametissa.

10.1.4 Valkoinen

Valkoisia ja hopeisia vaatteita käytettiin kuninkaallisissa kirkollisissa seremonioissa, kuten kruunajaisissa ja häissä, ja varsinkin 1500-luvun puolivälistä lähtien valkoinen hääpuku alkoi tulla muotiin Euroopan hoveissa (Rangström 2010: 37). Valkoinen oli alkanut yleistyä erityisesti naisten hääpuvun väriksi 1400-luvulla, ja miehilläkin se tuli käyttöön 1500-luvun puolivälistä (Hayward 2007: 52). Tähän vaikutti valkoisen asema puhtauden ja siveyden symbolina (Condra 2009: 18). Yksi Katariinankin hopeakangaspuvuista saattaa olla tarkoitettu vihkitilaisuutta varten. Katariina ja Juhana-herttua avioituivat 4.10.1562 Vilnassa, jossa Puolan hovi tuolloin oleskeli. Myötäjaisluettelo kirjoitettiin paikan päällä neljä päivää myöhemmin, ja on oletettavaa, että Katariinan hääpuku luetteloiitiin muiden mukana. Juhana-herttuankin inventoiduista vaatteista löytyvät valkoiset hopeakangas-kassiakka altembassi-kukilla, atlasröijy ja taftipöksyt, jotka ovat hyvin saataneet muodostaa osan hänen hääpuvustaan. Muita valkoisia vaatteita Juhanalla ei inventaarioluetteloiden mukaan ollut. Inventaariossa Katariinankin vaatteissa mainitaan valkoinen altembassi-kukallinen hopeakangaspuku, ja Lena Rangström (2010: 81) arvelee, että parin häävaatteet oli tehty samalla kertaa samasta kankaasta. Kyseessä on ehkä joku Katariinan neljästä myötäjaisissä mainitusta valkoisesta puvusta, mutta tarkempien yksityiskohtien puuttuessa sitä ei voi varmuudella tunnistaa.

Valkoinen väri rajoittuu sekä myötäjaisissä että inventaariossa ainoastaan hopeakangaksiin ja yhteen atlaspukuun. Kummassakin luettelossa valkoisia liivihameita on yhteensä neljä. Myötäjaisissä se muodostaa 9,5 % kaikista, inventaariossa ainoastaan 4,4 %. Mahdollisesti värin käyttö oli muuttumassa tai siihen liittyvät tilaisuudet harvinaisia, eikä Katariinan ollut tarpeen hankkia uusia valkoisia liivihameita.

10.1.5 Keltainen ja vihreä

Sekä myötäjaisissä että inventaariossa on keltaisia kultakangasliivihameita. Myötäjaisissä niitä oli yksi ja inventaariossa neljä. Inventaarion puvut on mainittu keltaisesta kultakankaasta valmistetuksi, vaikka niiden samettinukkakuviot voivatkin olla muuta väriä. Myötäjaispuvussa taas samettikin oli keltaista. Inventaariossa on lisäksi yksi vanha kirkkaankeltainen kartek-puku. Molemmissa luetteloissa on lisäksi yksi vihreä damastihame, joka on molemmissa sama. Keltaisen ja vihreän harvinaisuus ja joidenkin pukujen ikä kertoo muuttuvasta muodista, joka on havaittavissa myös muotokuvissa. Vuosisadan

alkupuolen osin keskiaikavaikutteinen muoti kirkkaine väreineen oli jäänyt pois, ja tilalle olivat tulleet tummemmat ja maanläheisemmät värit.

10.2 Liivihameiden koristelu

Pukujen koristeet voidaan jakaa pääpiirteittäin kolmeen ryhmään: feretteihin eli koristenastoihin, viilloksiin ja leikkauksiin ja eri materiaaleista valmistettuihin ja eri tavoin koristeltuihin päärmeisiin. Kaikkia niitä esiintyy joko yksinään tai erilaisina yhdistelminä, ja myös niiden määrä vaihtelee. Luetteloissa on myös pukuja, joiden kohdalla koristelua ei ole mainittu lainkaan. Tietynlainen koristelu tai koristelemattomuus kuuluu yleensä tietystä kankaasta tehtyihin pukuihin. Liivihameiden koristelu on käsitelty alla myötäjäisluettelon mukaisessa yleisyysjärjestyksessä.

10.2.1 Päärmekoristelu

Molemmissa luetteloissa yleisin liivihameiden koristelutapa on päärmäys (kuvat 11, 14). Myötäjäisluettelon hameista 42,9 % oli koristettu erilaisin päärmein, inventaariossa luku on 54,3 %. Päärmeillä voidaan tarkoittaa paitsi vaateen reunoja kiertävää nauhamaista koristetta, myös muualle pukuun sijoitettua koristelua. Siihen viittaavat mm. inventaarion maininnat ”kauttaaltaan päärmätyistä” vaatteista. Päärmekoristelua saatettiin yhdistää myös muunlaiseen koristeluun, ja päärmeitä voitiin sijoittaa niin hameeseen kuin liiviin ja hihoihin tai vain johonkin niistä. Kahdessa myötäjäisluettelon hameessa niitä oli myös pitkin ”taitteita”. Päärmeitä oli kapeita ja leveitä, ja niitä saattoi olla kaikkea yhden ja kymmenen väliltä. Ne olivat yleensä samettia tai kultakangasta, ja niissä saattoi olla helmi- tai nyörikirjontaa tai päällikeompelua. Päärmeet saattoivat olla puvun väriin sointuvaa, samanväristä tai kontrastiväristä kangasta, ja myös päärmeitä voitiin koristaa vielä pitsein tai eri värisin reunuksin.

Myötäjäisluettelossa on kaikkiaan 18 erilaisin päärmein koristettua liivihameetta, joista jopa 14:ssä se on ainoa koristelun muoto. Suosituinta päärmekoristelu oli atlas-, damasti- ja tobiinihameissa, joissa ryhmissä kaikki (6, 4 ja 3 kpl) vaatteista oli koristettu näin. Telettihameista päärmekoristelua oli 28,6 %:ssa (2 kpl) ja samettihammeissa 17,6 %:ssa (3 kpl). Złotogłow-hameissa päärmekoristelua ei esiinny lainkaan. Viidessä (27,8 %) hameessa päärmeitä oli sekä helmassa, liivissä että hihoissa, ja kolmen (16,7 %) hihoissa oli lisäksi ferettejä. Niin ikään viidessä (27,8 %) hameessa päärmeitä oli vain helmassa ja hihoissa, ja neljässä (22,2 %) ainoastaan helmassa. Kahden (11,1 %)

hameen mainitaan olevan päärmätty ”taitteita pitkin”, ja yhdessä (5,6 %) hameessa päärmaitä oli vain liivissä ja hihoissa. Yhden hameen päärmäyksen sijoittelusta ei ole mainintaa, ja siinä oli lisäksi ferettejä liivissä ja viilloskoristelua hihoissa. Päärmäyskoristelun sijoittaminen tiettyihin puvun kohtiin ei vaikuta liittyvän kangaslaatuun, väriin tai kuviointiin, vaan kaikkien kangaslaatuojen sisällä koristeiden sijoittelussa on suurta hajontaa.

Inventaariossa päärmäys on lähes ainoa liivihameiden koristelutapa, ja myötäjäisiin verrattuna sen määrä nousee huomattavasti. Päärmäyskoristelua oli käytetty yhteensä 49 inventaarion puvussa, joista osa on kuitenkin samoja myötäjäisten pukujen kanssa. Jonkinlainen päärmäys oli käytännössä katsoen jokaisesta inventaariossa mainitusta kangaslaadusta tehdyssä puvussa. Eniten päärmäyksiä oli damastista (100 %), verasta (88,9 %), atlakesta (69,2 %) ja tobiinista (60 %) tehdyissä puvuissa. Myös samettisissa (29 %) ja kulta- ja hopeakankaisissa (11,1 %) puvuissa oli päärmekoristelua, samoin lähes kaikissa niistä kangaslaaduista tehdyissä vaatteissa, joista oli vain yksi tai kaksi pukua. Inventaarion kuvauksista päärmäysten sijoittelu puvussa ei käy ilmi niin yksityiskohtaisesti kuin myötäjäisissä, ja useimmissa puvuissa mainitaankin niiden vain olevan ”koristettu” tai ”päärmätty”, ”*besatt*” tai ”*brämet*”. Puvuista 20 (40,8 %) on mainittu koristetuksi näin. Suurimmassa osassa kyseessä lienee kuitenkin helman koristelu, sillä joukossa on mm. vaatteita, joista on jäljellä ainoastaan hameosa. Kyseessä voi olla myös koko puvun koristelu, sillä inventaariossa päärmäyksiä ei mainita saman puvun kohdalla helmassa, liivissä ja hihoissa, kuten myötäjäisluettelossa. Ainoastaan helman päärmäys on muuten yleisin koristelutapa, ja sitä oli käytetty ainakin 13:ssa (26,5 %) puvussa. Sekä liivin ja hihojen tai pelkästään hihojen päärmäystä oli käytetty kumpaakin viidessä (10,2 %) puvussa, helman ja liivin päärmäystä kahdessa (4 %). Ainoastaan liivi oli päärmätty yhdessä puvussa. Kolmessa (6,1 %) puvussa päärmäet oli yhdistetty viilloskoristeluun. Toisin kuin myötäjäisissä, inventaariossa tietyn tyyppiset puvut oli päärmätty tietyllä tavalla. Kaikkien yhdeksän samettipuvun helma oli päärmätty, ja vain kahdessa helmapäärmäys oli yhdistetty muuhun koristeluun. Myös damastihameista suurin osa, 61,5 %, oli päärmätty vain helmasta. Villaisista hameista taas yli puolessa päärmäys oli sijoitettu liiviin ja hihoihin.

10.2.2 Feretit ja pontalit

Myötäjäisten puvuista 15:ssä eli 35,7 %:ssa oli feretti- eli metallinastakoristelua (kuva 1). Feretit olivat kultaa tai muuta metallia, ja joskus ne oli emaloitu eri värein. Eri muotoisia ja -värisiä ferettejä saatettiin käyttää samassa puvussa, ja joskus niihin oli yhdistetty myös

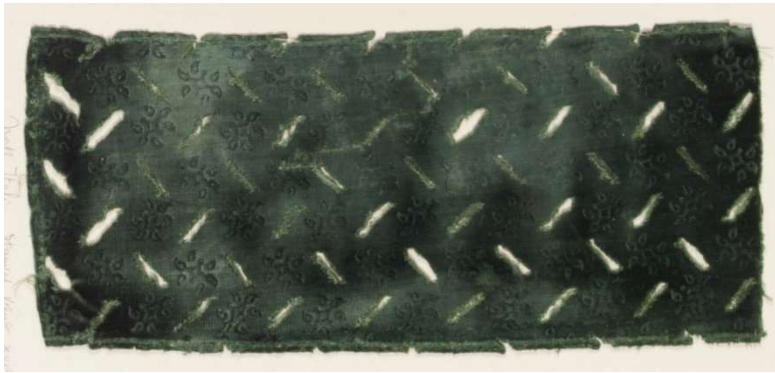

pontaleita, pitkänmallisia metallinastoja. Feretit sijoitettiin ainoastaan puvun yläosaan. Useimmin ferettejä oli yhdistetty muuhun koristeluun, yleensä viilloksiin. Ferettejä oli käytetty ainoastaan teletti- (85,7 %), sametti- (47 %) ja atlaspuken (16,7 %) koristeena. Neljässä teletti- ja neljässä samettipuvussa hihojen feretteihin ja pontaleihin oli yhdistetty viilloskoristelua. Jokaisessa ryhmässä on yksi puku, jossa hihoihin sijoitetut feretit oli yhdistetty muun puvun päärmekoristeluun. Kahdessa samettipuvussa oli ainoastaan ferettejä hihoissa, yhdessä sekä liivissä että hihoissa (kuva 1). Yhdessä telettipuvussa oli pääremeisiin yhdistettyjä ferettejä liivissä ja viilloskoristelua hihoissa, ja toisessa viilloskoristellussa puvussa ferettejä oli sekä liivissä ja hihoissa. Feretti-koristelu liittyi mahdollisesti nimenomaan samettipukuihin, sillä usean samettisen liivihameen kuvauksessa oli katsottu tarpeelliseksi mainita erityisesti, milloin sen hihoissa ei ollut ferettejä.

Inventaarioluettelossa feretein koristeltujen pukujen määrä romahtaa. Ainoastaan 2,2 % kaikista inventaarion puvuista oli koristettu näin. Feretein koristeltujen pukujen määrä todella laskee inventaariossa, mutta prosenttia pienentää myös se, että joidenkin pukujen hihat, joihin feretti-koristelu pääsääntöisesti keskittyy, on inventaariossa irrotettu ja luetteloitu omana ryhmänään. Pukujen joukossa lueteltuja ferettikoristeisia vaatteita ovat ainoastaan kaksi mustaa samettipukua, joissa molemmissa oli ferettien lisäksi myös viilloskoristelua. Hihojen joukosta löytyy vielä 11 paria kultanastoin koristeltuja hihoja, joiden kuulumista pukuihin on käsitelty kappaleessa 9. Jos kaikki hihat kuuluvat pukuluettelossa kuvailtuihin vaatteisiin, ferettikoristeisten pukujen määrä inventaariossa nousee 14,1 %:iin. Suurimmassa osassa hihoista feretit oli yhdistetty viilloskoristeluun kuten myötäjäisten hameissa. Kahdessa parissa oli ferettien lisäksi päärmekoristelua, yhdessä parissa pääremeitä ja viilloksia, ja yksi pari oli koristettu ainoastaan feretein. Vain yhdessä hihaparissa ei ollut koristelua lainkaan.

10.2.3 Viilloskoristelu

Saman verran kuin ferettikoristelua oli myötäjäishameissa käytetty myös tyypillisesti 1500-luvulle liitettävää viilloskoristelua (kuva 20). Sillä oli koristettu 15 eli 35,7 % myötäjäisten liivihameista. Viillokset saattavat liittyä feretteihin, mutta niitä esiintyy myös yksinään. Viilloksia oli käytetty koristamaan teletti- (71,4 %), sametti- (47 %) ja zlotogłow-hameita (40 %). Neljässä teletti- ja neljässä samettihameessa (53,3 % kaikista) oli käytetty viilloskoristelun ja ferettien yhdistelmää, jolloin koristelu on keskittynyt ainoastaan puvun hihoihin. Pelkästään hihaviilloksin oli koristettu neljä sametti- ja kaksi

Kuva 20. Viilloskoristeisen sametin fragmentti Pohjois-Italiasta 1500-luvulta.

Kuva: Metropolitan Museum of Art

meissa käytetty koristelun muoto. Niitä oli kahdessa hameessa. Toinen hame oli saksalaismallinen, ja se oli sileää keltaista kultakangasta. Sen hihat olivat leveät, ja niissä oli suuret viillokset. Kuvaus muistuttaa Katariinan kälyn Barbara Radziwiłlin muotokuvan hametta (kuva 21), ja Katariinankin hame on saattanut näyttää tältä. Toisen kultakangashameen viilloshihat oli sidottu ”hämähäkeillä”.

Viidestä telettihameesta neljä oli koristettu hihoista viillosten ja ferettien yhdistelmällä, samoin neljä samettihametta. Yhdessä telettihameista oli kahdet hihat, joista toiset olivat kokonaan koristamattomat, mutta toisissa oli ruusunmuotoiset viillokset ja yli 200 värillistä ranskalaisista ferettiä ja pontalia. Ruusunmuotoiset viillokset oli myös valkoisessa puvussa, jossa oli myös erimuotoisia ja -värisiä ferettejä. Kahdessa muussa puvussa oli hienot viillokset ja ilmeisesti metallin väriset feretit. Viidennen puvun hihoissa oli ainoastaan viillokset, mutta niitä ei kuvailla tarkemmin. Muualla puvussa, ilmeisesti liivissä, oli ferettejä ja helmipäärmäys. Feretti- ja viilloskoristeisten samettipukujen lisäksi neljässä muussa samettipuvussa oli ainoastaan viillokset hihoissa.

Kuva 21. Lucas Cranachin maalaama, n. v. 1553 ajoitettu Puolan kuningatar Barbara Radziwiłlin muotokuva. Kultakangaisen puvun hihoissa on viilloskoristelua ja ferettejä, bonetissa lisäksi pontaleja.

Kuva: Wikimedia Commons

złotogłow-hametta (40 %), ja vain yksi telettistä tehty hame oli koristettu hihoihin sijoitetuilla viilloksilla ja muualle pukuun sijoitetuilla päärmeillä ja fereteillä.

Viillokset

ovat ainoa złotogłow-ha-

Inventaarioluettelon liivihameista seitsemän eli 7,6 % oli koristettu viilloksin. Viisi niistä oli samettia, yksi damastia ja yksi verkaa. Samoin kuin ferettikoristeisten pukujen kohdalla, prosenttiluku saattaa kuitenkin kasvaa aina 17,4 %:iin, sillä viilloksin koristettuja puvuista irrottettuja hihoja on hihojen luettelossa 9 paria.

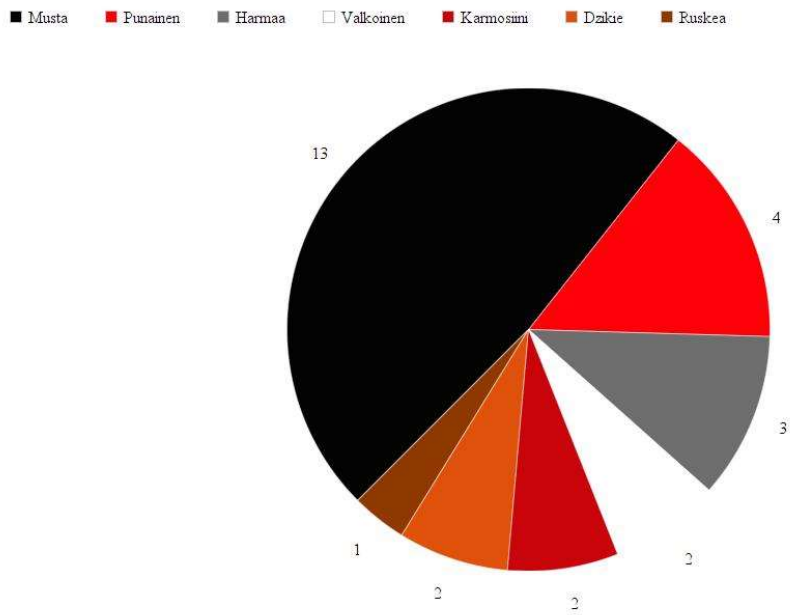
10.2.4 Koristelemattomat puvut

Ylivoimaisesti suurinta osaa inventaarioluettelossa kuvatuista puvuista ei oltu koristettu lainkaan tai koristelusta ei ole mainintaa. Kaikkiaan 36 liivihameessa eli 39,1 % kaikista ei mainita erillisiä koristeita. Joukossa on kulta- ja hopeakangaspukuja (88,9 %) ja same-tista (51,6 %), tobiinista (40 %), atlaksesta (30,8 %) ja eri villakankaista valmistettuja pukuja. Ainoastaan damastipuvuista kaikissa oli jonkinlaista koristelua, muuten koristamattomia vaatteita on jokaisessa kangasryhmässä.

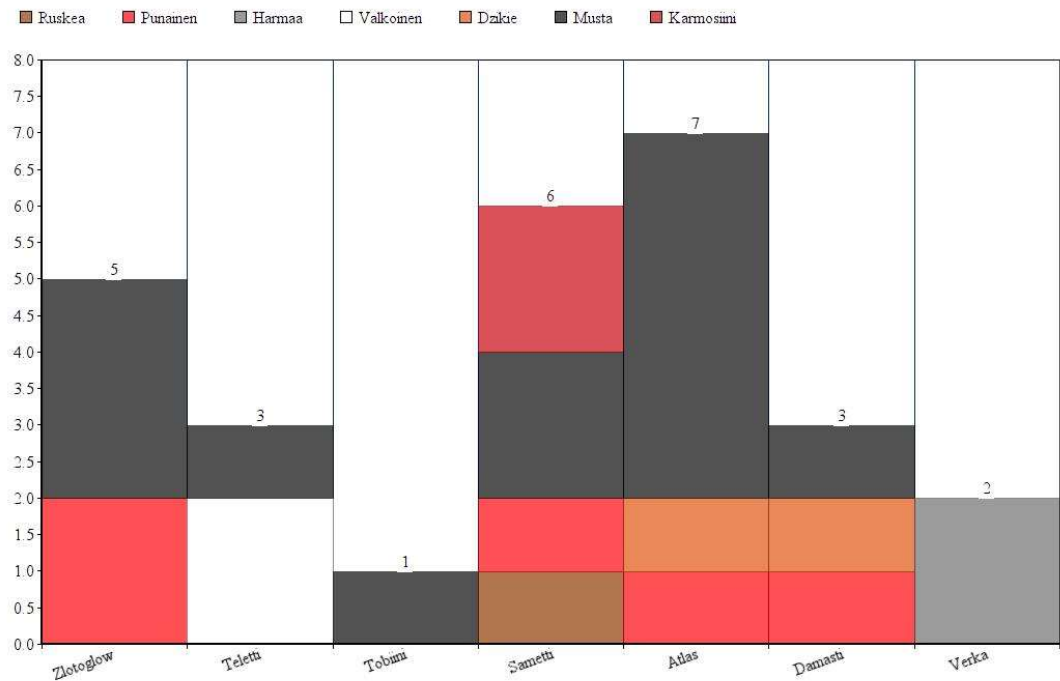
Myötäjäisluettelossa koristamattomia pukuja on vain seitsemän (16,7 % kaikista), ja niitä on złotogłow- (60 %), sametti- (17,6 %) ja telettipukujen (14,3 %) ryhmissä. Viidestä złotogłow-hameesta kolme oli jätetty kokonaan koristelematta. Joukossa ovat ryhmän molemmat altembassihameet ja sileää, ruskealla silkillä kuvioitua kultakangasta oleva saksalaispuku. Onkin ilmeistä, että kankaan oma upeus ja kuviointi on ollut riittävä, eikä sen päälle ole koettu tarpeelliseksi tehdä ylimääräisiä koristeita. Sama pitänee paikkansa myös niin ikään saksalaisittain tehdyn valkoisen ruutukuvioisen hopeatelettipuvun osalta. Yhteensä kolmesta koristamattomasta samettihameesta kaksi on kuviollista kangasta, kolmas taas ”ei uusi”. Saattaa olla, että viimeksi mainitun koristeet on ehkä jo kierrätetty johonkin toiseen pukuun. Huomattavaa onkin, että vanhaa samettihametta lukuun ottamatta kaikki koristelemattomat hameet oli tehty kuviollisesta kankaasta ja kahta samettihametta lukuun ottamatta kulta- tai hopeakoristeisesta kankaasta.

10.3 Päälyshameiden värit

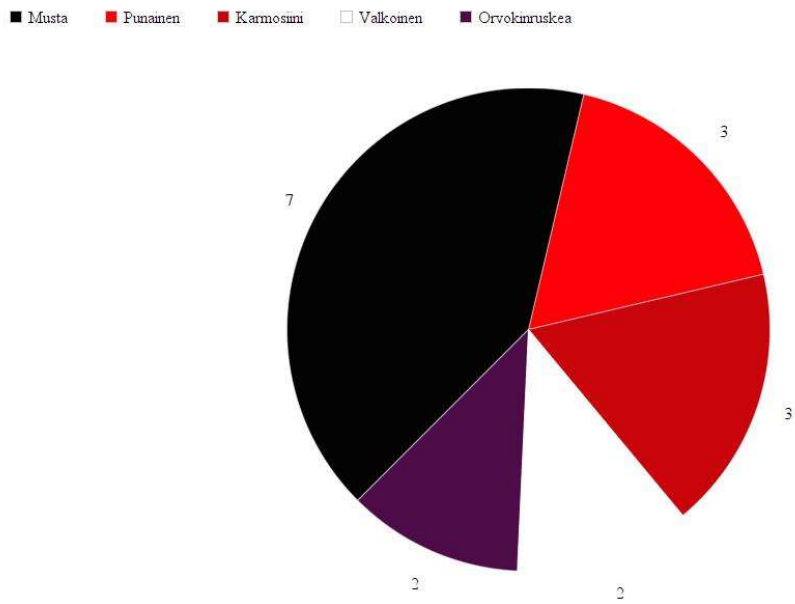
Päälyshameiden kohdalla värejä esiintyy vähemmän kuin liivihameissa. Se johtunee ainakin osittain siitä, että päälyshameita on lukumäärällisestikin huomattavasti vähemmän kuin liivihameita, varsinkin inventaariossa. Värit on käsitelty alla yleisyysjärjestyksessään ja samalla tavalla jaoteltuna kuin liivihameiden kohdalla. Kaavioissa 9–12 sivuilla 66–67 on esitetty kummassakin luettelossa esiintyvien päälyshameiden värit sekä yhteen laskettuna että erikseen kangaslaaduittain.

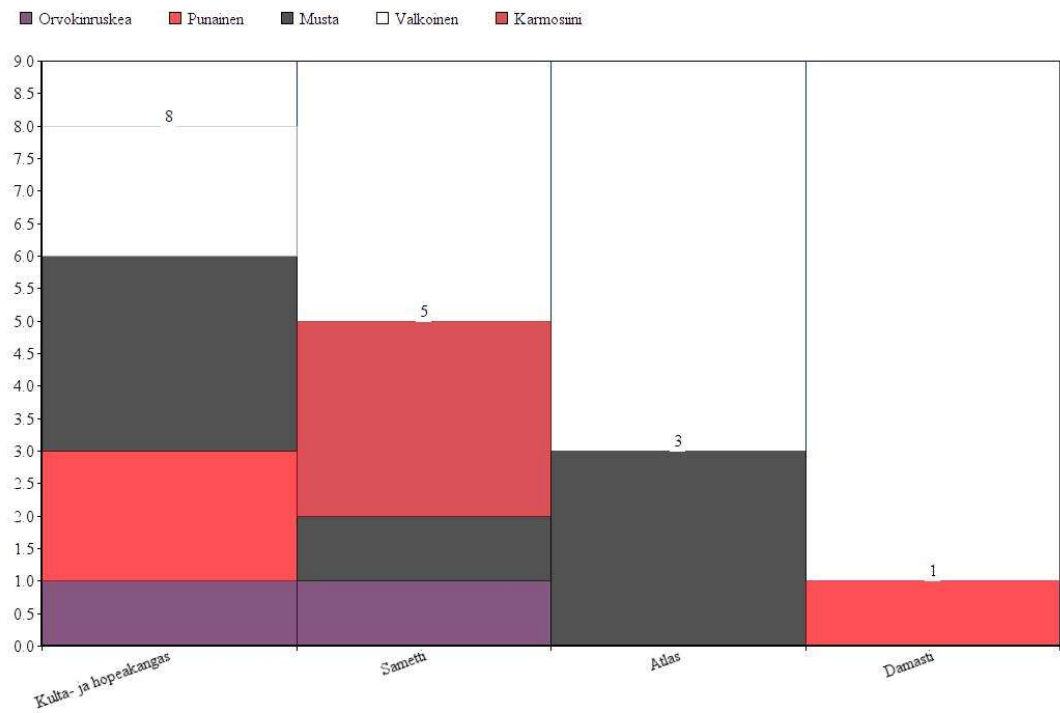
Kaava 9. Päällyshameet myötäjaisissä väreittäin yhteenlaskettuna

Kaava 10. Päällyshameiden värit myötäjaisissä kangaslaaduittain

Kaava 11. Päällyshameet inventaariossa väreittäin yhteenlaskettuna

Kaava 12. Päällyshameiden värit inventaariossa kangaslaaduittain. Kaaviossa on otettu huomioon kaikki luettelon värisävyjen nimitykset.

10.3.1 Mustat

Kuten liivihameiden kohdalla, myös päällyshameiden yleisin väri on musta sekä myötäjaisluettelossa että inventaariossa. Myötäjaisissä mustan värisiä päällyshameita oli 13 kpl eli jopa 48,1 % kaikista, inventaariossa 7 eli 41,2 %. Inventaariossa mustia hameita on kuitenkin vain yksi enemmän kuin seuraavaksi yleisimpiä punaisia. Myötäjaisissä mustaa väriä oli käytetty atlas- (71,4 %), złotogłow- (60 %), teletti- (50%), sametti- (33,3 %) ja damastihameissa (33,3 %). Lisäksi myötäjäisten ainoa tobiininen päällyshame oli musta. Inventaariossa mustia päällyshameita oli atlaksesta (100 %), kultakankaasta (28,6 %) ja sametista (20 %) tehtyjen vaatteiden joukossa. Molemmissa luetteloissa suurin osa atlaksesta tehdyistä päällyshameista on mustia toisin kuin liivihameissa, joiden kohdalla suurin osa mustista vaatteista oli tehty sametista.

Myötäjaisluettelossa on myös kaksi verkaista päällyshametta, jotka olivat harmaita. Ne mukaan luettuna myötäjäisten tummien päällyshameiden lukumäärä on 15 eli 55,6 %. Malliltaan ne olivat giermak ja puoli-giermak. Inventaariossa harmaita päällyshameita ei esiinny, vaikkakin liivihameiden joukkoon on luetteloitu 11 harmaata kettuvuorista verkapäällyshametta. Liivihameiden joukossa on myös viisi kettuvuorista bryggeläistä verkaa olevaa mustaa päällyshametta. Hameiden lukumäärän, kangasmateriaalin ja vuorina käytetyn turkiksen perusteella ne kuitenkin kuulunevat enemmän Katarinan palvelusneitsyille kuin hänelle itselleen, josta syystä niitä ei ole luettu tähän mukaan.

10.3.2 Punaiset

Molemmissa luetteloissa toiseksi yleisin päällyshameen väri on punainen. Myötäjaisissä punaisia päällyshameita oli kuusi (22,2 %), joista kaksi karmosiininpunaista. Punaiset hameet oli tehty sametista (60 %) ja złotogłowista (40 %). Karmosiininpunaiset puvut olivat molemmat samettia. Lisäksi luettelossa on yksi punainen damastipuku, joka on myös inventaarioluettelon ainoa damastinen päällyshame. Sen lisäksi inventaariossa on punaisen värisiä samettisia (60 %) ja kultakankaisia (28,6 %) päällyshameita. Niistä kolme oli karmosiininpunaista, ja myötäjäisten tapaan niistä kaikki oli tehty sametista. Kaikki inventaarion karmosiininpunaiset päällyshameet esiintyvät jo myötäjaisissä, sillä myötäjäisten yksi punaiseksi merkitty hame on luetteloitu inventaarioon karmosiininpunaisena.

Punaisen damastipäällyshameen säilyminen myötäjaisistä inventaarioon on sikäli erikoista, että kyseessä on itäeurooppalaisen muodin mukainen giermak, jonka mainitaan kaiken lisäksi olevan vanhan mallinen. Kun useimmat giermakeista ja vanhoista tai vanhaa muotia olevista vaatteista ovat jääneet inventaariossa pois käytöstä, on tämän hameen kohdalla tehty poikkeus. Mikään sen kuvauksissa kummassakaan luettelossa ei kuitenkaan viittaa mihinkään erikoiseen. Hame on ehkä vain säilynyt ehjänä, sitä ei ole lahjoitettu eteenpäin, se on ollut Katariinan suosikkeja tai selvinnyt inventaarioon vain jonkin sattuman kautta.

10.3.3 Ruskeat

Myötäjaisluettelossa on yksi ruskea päällyshame (3,7 % kaikista), inventaariossa kaksi orvokinväristä (11,8 %). Toinen inventaarion orvokinvärisistä päällyshameista on sama kuin myötäjäisten ruskea samettinen hame, mutta orvokinruskeasta kultakankaasta tehty taftivuorinen hame esiintyy ainoastaan inventaariossa. Uutena hameena se on ehkä tehty länsimaista makua vastaavaksi tai jotain tiettyä tilaisuutta varten. Dzikien värisiä päällyshameita on ainoastaan myötäjaisluettelossa, jossa niitä oli kaksi (7,4 %). Tumman dzikien värinen turkisvuorinen giermak oli atlasta, vanhan mallinen hazuka taas damastia. Samoin kuin harmaiden päällyshameiden kohdalla, myös dzikien väriset vaatteet ovat olleet itäeurooppalaista tai vanhaa muotia, jonka takia ne ehkä ovat jääneet pois käytöstä.

10.3.4 Valkoinen

Sekä myötäjaisissä että inventaariossa on luetteloitu samat kaksi valkoista telettiä tai hopeakangasta olevaa päällyshametta. Myötäjaisissä hameet muodostavat 7,4 % osuuden kaikista päällyshameista, inventaariossa osuus on 11,8 %. Valkoisia liivihameita käsittelevässä kappaleessa (s. 60) on pohdittu valkoisten vaatteiden seremoniakäyttöä ja niiden harvinaisuutta. Mitä ilmeisemmin myöskään valkoisia päällyshameita ei ole ollut tarpeen hankkia uusia, mutta vanhat on silti edelleen säilytetty.

10.4 Päällyshameiden koristelu

Päällyshameiden koristelussa on vähemmän vaihtelua kuin liivihameiden koristelussa, mutta niiden joukossa on myös ainoastaan päällyshameille ominaisia koristeita. Hameet oli koristettu olennaisesti giermakeihin kuuluvilla strokilla, erilaisilla päärmäyksillä tai

nyörikirjonnalla, jos niitä oli koristettu lainkaan. Mikäli joidenkin kesä-hazukojen eri kankaista tehtyjä kauluksia ei lasketa koristeluksi, päällyshameissa on eniten koristamattomia pukuja. Myötäjaisluettelossa koristamattomia hameita on 13 eli 48,1 % kaikista myötäjäisten päällyshameista. Inventaariossa vastaavat luvut ovat 10 ja 58,8 %. Osassa koristamattomista päällyshameista oli kuitenkin puvun kankaasta poikkeavan väriset tai eri kankaasta tehdyt kultakangas- tai samettikaulukset tai etuliepeet. Molemmissa luetteloissa kaikki kultakankaiset päällyshameet oli jätetty koristamatta. Myötäjaisluettelon samettisista hameista oli koristamatta puolet ja damastisista yksi kolmesta. Lisäksi luettelon ainoa tobiinihame oli ilman koristeita. Huomionarvoista on, että yksikään myötäjaisluettelon seitsemästä atlashameesta ei ollut koristamaton, vaan kaikissa oli jonkinlaista koristelua. Sen sijaan inventaariossa neljästä atlashameesta kaksi oli koristamaton. Kyseessä ovat ainoastaan inventaariosta löytyvät, ilmeisesti uudet vaatteet. Inventaariossa oli vielä yksi koristamaton samettihame.

Päärmekoristelua esiintyy molemmissa luetteloissa ainoastaan sametti- ja atlashameissa. Myötäjaisluettelossa päärmekoristeisten hameiden osuus kaikista on 25,9 %, inventaariossa 35,3 %. Samettihameista päärmekoristelua oli inventaariossa jopa 80 %:ssa, myötäjaisluettelossa 66,7 %:ssa. Inventaariossa atlashameista oli koristettu 50 %, myötäjaisluettelossa 42,9 %. Kuten liivihameiden kohdalla, inventaarioluettelo on vähäsanaisempi koristelun sijoittelun suhteen, mutta myötäjaisluettelosta ilmenee, että päärmekoristelua oli neljän hameen helmassa, hihoissa, hihansuissa ja wipustow'n ympärillä, kahdessa hameessa koko hameen ympärillä ja yhdessä hameessa sen helmassa. Kahdessa hameessa päärmeeseen liittyy myös viilloskoristelua.

Ainoastaan myötäjaisluettelossa esiintyy koristeena punosnauha stroka, joka kuuluu giermakeihin. Giermakeja on myötäjaisissä kaikkiaan seitsemän eli 25,9 %, ja ne oli tehty verasta (100 %), damastista (66,7 %) ja atlaksesta (50 %). Inventaariossa giermakit ovat hävinneet tyystin: jäljellä on ainoastaan yksi punaista damastia oleva, kulta- ja hopeastrokalla koristettu vanhanmallinen giermak. Strokaa kutsutaan inventaariossa passementiksi. Inventaariosta puuttuu myös myötäjaisluettelossa oleva atlashame, jossa oli nyörikoristelua.

10.5 Kuviolliset kankaat

Varsinkin samettisissa liivihameissa oli usein käytetty kuvioituja tai pinnaltaan erilaisia tekstuureja olevia kankaita niin, että vain noin puolet puvuista oli tehty nykypäivänä sametiksi mielletystä sileäksi leikatusta kankaasta. Myös kulta- ja hopeakankaat olivat

kukka- tai muulla tavoin kuvioituja, ja kuviollisia kankaita on myös taftisten pukujen joukossa. Kaikki atlaksiset ja verkaiset liivi- ja päällyshameet sen sijaan oli tehty kuvioimattomista kankaista. Myötäjäisluettelossa kuviollisia kankaita oli käytetty liivihameista kaikkiaan kolmessatoista eli 31 %:ssa ja päällyshameista kahdeksassa eli 29,6 %:ssa. Inventaariossa vastaavat luvut ovat liivihameiden kohdalla 18 kpl ja 19,6 % ja päällyshameiden kohdalla 4 kpl ja 23,5 %.

Molemmissa luetteloissa kuviollisia kankaita oli käytetty eniten kultakankaista valmistetuissa hameissa. Myötäjäisluettelon kultakankaisista liivihameista 60 % oli valmistettu kuviollisesta kankaasta, inventaarion hameista 77,8 %. Kuvioituja kultakankaita oli käytetty kaikkiin myötäjäisissä lueteltuihin päällyshameisiin ja 57 %:n inventaarion päällyshameista. Kultakankaiden kohdalla kuvio mainitaan, kun kyseessä on reliefikuvioinen kangas eli altembassi (kuva 9). Myötäjäisluettelon viidestä zlotoglow-liivihameesta kahdessa mainitaan reliefikukat, niin ikään viidestä päällyshameesta neljässä. Yksi liivihame ja kaksi päällyshametta olivat punasamettista kulta-altembassia hopeakukilla. Altembassia olivat myös ruskeasamettinen liivihame ja kaksi mustasamettista päällyshametta. Yhden zlotoglow-liivihameen ja yhden päällyshameen kohdalla mainitaan tarkemmin määrittelemätön kuviollinen kultakangas. Molemmat olivat sileitä kankaita, saksalaismallinen liivihame ruskeasilkistä ja päällyshame mustaa.

Myötäjäisluettelon seitsemästä telettisestä liivihameesta kaksi (28,6 %), ihonvärinen ja ruskea, oli tehty kuviollisesta kankaasta. Ihonvärinen, helmipäärmein koristettu puku oli ruutukuvioisesta kankaasta, ja ruskean mainitaan olevan kuviollinen sitä tarkemmin määrittelemättä. Kahden muun hameen, mustan ja ihonvärisen, mainitaan erikseen olevan kuvioimattomia. Yhteensä kolmesta telettisestä päällyshameesta kaksi (66,7 %) oli kuviollisesta kankaasta: valkoinen soopelivuorinen hame oli sileää hopeakuvioista kangasta,

Kuva 22. Kultakuvioisen mustan sametin fragmentti Italiasta 1400-1500-luvuilta.

Kuva: Metropolitan Museum of Art

valkoinen kesähame hopea - altembassia. Musta kultatelettinen päällyshame sen sijaan oli ”kuvioimaton”. Myös yhden inventaarion liivihameen kohdalla mainitaan erityisesti, että siinä ei ollut kukkia. Erilliset

maininnat teletti- ja kultakankaisten pukujen kuviottomuudesta ja kukallisten pukujen määrä viitanneekin kultakankaan kuvioinnin, erityisesti kukkakuvioiden yleisyyteen.

Ainoastaan yhden myötäjaisluettelon tobiinisen liivihameen mainitaan olevan kullalla kuvioitu, vaikka kaikissa kolmessa hameessa olikin silkin joukossa kultaa ja siten mahdollisesti kuvioita. Inventaarion viidestä tobiinisesta liivihameesta vain yksi oli ruudullista kangasta. Tobiinista tehtyjä päällyshameita on ainoastaan yksi myötäjaisluettelossa, ja se oli kultakuviollinen.

Myötäjaisluettelon samettisista liivihameista yhdeksän (52,9 %) kohdalla mainitaan kankaan kuviointia

tai käsittelyä. Kankaissa on käytetty sekä kudottuja että kohokuvioimalla tai samettinukkaa leikkaamalla aikaansaatuja kuvioita. Jälkimmäistä kuviointitapaa on oletettavasti käytetty ainakin yhdessä mustassa muuten leikkaamatonta samettia olevassa mutta karpinsuomukuvioisessa puvussa, kun taas kudottu kuvio (kuva 22) on ehkä kuviolliseksi mainituissa mustassa tai harmaassa kullansekaisessa puvussa. Muita leikkaamattomia eli silmukkanukkaisia pukuja myötäjaisissä oli yksi ruskea ja yksi musta, ja tarkemmin määrittelemätöntä suurikuviollista kangasta (kuva 23) oli käytetty yhdessä mustassa puvussa ja määrittämätöntä kuviollista kangasta harmaassa puvussa. Lisäksi kahdessa mustassa puvussa oli ruutukuvio (kuva 24): toisessa oli kiilamaiset eli kolmikulmaiset ruudut, toisessa korkeat. Ruudut ja kuviot voivat olla niin kudottuja kuin leikattuja, ja pelkän kuvauksen perusteella siitä ei voida saada varmuutta. Joistain inventaarion kuvauksista kuitenkin löytyy vahvistus oletuksille kuviointitekniikoista: kalansuomukuvioiden mainitaan olevan leikkaamalla tehty, ja parissakin ruudullisessa kultasamettipuvussa kuvion mainitaan olevan kudottu kullalla. Inventaarion samettisista liivihameista yhteensä kymmenen (32,3 %) oli kuvioidusta kankaasta. Musta ja harmaa kultaruudullinen hame, musta ruudullinen hame ja musta kalansuomukuvioinen hame ovat samoja kuin

Kuva 23. Upsalan tuomiokirkkomuseossa säilytettävä, perimätiedon mukaan Katariina Jagellonicalle kuulunut peite. Kankaan leveysistä (n. 60 cm) ja pienemmistä paloista koottu peite on punaista suurikuviosta samettia.

Kuva: Pasi Olander 2017

myötäjäisissä, joiden lisäksi inventaariosta löytyy myös ruudullinen tuhkanvärinen ja musta, kultaruudullinen tuhkanvärinen ja kalansuomukuviollinen orvokinruskea hame. Kahden hameen, mustan ja orvokinruskean, mainitaan olevan leikattu. Kyseessä on mahdollisesti koristekuviointi.

Myötäjäisten kuudesta samettipäällyshameesta sen sijaan yksikään ei ollut tehty kuviollisesta kankaasta, ja ainoastaan yksi oli tehty leikkaamattomasta sametista. Inventaariossa samettisia päällyshameita on enää neljä, ja jäljellä olevat olivat samoja kuin myötäjäisissä.

Myötäjäisluettelon kaikki kuusi atlasta tehtyä liivihametta ja seitsemän päällyshametta oli tehty kuvioimattomasta kankaasta. Sen sijaan kaikki hameet oli koristeltu runsaasti näyttävien päärmeiden ja viilloksien. Samoin oli koristeltu niin ikään kuvioimattomat neljä damastista liivihametta ja kolme päällyshametta. Inventaarioluettelonkin 13 atlasta ja 13 damastista liivihametta ja neljä atlasta ja yksi damastinen päällyshame oli koristettu samoin, ja kankaiden kohdalla ei mainita kuviointia. Damastikankaat lienevät kuitenkin tosiasiansa olleet kuvioituja (kuva 16). Damasti on nimenomaan kuviollinen kangas, jonka yksivärinen kuviointi muodostuu loimen ja kuteen vallitsevuuden vaihtelusta kankaan pinnassa. Kankaan luonne lienee ollut aikalaisille itsestään selvä, eikä sitä ole ollut tarpeen mainita erikseen. Kuvion mainitsematta jättäminen saattaa viitata myös kankaan yksivärisyyteen, joka oli yleisempää kuin kankaan monivärisiksi kutominen. Kuvioimattomia olivat myös verkkakankaat, joista oli valmistettu yhdeksän inventaariossa mainittua liivihametta ja myötäjäisissä luetteloidut kaksi turkisvuorista päällyshametta. Suurin osa niistäkin oli kuitenkin koristettu atlas- ja damastipukujen tavoin runsain päärmeiden.

Kuva 24. Leikatuista ja leikkaamattomista lankalengeistä muodostetuilla ruuduilla kuvioitu sametti Italiasta 1500-luvulta.

Kuva: Metropolitan Museum of Art

11. Vaatteiden käyttö

Osa Katariinan päällyshameista oli keskenään samanlaisia niin, että sekä talvi- että kesähameiden joukossa oli samasta kankaasta tehdyt, samalla tavoin koristetut puvut. Oli ilmeisen olennaista, että tietynlaista päällyshametta pystyi käyttämään vuodenajasta riippumatta. Joillekin päällyshameille löytyy selkeät vastineet myös liivihameiden joukosta. Kuvallisten lähteiden perusteella yhdessä käytettävät liivi- ja päällyshameet saattoivat olla samanlaisia ja samalla tavoin koristettuja (kuva 25), tai ne olivat eri värisiä joko niin, että ne loivat yhdessä harmonisen kokonaisuuden tai harvemmin vahvan kontrastin toisiinsa nähden. Dokumentteja Katariinan vaatteiden käytöstä ei ole, mutta luetteloiden perusteella voidaan havaita toistensa kanssa mahdollisesti käytettäväksi tarkoitettuja vaatepareja. Alla käsitellään koristelun ja kangaslaatuojen perusteella todennäköisiä yhdessä käytettyjä vaatteita. Muitakin mahdollisuuksia asupareihin voi olla, mutta ne on jätetty tässä vaiheessa spekulatiivisuutensa vuoksi huomiotta.

Katariinan punasamettisesta, hopeakukkaisesta altembassihameesta löytyy sekä turkisvuorinen että kesäversio, samoin mustasamettisesta altembassihameesta. Myös karmosiininpunaisesta, helmipäärmein koristellusta samettihameesta ja mustasta hopeapäärmätystä atlashameesta on sekä talvi- että kesäversiot. Punasamettinen altembassihame saattaa olla tarkoitettu käytettäväksi samanlaisesta kankaasta tehdyn puhvihaisen liivihameen kanssa. Mustia kultakangasliivihameita sen sijaan oli ainoastaan yksi teletinen, joka oli kuvioimatonta kangasta ja jonka hihoissa oli viilloksia ja ferettejä. Samettinen karmosiininpunainen liivihame oli koristeltu aivan

Kuva 25. Eleonora Toledolainen pukeutuneena orvokinruskeaan kokonaisuuteen. Samettista liivihameetta ja silkistä päällyshametta yhdistää värin lisäksi samanlainen päärmäys. Agnolo Bronzinon maalaus n. v. 1549.

Kuva: Wikimedia Commons

samoin kuin samasta kankaasta tehdyt päällyshameet, ja lisäksi siinä oli kolmatta sataa värillistä ferettiä ja pontalia. Mustia atlasliivihameita on luettelossa kaksi, mutta kummassakin on hopeakangaspäärmeen sijasta mustat samettiset päärmeet. Inventarioluettelosta sen sijaan löytyy musta samettinen liivihame, jossa on samanlainen hopeakangaspäärmäys kuin atlaksisessa päällyshameessa.

Luetteloissa on kuitenkin enemmän päällyshameita, joista on tehty ainoastaan yksi kappale. Joihinkin niihin voidaan yhdistää samoin koristettu tai samasta kankaasta tehty liivihame, mutta suurimmassa osassa hameiden yhteenkuuluvuus on vain spekulatiivista. Katariinan oletettu hääpuku oli tehty valkoisen, sileän, soopelivuorisen telettipäällyshameen kanssa samanlaisesta kankaasta, ja ne voivatkin hyvin kuulua yhteen. Valkoista hopeatelettiä oli myös silkki- ja soopelivuorinen kesäpäällyshame. Kankaiden kuvaukset eroavat hieman toisistaan, eivätkä ne välttämättä ole täysin samanlaisia. Joka tapauksessa Katariinalla oli myös valkoinen päällyshame sekä talvi- että kesäkäyttöön. Mustan, kuvioimattoman kultatelettisen päällyshameen kanssa samanlaisesta kankaasta oli tehty hihoista fereteillä ja viilloksilla koristettu liivihame. Mustan, kultakangaskauluksella varustetun kultatobiinisen päällyshameen kanssa taas oli ehkä tarkoitus käyttää mustaa kultakangaspäärmeillä koristettua kultatobiinista liivihameetta. Ruskeaa samettia olevan, kultakangaspäärmeisen ja kultanyörikirjontaisen päällyshameen kanssa taas sopii yhteen samasta kankaasta tehty ja samalla tavoin helmasta ja hihoista koristettu liivihame. Inventarioluettelossa on lisäksi irrallinen ruskea samettiliivi, jossa oli samanlainen päärmäys. Kyseessä onkin mahdollisesti saman vaateen liivi. Alaosaa ei inventaariosta enää löydy.

12. Rekonstruktio

12.1 Vaatekappaleen ja materiaalien valinnasta

Rekonstruoitavaksi vaatekappaleeksi valikoitui kummastakin luettelosta ja jokaisesta luetteloversiosta löytyvä samettinen orvokinruskea ruskealla taftilla vuorattu hazuka. Se on myös kirjattu jokaiseen myöhempäänkin Katariinan vankeusajan vaatteita inventoivaan luetteloon, joten se oli hänen käytössään ainakin vuosina 1562–1566. Hazukaa on kuvailtu inventaariossa orvokinruskeaksi samettihameeksi, joka on päärmätty leveällä, kultanyörillä koristetulla keltaisella kultakangaspäärmeellä ja vuorattu ruskealla kårdentaf-tilla. Myötäjäisluettelossa sitä vastaa ruskea sametti-hazuka, joka on reunustettu kullalla kirjoitulla päärmeellä ja vuorattu ruskealla silkillä.

Valintaan vaikuttivat paitsi vaatekappaleen näyttävyys, myös saatavilla olevat materiaalit ja halu valmistaa vaate, jollaista en aiemmin ole tehnyt. Koska tutkielma käsittelee ainoastaan päällyys- ja liivihameita, oli selvää, että rekonstruktio tulee olemaan vaateen kantajan koko yleisilmeeseen ratkaisevasti vaikuttava ja siten ympäristölle vahvimmin viestittävä päällyshame. Valintaan vaikutti myös se, että liivihameen valmistuksesta minulla on aiempaa kokemusta. Orvokinruskea päällyshame valikoitui muiden luetteloitujen hameiden joukosta, koska se oli yksinkertainen ja siten materiaalisten ja ajallisten resurssien osalta mahdollinen, eikä siinä ollut liikaa tulkinnanvaraisia elementtejä. Lisäksi hameeseen tarvittava materiaali löytyi suhteellisen helposti.

Vaatekappaleiden materiaaleja valitessani pyrin käyttämään mahdollisimman hyvin autenttisia kankaita ja koristemateriaaleja korvaavia materiaaleja. Aina se ei ole mahdollista resurssien puitteissa tai siksi, että tiettyjä materiaaleja tai tietynlaisia raaka-aineita ei ole nykyään mahdollista saada. Esimerkiksi aito silkki tai helmet suurempina määrinä on tämän tutkielman osalta saatavilla olevien resurssien puitteissa poissuljettu huolimatta mm. puolalaiselle muodille tyypillisestä runsaasta helmien käytöstä.

Moderni materiaali ei koskaan voi olla autenttista, sillä sitä ei ole valmistettu 1500-luvulla tai tuolloin saatavilla olleista raaka-aineista. Moderni materiaali on kuitenkin parhaimmillaan autenttisen vastineensa mukaan tai samoin tekniikoin ja samoista raaka-aineista tehtyä, historiallisesti aidon materiaalin kaltaista.

12.1 Päälyshameen rekonstruointi

Tähän rekonstruktioon saatavilla oleva sametti on puuvillasamettia. Vaikka sametti olikin 1500-luvulla lähinnä silkkiä, myös puuvillasamettia valmistettiin: esimerkiksi Berliinin Kunstgewerbemuseumin kokoelmiin kuuluu espanjalainen puuvillasamettinen messukasukka vuodelta 1588. Moderni puuvillasametti on myös tekstuuriltaan lähellä 1500-luvun silkkisamettia, joten se auttaa hahmottamaan samettisen vaateen liikkumista ja käyttäytymistä yllä. 1500-luvun silkkisametin paksuista ja samaa jäykkyyttä olevaa vastaavaa kangasta ei sen sijaan ole tämän työn resurssien puitteissa saatavilla, vaan modernit silkkisametit ovat suurimmaksi osaksi tekokuitua ja liian ohuita alkuperäisiin verrattuna. Vuorina käytetty tafti on polyesteria. Jäykkyydeltään ja kiilloltaan se antaa taftimaisen vaikutelman, vaikkei hengittämättömänä materiaalina toimikaan täysin aidon kokemuksen kannalta.

Hazukan päärme oli leikattu kultakankaasta ja kirjottu kultanyörillä. Edes tekokuituista kangasta, joka koostuisi suurimmaksi osaksi kullankiiltävistä langoista, on äärimmäisen hankala löytää, joten valitsin kankaasta leikattua päärmettä korvaamaan tekokuituisen tehdasvalmisteisen kultanauhan. Valmis nauha myös helpottaa työtä huomattavasti, kun kankaan leikkaaminen ja valmistelu vaatteeseen ommeltavaksi päärmeeksi jäi pois työvaiheista.

12.1.1 Vaateen malli ja yksityiskohdat

Hazuka on tavallisin myötäjäisluettelosta löytyvä päälyshameen malli. Inventaariossa hameiden malleja ei ole eroteltu. Pukujen malleja käsittelevässä kappaleessa (s. 20–21) hazukan on kerrottu olevan pitkä ja runsaasti koristeltu kauhtana, jonka edustassa on lenkkikiinnitys. Myötäjäisluettelossa hazukojen kiinnityksestä ei ole mainintoja. On outoa, että luettelossa, joka listaa feretitkin kahteen kertaan, ei mainittaisi hopea- tai kultanappeja tai giermakien kohdalla mainittuja kulta- ja hopealankaisia tai silkkisiä passementteja. Joissain giermakeissa tai puoli-giermakeissa ja yhdessä vanhaa mallia olevassa hazukassa oli lisäksi hopeiset hakaset, joita ei uutta mallia olevassa vaatteessa ole. Pidänkin mahdollisena, että vanha hazuka-nimi oli annettu uusille, muodikkaille espanjalais- tai italialaismallisille päällyspuvuille.

Muotokuvien perusteella 1500-luvun loppupuolen muodikkaissa päällyshameissa oli useimmiten pienet puhvihihat tai pitemmät kyynärpäähän ulottuvat hihat, jotka olivat ylhäältä leveämmät. Hameet saattavat olla myös kokonaan hihattomia tai

pitkähihaisia. Useimmiten puvut oli kiinnitetty vyötäröltä tai rinnalta, mutta avonaisiakin esiintyy. Pitkähihaisina tai hihattomina ja avonaisina puvut muistuttavat Katariinan kälyn, kuningatar Katariinan muotokuvissaan pitämää päällyshametta (kuva 26). Kuningatar Katariinan hameissa ei ole kaulusta, mutta muissa muotokuvissa niissä on usein pieni pystykaulus. Hihattomuudesta ja pukujen avonaisuudesta Katariina Jagellonicankin puvuston joidenkin hameiden kohdalla kertoo se, että liivihameet, joiden kanssa päällyshameet oli ilmeisesti tarkoitettu käytettäviksi, oli koristettu hihoista ja liivistä (s. 74–75).

Pylkkäsen (1956: 172) mukaan päällyshameen kuosi ei muuttunut sen koko muodissa olon aikana 1500-luvulla. Päällyshame oli edestä avoin, lievästi kellomainen ja yleensä korkeakauluksinen, ja hihan muoto

vaihteleva. Katariinan myötäjäisluettelosta vanhaa ja uutta mallia olevine pukuineen voimme kuitenkin havaita muodin muutoksen, ja Pylkkäsen väite koskeneekin ainoastaan länsieurooppalaista pukua. Päällyspuvun kuvaus muistuttaa kuitenkin kuningatar Katariinan pukuja ja mahdollisesti sitä, miltä Katariina Jagellonicankin muodikkaat hazukat ovat näyttäneet.

Koska rekonstruoitavan hazukan kiinnitystä ei ole mainittu, ja koska myötäjäisluettelosta muualta saatavien tietojen perusteella voidaan olettaa, että sitä ei ole ollut, valitsin hazukan malliksi edestä avoimen. Itäeurooppalaisen estetiikan tajun mukaan hame lienee ollut runsas ja kellomainen. Hazukan muut yksityiskohdat sen sijaan aiheuttivat enemmän ongelmia. Myötäjäisluettelossa mainitaan koristelun yhteydessä hihoja, kauluksia ja *wipustow* eli leveitä tai riippukauluksia, muttei suinkaan samassa vaatteessa

Kuva 26. Puolan kuningatar Katariina (Habsburg) vuoden 1557 jälkeen ajoitetussa muotokuvassa. Hänellä on yllään hihatton, kaulukseton, edestä avonainen päällyshame.

Kuva: Wikimedia Commons

tai kaikkien vaatteiden kohdalla. Kahdessa turkisvuorisessa hazukassa oli päärmekoristelu helman ympärillä, hihoissa, hihansuissa ja wipustow'n ympärillä. Yhdessä kesä-hazukassa oli koristelua kauluksissa, hihoissa, hihansuissa ja wipustow'n ympärillä, ja toisessa näiden lisäksi vielä helmassa. Viiden kesä-hazukan kohdalla mainitaan pelkät kaulukset, jolloin ne olivat muusta hameesta poikkeavaa väriä tai kangasta. Inventaariossa esiintyy päällyshameita, joissa on *förquarteren* tai *vpslagh*, käänteet, ja jotka vastaavat osin myötäjäisten kauluksellisia hazukoja. Koska käänteiden materiaali eroaa niin itse hameesta kuin sen vuorista, kyseessä on puvun yksityiskohta, joka kuuluu ainoastaan joihinkin hazukoihin.

Sanastoissa hazukan mainitaan olevan kauluksellinen ja hihallinen vaate. Näin voisi olettaa näiden yksityiskohtien kuuluvan siihen automaattisesti, vaikka ne mainitaankin vain koristeltuina. Koristelemattomia hihoja lienee kuitenkin ollut mm. turkisvuorisissa, muutenkin koristelemattomissa hazukoissa. Toisaalta luettelossa on myös koristeltuja hazukoja, joiden yhteydessä hihoja tai kauluksia ei mainita. Inventaarioluettelossa hihoja tai kauluksia ei eri materiaalista valmistettuja käänteitä lukuun ottamatta mainita kertaakaan. Muotokuvien ja aikakaudelta säilyneiden päällyshameiden perusteella on oletettavinta, että mikäli hameessa on koristelua, sitä on myös hihoissa ja kauluksessa. Tällöin Katariinan myötäjäisluettelon muuten koristellut hameet lienevät hihattomia ja kauluksettomia. Muotokuvista tiedämme, että sekä hihalliset että hihattomat vaihtoehdot ovat käsiteltävänä ajankohtana mahdolliset.

Rekonstruoitavan orvokinruskean hazukan ympärillä oli kultakangaspäärme. Käytetyn ilmaisun voi olettaa kuvaavan edestä avointa päällyshametta, jonka reunoja päärmäys kiertää. Koska muuta mainintaa koristelun sijoittelusta ei ole ja koska muutkin yksityiskohdat tähän viittaavat, oli hazuka luultavimmin hihatton ja kaulukseton. Tämän mallisia päällyshameita löytyy itäeurooppalaisen kulttuuripiirin kuvastosta Katariina Habsburgilaisen lisäksi muun muassa Böömin ja Unkarin kuningatar Anna Jagellonican ja unkarilaisen aatelisnaisen Orsolya Kanizsain yltä, ja sellainen on kuvattu myös puolalaisen Katarzyna Tęczyńskan muotokuvassa (kuva 19). On oletettavaa, että kyseessä on Katariina Jagellonican tapauksessa juuri tämän mallinen päällyshame. Mikäli vaatteelle halutaan kuitenkin löytää itäeurooppalaisesta poikkeava alkuperä, se kauluksettomana ja hihattomana muistuttaa muotivirtauksista enemmän pehmeälinjaista italialaista *zimarraa* kuin jäykkää espanjalaista *ropaa*.

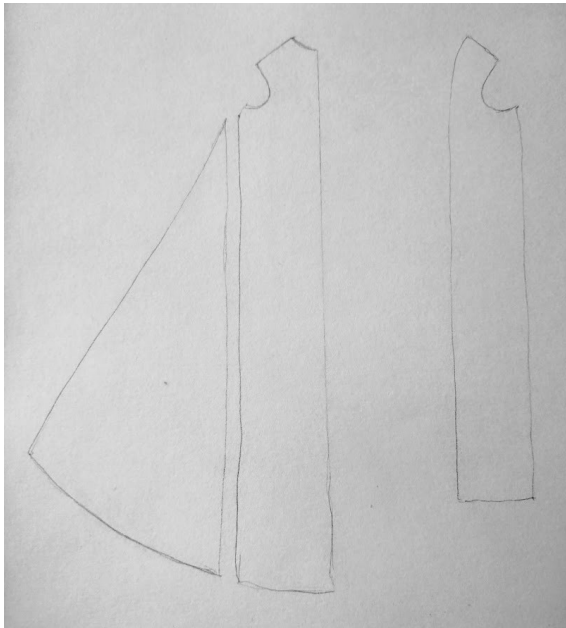
12.1.2 Rekonstruktion valmistaminen

Kun päällyshameen malli ja yksityiskohdat olivat selvillä, valmistin ensin omiin mittoihini sopivan raakakangaskaavan (kuva 27). Piirsin kaavan yllä mainittujen unkarilaisten ja puolalaisten muotokuvien, olemassa olevien päällyshameiden ja Alcegan kaavojen mukaan soveltaen niin, että lopputulos muistuttaisi visuaalisesti muotokuvien päällyshameita. Sovitin valmista kaavaa liivihameen kanssa ja tein tarvittavat muutokset, joita tarvittiin ainoastaan hihansuiden muotoiluun. Kun olin kaavaan tyytyväinen, leikkasin sen mukaan sekä sametin että vuoritaftin.

Kuva 27. Raakakangaskaava koottuna liivihameen ylle.

Kaava koostuu kolmesta melko yksinkertaisesta kappaleesta: yhtenä kappaleena leikattuna takakappaleesta, sivukiiloista ja etukappaleista (kuva 28). Takakappale on etukappaleelta huomattavasti pitempi, sillä kaavoitin pukuun kuningattarien muotokuvien mukaisen laahuksen. Helman kaarevuuden huomaa erityisesti sivukiilasta. Koska kankaat kudottiin 1500-luvulla noin 60 cm leveiksi, leikkasin kaavan osat maksimissaan sen

Kuva 28. Päälyshameen kaavan kappaleet (ei mittakaavassa).

levyisistä kappaleista. Takaosa on juuri 60 cm leveä, kiila ja etuosa jäivät leveydeltään tuon mitan alle. Onkin mahdollista, että kappaleet on leikattu myös 1500-luvulla näin.

Varsinkin sametti on leikkuureunoistaan helposti purkautuvaa. Ongelma oli tunnettu myös 1500-luvulla, ja aikakautinen ratkaisu kankaan purkautumiselle onkin sen käsittely esimerkiksi vahalla tai liimalla. Näin oli menetelty esimerkiksi Upsalan tuomiokirkossa säilytetävien Sture-pukujen leikatuissa reunoissa

(Hayward 2007: 350). Vahakäsittely lienee tehty yleisimmin hieromalla mehiläis- tai muuta vahaa kankaaseen, mutta itse kokeilin käsittelyä sulatetulla mehiläisvahalla (kuva 29). Kankaan oikealle puolelle sivelty sulatettu vaha esti tehokkaasti reunojen purkautumisen ja myös jäykisti reunaa hieman, mikä on hyvä asia päälyshameen kaltaisessa linjakkaassa vaatteessa. Nurjalle puolelle sivelty vaha ei vaikuttanut kankaan purkautumiseen. Mehiläisvahakäsittelyä kangasta ommellessa saa nauttia myös hyvästä tuoksusta.

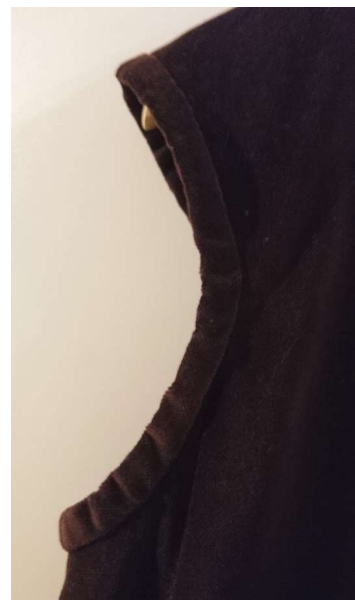
Käytin vahakäsittelyä ainoastaan sametista leikattuihin puvun kappaleisiin. Vaikka tafti purkaantui myös hieman, käsittely ei ollut sille tarpeen.

Ompelin sekä varsinaisen samettisen pukukankaan että taftivuorin samalla tavalla. Käytin molemmissa kankaissa myös samaa silkkistä ompelulankaa. Olkasaumoissa, joille tulee käytössä kovempaa vetoa, käytin lujempaa tikkipistoa, sivusaumoissa nopeammin ommeltavaa etupistoa. Molemmat pistot ovat olleet käytössä 1500-luvulla niin, että tikkipistoa on käytetty vahvempiin saumoihin ja etupistoa normaaliin kulumukseen tuleville saumoille. Saumojen ompelun jälkeen kiinnitin saumanvarat kankaaseen niin ikään aikakautiseen tapaan luotospistoin. Saumanvarojen kiinnittäminen estää kankaan reunoja purkautumasta tai takerumasta mihinkään ja saa sauman näyttämään siistiltä ja

Kuva 29. Detalji mehiläisvahakäsittelystä sametin leikkuureunasta. Päällä oleva reuna on käsitelty takapuolelta, sen alla oleva etupuolelta. Pitkät saumat on ommeltu etupistoin.

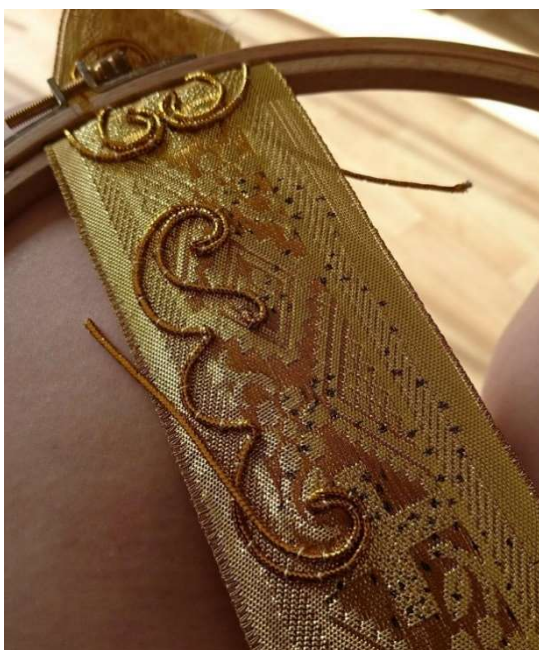
kankaan pinnan sileämmältä ulkoapäin. Yhdistin päällys- ja vuorikerroksen ompelemalla ensin niiden etureunat yhteen nurjalta puolelta. Sen jälkeen ompelin helmaa ensin jonkin matkaa molemmilta reunoilta, jonka jälkeen käänsin vaateen oikein päin ja ompelin lopun helman kiinni oikealta puolelta. Ompelin vaateen ympäri oikealta hyvin läheltä reunaa pieniä etupistoja, joka samaan tapaan kuin saumanvarojen kiinnittäminen luotospistoin saa reunan näyttämään siistiltä ja huolitellulta. Tähän muuten valmiiksi koottuun vaatteeseen ompelin koristepäärmeen. Osin halusin varmistua ompelun onnistumisesta ennen vaateen koristelua, ja ottaen huomioon sen, että koristepäärmeitä voitiin lisätä ja poistaa vaatteesta ja sen, että työn on ehkä tehnyt eri henkilö

Kuva 30. Päällyshameen kädentien huolitteleminen.

kuin räätäli, se lienee ollut myös aikakautinen tapa. Viimeiseksi huoliteltiin kädentiet ompelemalla reunat piiloon pukukankaasta leikattujen suikaleiden alle (kuva 30). Näin on usein huoliteltu vaateen reunoja, joita ei ole haluttu kääntää. Tapa on myös kestävämpi kuin pelkkä saumanvarojen kääntäminen taakse, ja kestävyys onkin erityisesti hihansuissa toivottavaa. Kaiken kaikkiaan aikaa rekonstruktion valmistamiseen meni kaavojen piirtämisestä ja raakakangaskaavojen tekemisestä viimeistelyyn noin 22 tuntia.

Päärmeen ompelu ja kirjonta tuotti eniten hankaluuksia ja vei eniten aikaa.

Kuva 31. Kultapäärmeen kirjontavaiheet ns. Pisan puvun mallin mukaan. Kukin yksittäinen kuvio koostuu kahdesta osasta, jotka kirjotaan päärmeelle tehtyjen merkintöjen mukaan.

Ensin aloin tehdä irrallaan olevaan, 6 cm leveään nauhaan suhteellisen yksinkertaista, renessanssille tyypillistä geometrinen espanjalaistyyppistä kuviota, johon en kuitenkaan ollut tyytyväinen. Piirsin uuden kirjontakuvion Pisassa säilytettävän, vuodelle 1562 ajoitetun puvun kirjottujen päärmeiden kuvion mukaan (kuva 31). 1500-luvulla kuvio olisi jäljennetty kirjottavalle pohjalle paperin ja musteen tai liidun tai muun jauheen avulla. Samaa ideaa hyödyntäen piirsin kuvion muoviselle pohjalle, rei'itin kuvion viivoja myöten ja merkitsin sillä tavoin linjat kirjottavalle pohjalle. Kirjomiseen käytin kultakirjonnasta tuttua pistoa, jossa kultalanka kulkee

kankaan päällä ja se kiinnitetään paikalleen pienin kankaan alapuolelta tulevin pistoin. Ompelussa käytin samaa silkkilankaa kuin sametin ja taftin saumojen ompelussa. Aikaa yhden kuvion kirjomiseen kului noin tunti, arviolta se olisi siis vienyt 7,5 täyttä työpäivää. Kirjonnan suuritöisyyden ja hitauden vuoksi kuitenkin hylkäsin tämänkin idean, ja päätin yksinkertaistaa työtä huomattavasti. Ompelin leveään kultanauhan muuten valmiiksi ommeltuun vaatteeseen, jonka jälkeen aioin kiinnittää kultanyörin sen päälle yksinkertaisena siksak- ja lenkkikuviona. Sellaista kuviota tai vain suoraa viivaa on muotokuvien ja säilyneiden vaatekappaleiden perusteella käytetty päällyshameiden kirjonnassa ympäri Eurooppaa, myös Puolassa. En kuitenkaan saanut liian jäykkää ja leveää nauhaa asettumaan kauniisti puvun reunaan, joten purin sen irti ja ompelin tilalle noin kolmanneksen edellistä kapeampaa valmista kultanauhaa (kuva 32). Uuden nauhan kuviointi luo illuusion kultanyörillä koristetusta pinnasta, joten yksi työvaihe jäi näin pois. Lisäksi nauha oli paitsi kapeampaa myös vähemmän jäykkää ja siten helpommin käsiteltävää. Se asettui kauniimmin vaateen reunaan, eikä kiristänyt kangasta kaarevissakaan kohdissa kuten niskan takana (kuva 33).

Kuva 32. Rekonstruktiossa lopullisesti käytetty kultanauha kiinnitettynä päällyshameen reunaan.

Valmis vaate on kuosiltaan huomattavasti kuvallisten esikuviansa kaltainen. Liivihameen päälle puettuna se antaa muotokuvista välittyvän vaikutelman ja laskeutuu ja liikkuu kauniisti (kuvat 34 ja 35). Hame sopii niin puolalaisen muodin mukaisen pitkän hunnun kuin yleiseurooppalaisemman bonetin kanssa käytettäväksi (kuvat 36 ja 37). Saatavilla ollut sametti on hyvin saman sävyistä kuin aikakautinen ”orvokinruskea” kangas, ja sekä tafti että sametti ovat ulkonäöltään oikean laisia. Kultanauhaan ja sen kirjomiseen olisin mielelläni käyttänyt enemmän niin materiaalisia kuin ajallisia resursseja, mutta valmiina nauhanakin se tuo käsin tehdyn työn tuntua. Luetteloiden kuvausten, kuvallisten lähteiden ja ylempänä esitettyjen perustelujen pohjalta uskon, että alkuperäinen vaate on mahdollisesti ollut leikkaukseltaan ja ulkonäöltään rekonstruktion kaltainen, vaikka varmuutta puvun mallista ei pelkkien sanallisten dokumenttilähteiden perusteella voidakaan saada. Muiden, selkeästi puolalaisten tai vanhanaikaisten päällyshameiden jäätyä pois käytöstä vaate esiintyy luetteloissa ainakin vielä vuonna 1566, joten se lienee edustanut täällä käyttökelpoisempaa, muodikkaampaa länsimaista mallia.

Kuva 33. Detalji puvun takaa. Alkuperäisen, leveämmän nauhan kiinnitysommel on näkyvässä kankaassa.

Kuva 34. Päällyshameen rekonstruktio puettuna liivihammeen ylle.

Kuva 35. Päällyshameen rekonstruktio takaa.

Kuva 36. Päällyshameen rekonstruktio puolalaisen bramkan ja hunnun kanssa.

Kuva 37. Päällyshameen rekonstruktio asustettuna samasta kankaasta ommellulla bonetilla.

Lopuksi

Pitkäjänteinen, monitahoinen, useaan kertaan rajattu ja muokattu ja kerran jopa lähes kokonaan uudelleen kirjoitettu tutkielma oli äärimmäisen mielenkiintoinen tehdä. Vaikka aihe oli itselleni tuttu jo vuosien takaa ja olin käsitellyt Katariina Jagellonican eri dokumenteissa lueteltuja vaatteita eri tarkoituksia varten jo moneen kertaan, niiden systemaattinen tutkiminen ja analyysi tuotti myös itselleni uusia havaintoja ja näkökulmia. Tutkielman myötä löytyi myös alkuperäinen, lyhentämätön myötäjaisluettelo ja sen ”kadonneet” myötäjaisvaatteet, kaikkiaan 44 liivi- ja päällyshametta, joita ei tutkimuksessa tähän saakka käytetyssä osittaisessa luettelossa ja sen suomennoksessa kuvailla. Tutkielman tarkoituksena oli tuottaa uusia näkökulmia Suomen herttuattaren omaisuuteen, ja niitä syntyikin näin enemmän kuin työtä aloittaessani olin ajatellut olevan mahdollista. Myös rekonstruktiota tehdessäni kokeilin, tein ja opin uusia asioita, joita pitkäaikaisesta harrastuksesta huolimatta en ollut tullut aiemmin tehneeksi.

Katariinan mukanaan tuoma puvusto koostui todennäköisesti suurimmalta osin kotoperäisistä puolalaisista vaatteista, joiden joukossa oli muutamia saksalaisia (3 kpl) ja espanjalaisia (2 kpl) pukuja. Tähän viittaavat puolalaisten vaatteiden nimitykset sekä maininnat vieraista alkuperistä. Suomessa oleskelun aikana painopiste Katariinan puvustossa muuttui niin, että liivihameiden määrä nousi ja päällyshameiden määrä laski huomattavasti myötäjäisiin verrattuna. Kun myötäjäisissä luetteloitaan yhteensä 49 liivi- ja 25 päällyshametta, on niitä vuotta myöhemmin suoritetussa inventaariossa 95 ja 17. Näistä 18 liivihameelle ja 17 päällyshameelle voidaan lähes varmasti löytää vastaavuudet molemmista luetteloista. Moni liivihame hävisi luettelosta ja niiden tilalle tuli suuri määrä uusia, mutta ne päällyshameet, jotka vielä inventaarioluettelosta löytyvät, olivat pääasiassa samoja kuin myötäjäisissä. Toki uusiakin liivihameita herttuattarelle varmasti valmistettiin, mutta osa inventaarion pukujen kuvauksista viittaa siihen, että ne ovat olleet jo Puolasta lähtiessä mukana, eikä niitä vain ole kirjattu arvokkainta omaisuutta luettelemaan myötäjäisluetteloon. Päällyshame sen sijaan vaikuttaa olevan vaate, jonka käyttö Pohjolassa muuttui aiempaa rajatummaksi.

Myös vaatteissa käytettyjen materiaalien suhde toisiinsa muuttui. Sametti painottuu inventaariossa liivihameiden materiaalina huomattavan paljon, kun myötäjäisluettelossa siitä valmistettujen vaatteiden prosentuaalinen luku on lähellä seuraavaksi yleisimpien kultakankaisten pukujen määrää. Myötäjäisten kultakankaisista päällyshameista sen sijaan kaikki löytyvät edelleen inventaariosta, kun taas samettisia päällyshameita siellä on ainoastaan muutamia. Atlaksesta ja damastista tehtyjä pukuja esiintyy

inventaariossa moninkertaisesti enemmän kuin myötäjaisissä, ja verasta ja muista villakankaista tehtyjä vaatteita löytyy ainoastaan inventaariosta.

Pukujen värit olivat renessanssiajalle tyypillisiä tummia ja maanläheisiä, ja niiden suhde toisiinsa seuraa liivihameiden ja päällyshameiden keskinäisen suhteen muuttumista. Ruskeita, mustia ja punaisia vaatteita löytyi lähes kaikista materiaalityypistä, kun taas keltaista ja valkoista ainoastaan tiettyihin käyttötarkoituksiin varatuista vaatteista. Inventaariossa, jossa liivihameita on enemmän kuin myötäjaisissä, on luetteloitu myös useammista värisävyistä tehtyjä vaatteita. Päällyshameiden osalta taas vaatteiden lukumäärän vähentyessä myös värien määrä vähenee. Molemmissa luetteloissa sekä liivi- että päällyshameen suosituin väri on kuitenkin musta. Musta väri saattaa osaltaan viitata vaatteiden kotoperäisyyteen, sillä se oli Puolan hovissa yleisesti suosittu väri, mutta mustien vaatteiden lukumäärä myös kasvaa huomattavasti Katariinan Suomessa oleskelun aikana.

Myös vaatteiden koristelussa on eroja myötäjäisten ja inventaarion välillä. Itäeurooppalaiseen tyyliin liittyi vaatteiden runsas koristelu pääärmeihin, viilloksiin ja kultanastoin ja -tapeihin eli fereteihin ja pontaleihin. Suurin osa Katariinan myötäjaisvaatteista oli koristeltu pääärmeihin, ja inventaariossa se esiintyy lähes ainoana koristelun muotona. Ferettejä, joita käytettiin lähinnä samettipuvuissa, tai niihin usein yhdistettyä viilloskoristusta ei inventaarion vaatteissa enää esiinny. Suurin osa ainoastaan inventaariossa luetteloituista puvuista on koristelemattomia, joka viittaa siihen, että uusiin vaatteisiin ei enää lisätty koristelua, tai siihen, että mahdollisissa myötäjäisiin luetteloimattomissa, arvoltaan vähäisemmissä vaatteissa sitä ei edes ollut. Lisäksi jotkut myötäjäisten vaatteet löytyvät inventaariosta koristelultaan tai asun osiltaan uudistettuna. Myös kuvioitujen kankaiden käyttö laskee inventaariossa luetteloitujen vaatteiden kohdalla.

Kun ylhäisen puolison pukeutuminen muuttui 1500-luvulla uuden kotimaan tyyliä vastaavaksi, viittaavat puvustossa tapahtuneet muutokset ruotsalaisen ja puolalaisen hovipukeutumisen eroavaisuuksiin. Tätä tukee myös monen tyypillisen puolalaisen asusteen häviäminen inventaariosta. Myötäjäis- ja inventaarioluettelojen keskinäisen vertailun perusteella runsas, helmen- ja kullanhohtoinen itäeurooppalainen tyyli väistyi yksinkertaisemman ja koruttomamman mutta ainakin subjektiivisesti värikkäämmän Ruotsin valtakunnassa suosittuun tyyliin. Myös vaatteiden leikkauksen voi olettaa tyypillisten puolalaisten hameiden pois jäämisen perusteella ainakin jonkin verran muuttuneen.

Tutkielmaan liittyvä pukurekonstruktio luo valoa Katariinan puvustoon elävällä tavalla ja antaa konkreettisen esimerkin siitä, millaisissa vaatteissa herttuatar olisi saattanut Turun linnassa liikkua. Molemmissa dokumenttilähteissä ja vielä

myöhemminkin mainittu orvokinruskea päällyshame antaa vaatteista täysin erilaisen kuvan kuin musta espanjalaispuku muotokuvassa, jonka tarkoituksena oli ilmentää Puolan kuningasperheen tiettyä imagoa ulospäin. Tyypillisempää pukeutumista kuvaavana rekonstruktio valaisee dokumenteista saatuja tietoja puvustosta muotokuvaa paremmin. Rekonstruktion valmistaminen aikakautisin menetelmin auttaa myös ymmärtämään vaatteiden valmistukseen liittyvää työtä ja sen arvostusta.

Sekä myötäjais- että inventaarioluettelossa on vielä valtava määrä koruja, vaatteita ja esineitä, joita ei pukujen tapaan ole aiemmin käsitelty kokonaisuudessaan ja luetteloita vertaillen. Tämäkin tutkielma on ainoastaan pintaraapaisu kaikesta tiedosta, jota dokumenteista on mahdollista saada.

Sanasto

Altebassi Samettikangas, jossa kankaan eri pituuksiin leikattu nukka muodostaa reliefmäisiä kolmiulotteisia kohokuvioita. Italian sanasta *altabasso*.

Bramka Puolalainen, usein helmin tai jalokivin koristettu päähine, jota käytettiin myssyn ja hunnun kanssa

Brokadi Kangas, joka on kuvioitu erityisellä, ainoastaan kuviointia varten olevalla kuteella. Kude muodostaa kirjetun vaikutelman kankaan pintaan.

Dzikie 1500-luvun puolan kielessä käytetty nimitys punaruskeasta väristä

Feretti Vaatteissa käytetty metallikoriste, joka saattoi olla kultaa ja emalilla värjätty tai jalokivi- tai helmikoristeinen. Ferettejä käytettiin yhteen vaatteeseen kymmenittäin tai sadoittain.

Giermak Itäeurooppalainen, erityisesti porvariston ja aatelin käyttämä päällyshame tai takki, jossa oli suuri turkiskaulus ja irtohihat

Hazuka Itäeurooppalainen 1400–1600-luvuilla käytetty pitkä päällyshame tai takki

Kartek Lippuihin ja vuoraukseen käytetty taftilaatu

Kassiakka Jakkumainen muodikas lyhyen mekon ja viitan välimuoto

Kitlik Puolalainen naisen liivi tai jakku

Kårdentafft Taftilaatu, jota käytettiin yleensä lippuihin tai vaatteiden vuoraukseen

Passementti Metall- tai silkkilangasta tehty punos, jota käytettiin vaatteiden koristeena

Pontali Vaatteissa käytetty pitkänomainen kultakoriste, joka kiinnitettiin vain toisesta päästä. Pontali saattoi olla emalilla värjätty tai jalokivi- tai helmikoristeinen. Pontaleja käytettiin yhteen vaatteeseen kymmenittäin tai sadoittain.

Sirduk Hieno liinakangas, joka oli usein lähes läpinäkyvää

Skillert Taftilaatu, jonka loimi ja kude ovat eriväristä lankaa

Srebroglow Silkkikangas, joka koostuu suurimmaksi osaksi hopealangoista

Stroka Erityisesti giermakin miehustassa käytetty passementtikoriste, joka päättyi kiinnityslenkkiin tai nappiin

Teletti Silkkikangas, jonka valmistukseen on käytetty kultalankaa

Tobiini Silkkikangas, jonka valmistukseen on käytetty kultalankaa

Zlotoglow Silkkikangas, joka koostuu suurimmaksi osaksi kultalangoista

Lähdeluettelo

Painamattomat lähteet

Anno Domini 1562, die octava Octobris. Wyprawa królowny JejMści Katarzyny polskiej z księżnej finlandzkiej etc. wszelakiemi rzeczami niżej wypisanemi do Finlandyey z Wilna roku i dwa wyżej wypisanych od JKMcI dana

Dokumenttia säilytetään Wrocławin yliopiston kirjastossa, ja se löytyy digitoituna osoitteesta <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/7345/edition/6678?&ref=desc>

Kungliga och furstliga personers enskilda egendom 3: 1556-1594. Handlingar rörande hertig Johans av Finland (Johan III) och hans gemåls egendom. Hertig Johans och hertiginan Katarinas egendom på Stockholms slott 1563-64

Kokoelmaa säilytetään Tukholman Slottsarkivetissa. Sitä ei ole julkaistu tai digitoitu.

Svenska Akademiens Ordbok

www.saob.se

Painetut lähteet

Gardberg, C. J.: *Turun linnan kolme Katariinaa*. Keuruu 1986.

Ijäs, Minna: Anna Jagellonica ja Itämeren katolinen reformaatio. Heinonen, Meri & Räsänen, Marika (toim.): *Pohjoinen reformaatio*. Turun historiallinen arkisto 68. Helsinki 2016.

Kaartinen, Marjo: *Arjesta ihmeisiin. Eliitin kulttuurihistoriaa 1500-1800-luvun Euroopassa*. Hämeenlinna 2006.

Kotivuori, Salme & Lepokorpi, Nina: *Turun linnan loiston aika*. Kauan sitten lukemisto. Porvoo 2007.

Lindqvist, Herman: *Villit Vaasat*. Helsinki 2018.

Peacock, John: *Länsimainen puku antiikista nykyaikaan*. Helsinki 1997.

Söderström, Marita (toim.): *Kolme Katariinaa – Renessanssin nainen Turun linnassa*. Turun maakuntamuseo, näyttelysite 29. Turku 2002.

Tutkimuskirjallisuus

Arnold, Janet: *Patterns of Fashion: The cut and construction of clothes for men and women c1560-1620*. London 1985.

Arnold, Janet: *Queen Elizabeth's Wardrobe Unlock'd*. London 1988.

Bandle, Oskar et al.: *The Nordic languages: an international handbook of the history of the North Germanic languages. Vol. 2*. Berlin 2005.

Borejszo, Maria: *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*. Poznań 1990.

Buss, Chiara (toim.): *Silk Gold Crimson. Secrets and Technology at the Visconti and Sforza Courts. Silk in Lombardy. Six Centuries of Production and Design / 1*. Milano 2009.

Condra, Jill (toim.): *The Greenwood Encyclopedia of Clothing Through World History. Vol. 2: 1501-1800*. London 2008.

Florio, John: *A Worlde of Wordes. A Most Copious and Exact Dictionarie in Italian and English*. Facsimile. London 1598.

- Greenfield, Amy Butler: *A Perfect Red. Empire, Espionage and the Quest for the Colour of Desire*. New York 2009.
- Gutkowska-Rychlewska, Maria: *Historia ubiorów*. Wrocław 1968.
- Harvey, John: *Men in Black*. London 1995.
- Hausen, Reinhold: *Förteckning öfver Hertig Johans af Finland och hans gemål Katarina Jagellonicas lösegendom 1563*. Helsingfors 1909.
- Hayward, Maria: *Dress at the Court of King Henry VIII*. Leeds 2007.
- Johnson, Caroline: *The Queen's Servants. Gentlewomen's dress at the accession of Henry VIII*. Lightwater 2011.
- Köhler, Carl: *A History of Costume*. New York 1963.
- Lewandowski, Elizabeth J.: *The Complete Costume Dictionary*. Plymouth 2011.
- Mańkowski, Tadeusz: *Polskie tkaniny i hafty XVI-XVIII w.* Wrocław 1954.
- Mikhaila, Ninya & Malcolm-Davies, Jane: *The Tudor Tailor. Techniques and patterns for making historically accurate period clothing*. London 2006.
- Palmén, E. G.: Puolan kirjallisuudesta poimittuja tietoja Suomen historiaan. *Historiallinen arkisto 18*. Turku 1903.
- Przedziecki, Alexander: *Jagiellonki Polskie w. XVI wieku. Korrespondencya Polska Królownej Zofii Jagiellonki Księżnej Brunświckiej i Królownej Jadwigi Jagiellonki Margrabiny Brandeburskiej. Z archiwum Ksiązat Brunświckich w Wolfenbüttel i z archiwum rodziny królewskiej w Berlinie, z dodaniem niektórych innych listów społecznych. Tom III*. Kraków 1868.
- Pylkkänen, Riitta: *Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550-1620*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 55. Helsinki 1956.
- Rangström, Lena: *En brud för kung och fosterland. Kungliga svenska bröllop från Gustav Vasa till Carl XVI Gustaf*. Värnamo 2010.
- Ribeiro, Aileen: Dress in the Early Modern Period, c. 1500-1780. *The Cambridge History of Western Textiles I*. Cambridge 2003.
- Tarrant, Naomi: *The Development of Costume*. Somerset 1994.
- Turnau, Irena: *History of Dress in Central and Eastern Europe from the Sixteenth to the Eighteenth Century*. Warszawa 1991b.
- Turnau, Irena: *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1991a.
- Turska, Krystyna: Wyprawy ślubne dwóch Jagiellonek: Jadwigi (1475) i Katarzyny (1562). *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej nr 1/1992*.